

TC.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDAT

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mehmet PUL

108707

Enstitü Ana bilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU

TEMMUZ-2002

TC.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDAT

108707

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mehmet PUL

108707

Enstitü Ana bilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Bu tez ~~9/10/2002~~ tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr.
Alâeddin MEHMEDOĞLU
Türk Dili ve Edeb. Böl. Bşk.

Jüri Üyesi

Yard. Doç. Dr. Kenan ACAR

Jüri Üyesi

Yard. Doç. Dr.
Seluk KIRBAÇ

ÖNSÖZ

Edatların Türkolojide ve Türkiye Türkçesinde araştırılması gereken bir konu olduğu fikrini; edatların ifade ettiği anlam, cümledeki yerleri, meydana getirdikleri anlam-gramer özellikleri vb. problem sahalarıyla ortaya atan ve bu tez çalışmasının muhtevasında; Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanılan şekillerin tespitini yaparak, bunların fonksiyonlarına göre kategorilerini oluşturan, edatların öteki kelime çeşitleriyle ilişkileri konusunun sınırlarını belirleyen hocam Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU'na teşekkürü vazife bilirim. Bu vesile ile ilmî disiplin karakterimi borçlu olduğum Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki hocalarıma şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
GİRİŞ	1
1.TÜRKOLOJİDE EDATLARIN TETKİKİ ÜZERİNE	2
2.TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDAT KAVRAMI ÜZERİNE NAKİLLER- GÖRÜŞLER	13
2.1.Türkiye Türkçesinde Edat Terimi ve Kapsamı Üzerine Nakiller-Görüşler	14
2.2. Türkiye Türkçesinde Edat Terimiyle İlişkilendirilen Yapılar Üzerine Nakiller- Görüşler	26
2.3. Türkiye Türkçesinde Edatların Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler ...	29
2.3.1. Türkiye Türkçesinde Edatların Yapı ve Menşe Bakımından Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler	30
2.3.2. Türkiye Türkçesinde Edatların Kullanış Bakımından Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler	36
2.3.3. Türkiye Türkçesinde Edatların Fonksiyon Bakımından Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler	53
2.4. Türkiye Türkçesinde “Edat Grubu” Terimiyle İlişkilendirilen Yapılar Üzerine Nakiller-Görüşler.....	68
3.TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE AYRI BİR YARDIMCI KELİME ÇEŞİDİ OLARAK EDAT	76
3.1. Edatların Fonksiyon Türleri	77
3.1.1. Kuvvetlendirici Edatlar	78
3.1.1.1. “Ki” Edatı	78
3.1.1.2. “En” Edatı.....	79
3.1.1.3. “Daha” Edatı.....	80
3.1.1.4. “Artık” Edatı.....	82
3.1.1.5. “Hatta” Edatı	83
3.1.1.6. “dA, dahi, bile” Edatları	85

3.1.2. Somutlaştırıcı Edatlar	89
3.1.2.1. “Öyle” Edatı	89
3.1.2.2. “Asıl”Edatı	89
3.1.3. Sınırlayıcı Edatlar	90
3.1.3.1. “Yalnız” Edatı	90
3.1.3.2. “Ancak” Edatı.....	91
3.1.4. Soru Edatı	93
3.1.5. İşaret Edatı.....	94
3.1.6. Emir Edatları	96
3.1.7. Olumluluk (tasdik) Edatları	97
3.1.7.1. “Evet” Edatı.....	97
3.1.7.2. “Peki” Edatı	99
3.1.8. Olumsuzluk (inkâr) Edatları	100
3.1.8.1. “Hayır” Edatı	100
3.1.8.2. “Hiç” Edatı	101
3.1.8.3. “Yok”Edatı	102
3.1.9. Şart Edatı	103
3.2. Edatların Başka Kelime Çeşitleri ile İlişkisi	105
3.2.1. Fiil ve Edat Olarak Kullanılanlar	105
3.2.2. Zamir ve Edat Olarak Kullanılanlar	106
3.2.3. Zarf ve Edat Olarak Kullanılanlar	107
3.2.3.1. “Yalnız” Kelimesinin Zarf Olarak Kullanılışı.....	107
3.2.3.2. “Yalnız” Kelimesinin Edat Olarak Kullanılışı	107
3.2.4. Bağlaç, Edat ve Ek Olarak Kullanılanlar	108
3.2.4.1. Ki’nin Bağlaç, Edat ve Ek Olarak Kullanılışları	108
3.2.4.1.1. Ki’nin Bağımlılık Bağlacı Olarak Kullanılışı.....	108
3.2.4.1.2. Ki’nin Kuvvetlendirici Edat Olarak Kullanılışı	109
3.2.4.1.3. Ki’nin Ek Olarak Kullanılışları	109
3.2.4.1.3.1. Ki’nin Zamirden Zamir Yapan Ek Olarak Kullanılışı.....	109
3.2.4.1.3.2. Ki’nin Zarftan Sıfat Yapan Ek Olarak Kullanılışı.....	109
3.2.4.1.3.3. Ki’nin Fiilden İsim Yapan Ek Olarak Kullanılışı.....	109
3.2.4.2. da’nın Bağlaç ve Edat, +DA’nın Ek Olarak Kullanılışları.....	110

3.2.4.2.1. dA'nın Bağımsızlık Bağlacı Olarak Kullanılışı	110
3.2.4.2.2. dA'nın Kuvvetlendirici Edat Olarak Kullanılışı.....	110
3.2.4.2.3. + DA'nın Ek Olarak Kullanılışları	111
3.2.4.2.3.1. + DA'nın Hâl Eki Olarak Kullanılışı	111
3.2.4.2.3.2. + DA'nın İsimden Fiil Yapan Ek Olarak Kullanılışı	112
3.2.4.3. İse (-sA)'nin Bağlaç, Edat ve Ek Olarak Kullanılışları.....	112
3.2.4.3.1. İse'nin Karşılaştırma Yapan Bağlaç Olarak Kullanılışı	112
3.2.4.3.2. İse(-sA)'nin Şart Edatı Olarak Kullanılışları.....	112
3.2.4.3.2.1. İse(-sA)'nin Zaman ve Kip Eklerine İlâve Olarak Kullanılışı	113
3.2.4.3.2.2. İse(-sA)'nin Zaman ve Kip Eklerinin Hikâye ve Rivayetinden Sonra Kullanılışı.....	113
3.2.4.3.2.3. İse(-sA)'nin İsim-Fiil Olarak Kullanılışı.....	114
3.2.4.3.3. İse(-sA)'nin Şart Kipi Eki Olarak Kullanılışı.....	114
SONUÇ VE ÖNERİLER	115
KAYNAKÇA.....	120
ÖZGEÇMİŞ	125

ÖZET

Anahtar Kelimeler: Edat, İlgeç, Takı, Edat Grubu, Edat Tümleçleri, İlgeç Tümleçleri, Takı Grubu.

Bu tez Türkiye Türkçesinde edatların dilin yapısındaki yerini tayin etmek, bu sahada yapılmış olan çalışmaları araştırmak ve edat konusunda mevcut problemlerin çözümüne katkıda bulunabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

Bazı dil bilimcilerimizin edat teriminin kapsamı içine bağlaç ve ünlemleri de dahil etmiş olmalarından kaynaklanan bir sebeple; sırf bu eserlerle sınırlı olmak kaydıyla bağlaçlar (bağlama edatları) ve ünlemler (ünlem edatları) bu tezin kapsamına dahil olmuştur. Ayrıca genel anlamda Türkolojide edatların tetkik tarihiyle ilgili bilgiler ve çağdaş şivelerde edatların işlenişleri tespit ve düşüncelerimiz beyan edilmek suretiyle ele alınmıştır.

Türkiye Türkçesinde bu konuyla ilişkilendirilen terimler, terimlerle ifade edilen alanın sınırları, edatın tanımlanması ve edatlara izafe edilen karakteristik özellikler başlıca gramer kitaplarından ve dil bilimle ilgili öteki eserlerden; müştereklikten münferide bir yöntemle aktararak ulaşılan neticelere yer verildi.

Gramer yazarlarımızın ve diğer dil bilimcilerimizin, edatları yapı ve menşe, kullanım, fonksiyon bakımlarından işleyişleri konu edilerek problem teşkil eden meselelerin sebepleri izaha çalışıldı. Bu konuda varılan sonuçlar ilgili bölümlerin son kısımlarında ağırlıklı olmak üzere işlendi.

Türkiye Türkçesinde umumiyetle “edat grubu” terimiyle ifade edilen yapılar, bunların tanım, özellik ve söz dizimiyle münasebeti dil bilimcilerimizin eserlerine atıflarda bulunularak işlenip sonuçlar ortaya konuldu.

Hocam Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU'nun orijinal fikirleri doğrultusunda; Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanılan şekiller tespit edildi. Bunların anlam gruplarına göre bir sınıflandırması yapıldı. Edatların öteki kelime çeşitleriyle ilişkileri incelendi. Yine bu meselelerde izahlar yeterli örnekler verilmek suretiyle desteklendi.

SUMMARY

Postpositions in Turkey Turkish Language

The Keywords: Postposition, Group Postposition.

This thesis was prepared in order to determine the place of postpositions in the Turkey Turkish Language and to research the studies done in this field and to contribute to the solving the present problems on postpositions.

In Turcology knowledges about the history of postpositions and processing of those in contemporary accents have been transferred.

Terms about the topic in the Turkey Turkish Language and characteristics about postpositions was transferred from the main grammer books wiht comparative method.

It was explained problematic origins and the structure, the origin, the using and the function of postpositions in the Turkey Turkish Language.

The structures which was shown as a group of postposition in the Turkey Turkish Language was explained from the works on Linguistics.

Forms used as a postposition in the Turkey Turkish Language was determined in the direction of original ideas of my instructor, Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU. The forms was classified in respect to its functions and was examined its connections with other word types.

GİRİŞ

Dil, insanların birbirleriyle olan münasebetlerinin düzenli mecrada seyri için zarurî bir vasıta olarak ortaya çıkmıştır. Toplumların hayat tarzlarının sürekli değişmesine paralel olarak dilde de yeni vasıtalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple; dilde temel kelime çeşitlerinin yanında yardımcı kelimeler ve ekler hâsıl olmuştur. Dilin inkişaf süreci içinde meydana gelen yardımcı kelime çeşitlerinden biri de edatlardır.

Edatlar Türkolojide ve Türkiye Türkçesinde üzerinde araştırmalar yapılması gereken yardımcı kelime çeşitlerindedir. Zira gerek Türkolojide gerekse Türkiye Türkçesinde edatların sınırlarını belirleyecek nitelikte çalışmaların yapıldığını söylemek oldukça güçtür.

Edatların ifade ettiği anlam, cümledeki yerleri, cümle ile ilgileri, meydana getirdikleri anlam-gramer özellikleri gibi meseleler, ilmî bakımdan çözüm bekleyen konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Türkçesinde edatlar, edatların karakteristik özellikleri, gramer eş anlamlılığı, hangi durumlarda belirli anlam incelikleri ifade ettikleri gibi meseleler dikkâtimizi çekmiştir.

Türkiye Türkçesinde edatların dilin yapısındaki yerini doğru tayin etmek, bu sahada yapılmış olan çalışmaları araştırmak, edatın ne olduğunu ispat etmek ve edat konusunda mevcut problemlerin çözümüne katkıda bulunabilmek maksadıyla “Türkiye Türkçesinde Edat” konusunu seçtik.

Türkiye Türkçesinde edatların girift bir anlayışla işlenmesinden kaynaklanan problemlerle karşılaştık. Bununla birlikte nüansları atlamamaya, gerektiği durumlarda karşılaştırmalar yaparak meseleyi izah etmeye özen gösterdik. Bu arada Türkolojide edatların tetkik çalışmalarına da yer vermeyi uygun gördük.

1.TÜRKOLOJİDE EDATLARIN TETKİKİ ÜZERİNE

Edat kelimesi Arapçada *hissecik*, *küçücük* demektir. Edat kelimesinin terim olarak kullanılmasına “Divan-ü Lügât-it Türk”te rastlanılır. Kaşgarlı Mahmud eserinde *erku*, *abang* gibi edatlar kullanmıştır. Mesela *erku* şek, şüphe bildiren edattır: “Ol kelir mü erku” (O gelir mi ki?) Bu edatın istifham edatı yerine de kullanıldığı görülür. *Abang* eğer anlamında bir edattır: “abang sen barsa sen”¹

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri” adlı eserinde: “Türkolojide edatların ayrı bir kelime çeşidi olarak adlandırılması henüz yeni sayılabilir. Önceleri edat bütün yardımcı kelime çeşitlerini hatta ekleri ifade eden bir kelime olarak kullanılırdı.” ifadelerine yer vermektedir.²

Edatların başka kelime sınıfları içinde verildiği de olmuştur. P. Holderman “Turetskaya grammatika” (Türk Grameri) adlı eserinde *yok*, *hayır*, *kaş ki*, *meger* edatlarını zarf olarak vermiştir.³

M.A. Kâzım-Bey “Obşayya grammatika turetsko-tatarskogo yazıka” adlı eserinde edatlar zarf, takı, bağlaç ve ünlemler içinde verilmekte, yardımcı kelime çeşitleri ve bazı eklerle karıştırılmaktadır.⁴

“Grammatika altyskogo yazıka” da ise zarf, takı, bağlaç ve ünlemler edatlar başlığı altında incelenmektedir. Asıl edatlar ise temel kelime çeşitleri içinde verilmiştir.⁵

M. Terentyev “Grammatiki turetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya” (Türk, Fars, Kırgız ve Özbek Dillerinin Grameri) eserinde bütün ekleri edat adı altında göstermektedir.⁶ Mesela; *znayuşşiy* (bil-en) kelimesinde -An sıfat-fiil morfeminin allomorfu *en* edat olarak verilmektedir. Benzer şekilde *umnıy* (akıllı), *solenıy* (tuzlu),

¹bk.Mahmut al-Kaşgarî, Divanü Lügât-it Türk, Çev. Besim ATALAY, C.1, Ankara 1939-41, s.129.

²bk.MEHMEDOĞLU, Prof. Dr. Alâeddin, Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri, Adapazarı 2002 (Baskıda).

³bk.HOLDERMAN, P., Turetskaya grammatika, Moskva 1777, s.219-223.

⁴bk.KÂZIM-BEY, M.A., Obşayya grammatika turetsko-tatarskogo yazıka, btoroye izdaniye, Kazan 1846, s.312-337.

⁵bk.Grammatika altayskogo yazıka, Kazan 1869, s.93-112.

⁶bk.TERENTYEV, M.,Grammatiki turetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya, Sank Peperburg Tipografiya İmperatorskaya Akademii, Nauk 1875, s.57-67; 150-159;205-209.

pılmy (tozlu) kelimelerinde *+lı/+lu* ekleri yine edat olarak adlandırılmaktadır.⁷ Yine *krasata* (güzel+lik) kelimesinde *+lik* eki *lık edatı* diye adlandırılmaktadır.⁸ *Kamensşik* (baş+çı), *kuznets* [temir+çi (demir+ci)] kelimelerinde, *+CI* morfeminin allomorflarından *+cı*, *+çi* edat olarak gösterilmiştir.⁹ Buradan yapım eklerinin edat olarak işlendiği anlaşılmaktadır.

Edatların zarf, bağlaç ve ünlemler içinde verilmesine T.Makarov¹⁰ ve Al. Arhangelskiy'nin¹¹ eserlerinde de rastlanılır.

Edatların başka kelime çeşitleri içinden çıkarılıp ayrı bir kelime çeşidi olarak incelenmesi fikri XIX.yy'da ünlü Türkolog A. Dobias tarafından ortaya atılmıştır: "...Çastitsi nujno priznavat kak otdelnuyu çastrec"¹² (Edatları ayrıca kelime çeşidi olarak kabul etmek gerektir.) Bu ve benzer kayıtların zikredilmesine rağmen yine de edatlar başka kelime çeşitleri ile karıştırılmaktaydı.

V.A. Gordlevskiy "Grammatika Turetskogo yazıka" (Türk Dilinin Grameri) adlı eserinde; *ile, uçun, gibi, kadar, üzre, başka, sonra, beri, evvel* vb. takıları edat terimiyle adlandırmış fakat edatlar hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Asıl edatlardan zarf ve bağlaçlar içinde bahsedilmiştir.¹³

1940 yıllarından sonra edatların ayrı bir kelime çeşidi olarak tetkiki söz konusu edilmiştir. Prof. Dr. N.P. Dırenkova "Grammatika oyrotskogo yazıka" (Oyrot Dilinin Grameri) adlı eserinde edatlara özel bir bölüm ayırmakta ve edatları sözlük anlamı olmayan, ifadeye özel anlam incelikleri katan, hâl eki almayan, çekimlenemeyen kelimeler olarak tanımlamaktadır.¹⁴

N.P. Dırenkova edatları şu anlam gruplarına ayırmaktadır:

⁷bk.TERENTYEV, M., Grammatiki turetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya, Sank Peperburg Tipografiya İmperatorskaya Akademii, Nauk 1875, s.65.

⁸a.g.e., s.59.

⁹a.g.e., s.205.

¹⁰bk.MAKAROV, T., Tatarskaya grammatika kavkazskogo, nareçiya, Tiflis 1848.

¹¹bk.ARHANGELSKIY, Al., Grammatika norodno-tatarskogo yazıka, Orenburg 1894, s.74.

¹²bk.DOBİAŞ, A., Opit semasologii Çastey Reçi i ih form.

¹³bk.GORDLEVSKIY, V.A., Grammatika Turetskogo yazıka, (Morfologiya i sintaksis) İzd, İnstitutu vostokovedeniya Moskva 1928, s.82-87; izbranniye soçineniya II., Moskva 1961, s.68-73;118-122.

¹⁴bk.DIRENKOVA, N.P., Grammatika oyrotskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1940, s.221.

1.Olumluluk (tasdik) edatları	:Ok,
2.Güzeşt ve bölgü bildiren edatlar	:ta~da, te~de, to~do, do~dö,
3.Sınırlayıcı veya güzeşt bildiren edatlar	:la~le, lo~lö,
4.Sual edatları	:na~ne, no~nö, ba~be, bo~bö,
5.Sual- tasdik (olumluluk)edatı	:iyne(iy+ne),
6.Kuvvetlendirici edatlar	:en, bayla,
7.Mukayese edatları	:çılan~çilen, ankoş~uşkoş ¹⁵

Prof Dr. N. P .Direnkova bir yıl sonra yazdığı “Grammatika Şorskogo yazıka” (Şor Dilinin Grameri) adlı eserinde de edatlara aynı nokta-i nazardan yaklaşır. Edatları; ince anlamlar ifade eden, hâl eki almayan ve çekimlenemeyen, söz diziminde önemi olan ve eklere yaklaşan yardımcı kelimeler olarak izah eder.¹⁶ Daha evvel yaptığı sınıflamanın sıralamasında değişiklik yapmakla birlikte, muhtevada bir farklılık ortaya koymamaktadır.¹⁷

Prof. Dr .N.K. Dmitriyev “Grammatika kumıkskogo yazıka” (Kumuk Dilinin Grameri) adlı eserinde edatları başka kelime türleri içinde vermiştir.Öyle ki, *yalnız* edatını pekiştirme zarfı; *yok, da* edatlarını ise olumluluk (tasdik) ve olumsuzluk (inkâr) zarfı olarak kaydetmiştir.¹⁸

N.K.Dmitriyev “Grammatika başkirkского yazıka” (Başkirt Dilinin Grameri) adlı kitabında ise edatlara özel bir bölüm ayırmıştır.Bu kitapta yazar; sözlük anlamı olmayan, kelimelerden ayrılan ve bağlaçlara yaklaşan geçit karakterli şekilleri edat olarak adlandırıyor.Böylelikle yazar edatları kelime olarak kabul etmemekte, ek olarak da görmemektedir. Belirli elementleri (küçük kelimecikleri) edat kabul etmektedir. Müellif Başkurt Türkçesindeki elementleri (küçük kelimecikleri) şöyle sınıflandırmaktadır:

1.Sual edatları	:mı, me, mo, mō
-----------------	-----------------

¹⁵bk.DIRENKOVA, N.P., Grammatika Şorskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1941, s.221-224.

¹⁶a.g.e., s.243.

¹⁷a.g.e., s.243-249.

¹⁸bk.DMİTRİYEV, N.K., Grammatika kumıkskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1940, s.92.

- 2.Bitiştirici veya zıddiyet edatları :da, dö: tA, zA, lA
- 3.Olumluluk (tasdik) edatları :dAbAhA, mAbAhA, zAbAhA, lAbAhA
- 4.Şart edatı :sı, se, so, sö
- 5.Emir edatı :hana
- 6.Sınırlayıcı edatlar :kına, kene, ğına, gene
- 7.Özel anlamlı edatlar:dır, der, dor, dör//tır, ter, tor, tör//zır, zer, zor, zör//lır, ler, lor, lör¹⁹

Görüldüğü gibi N.K.Dmitriyev Başkurt Türkçesinde edatları sınıflandırırken *-Dir* ekini edat saymaktadır.Müellif *-Dir* ekinin Başkurt Türkçesinde ve başka Türk şivelerinde bildirme eki görevinde kullanılmadığını;özel anlamlı edat olduğunu açıklamaktadır.²⁰

J.Deny “Türk Dili Grameri” adlı eserinde bağlaç, takı ve ünlemleri edat başlığı altında incelemiştir.Deny ilgiçler, bağlaçlar ve ünlemleri sözlük anlamı taşıyamaları cihetiyle edat terimiyle adlandırmaktadır.²¹ J.Deny aitlik ve bildirme eklerinden de edatlar bahsinde söz etmiştir.²²

Prof. Dr. N.A.Baskakov edatları gerçek anlamını kaybeden, temel kelime çeşitlerinden ayrılan, kelime, kelime grubu ve cümlelere çeşitli anlam incelikleri veren; temel kelime çeşitleri ile ekler arasında geçit karakterli formatlar olarak belirtiyor. Edatları duygu sözlerinden (modal söz) ayrı bir kategori şeklinde ele almamakta;“Karakalpak Dili”adlı eserinde edat ve duygu sözlerini aynı başlık altında incelemektedir.N.A.Baskakov bu eserinde edat ve duygu sözlerini söz yapım özelliklerine göre iki gruba ayırmaktadır:

1.Söz dağarcığında kendini özel kategori gibi gösteren şekil-gramer anlamı ile ayrılan edat ve duygu sözleri,

2.İsim ve fiillerden türeyen edatlar.²³

¹⁹bk.DMİTRİYEV, N.K., Grammatika başkirkского yazıkı, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1948 s.129.

²⁰a.g.e., s. 130.

²¹bk.DENY, Jean, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Çev. A.Ulvi ELÖVE, Maarif Matbaası İst., 1941, s.559.

²²a.g.e., s. 677-695.

²³bk.BASKAKOV, N.A., Karakalpakskiy yazık II. (fonetika i morfologiya, çast I), İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Moskva 1952, s.477-481

Ayrıca yazarın; *bolsa-bolsın, bolmasa-bolmasın*²⁴ yapılarını da edat olarak adlandırdığını görüyoruz.

Prof. Dr. A.N. Kononov “Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri” adlı eserinde yardımcı kelime çeşitlerine edatları da dahil etmekte, edatları “Edat ve modal (duygu) sözler” başlığı altında incelemektedir. Burada duygu sözlerini de edat gibi açıklamaktadır. Edatlar ise halis edatlar ve ad (isim) edatlar şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Yazar edat ve duygu sözlerini birbirlerinden ayırt edememiş; *işte, hatta, fakat, bile, hiç, hep, bari, hayır, evet, tıpkı ve ki* edatlarını duygu sözleri olarak vermiştir.²⁵

Prof. Dr. A.N. Kononov “Çağdaş Özbek Edebi Dilinin Grameri” adlı eserinde edatları duygu sözlerinden ayırmaya çaba göstermiş; edatlarla duygu sözlerini ayrı ayrı bölümlerde incelemiştir.²⁶ Bununla birlikte edatlarla duygu sözlerinin sınırları kesin ölçülerle belirlenememiştir. Müellifin zarf, bağlaç ve edatları duygu sözleriyle aynılaştırdığı anlaşılmaktadır. Mesela; *hatta, hatta ki, fakat* kelimelerini ve *halbuki* bağlacını duygu sözleri olarak vermektedir.²⁷

“Horzirgi zamon uzbek tili” adlı kitapta edatlar iki gruba bölünmektedir:

1-Ekleşmiş edatlar,

2-Söz (kelime) edatlar.

Aynı eserde edatlar cümle ve kelimelere ilâve anlam inceliği vermeleri yönleriyle altı anlam grubuna bölünmüştür:

1-Soru ve taaccüp edatları : mi, -çi, a,

2-Kuvvetlendirme ve tekit edatları : -ku, -u; da, Ok, ek, ki, ahır, hammo, hammoki,

3-Farklılaştırıcı ve sınırlayıcı edatlar : -gina, -kina, fakat, fakatgina, elğiz,

4-Belirleyici edatlar : huddu,

²⁴bk.BASKAKOV, N.A., Karakalpakskiy yazık II. (fonetika i morfologiya, çast I), İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Moskva 1952, s.477-481

²⁵bk.KONONOV, A.N., Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, Moskva Leningrad 1956, s.345

²⁶bk.KONONOV, A. N., Grammatika Sovremennogo uzbekskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1960, s. 336-337.

²⁷a.g.e., s.480.

5-Güman edatları :-dır,

6-Olumsuzluk (inkâr) edatı : na...na.²⁸

Burada edat olarak verilen kelimelere dikkât edilirse, edatların başka kelime çeşitleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Öyle ki, türdeş öğeleri ve ayrı ayrı cümleleri birbirine bağlayan *ne* bağlacı olumsuzluk edatı olarak verilmektedir. Örneğe dikkât edelim: “Unung eviga na sevri, na istirakat keldi.”²⁹(Onun hatırına ne sevinç, ne istirahat geldi.) Bize göre bu cümlede kullanılan *ne* bağlacı olumsuzluk bildiren bağlaçtır.

“Özbek Dilinin Tarihi Grameri” adlı eserde edatlar Özbek Türkçesinde kullanışlarına göre iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup edatlar ekler gibi kelimelere eklenir ve kelimelere çeşitli anlam inceliği katarlar. Bu gruba *mu, Ok, -la, -ğına, -gine, -çı, -çi* şekilleri dahil edilmiştir. İkinci grup edatlar söz ya da cümlenin önünde bağımsız kelime gibi kullanılır. Fakat bu kelimeler bağımsız sözlük anlamına sahip olmadan cümlenin içeriğinde çeşitli ilâve anlam incelikleri meydana getirirler. Bu gruba; *magar, keşke, şayad, belke, goy//goyya* sözleri dahil edilmiştir.³⁰

Prof. Dr. L.A. Pokrovskaya “Grammatika Gagauzskogo yazıka” (Gagauz Dilinin Grameri) adlı eserinde edatları iki gruba ayırıyor:

1-Bağımsız kelime çeşitlerinden ayrılarak eklere yaklaşan gramer şekil meydana getiren edatlar,

2-Duygu söz ve ünlemlere yaklaşan, söz ve cümlelere çeşitli duygu ve anlam inceliği veren edatlar.

Mezkûr eserde gramer şekil meydana getiren edatlar iki grupta sınıflandırılmıştır:

a)Sual edatları : mİ

b)Olumsuzluk (inkâr) edatı : diil (deyil<değil)

²⁸bk.Hozirgi zamon uzbek tili (leksikologiya, fonetika, grafika, orfografiya, morfologiya), Uzbekistan SSR Fenler Akademisi Nashriyeti, Tashkent 1957, s. 490-494.

²⁹a.g.e., s. 494.

³⁰bk.ABDURRAHMANOV, G., Ş. ŞÜKÜROV, Uzbek Tilining tarihi grammatikasi (Mofologiya ve Sintaksis), Ukutyvchi Nashriyeti, Tashkent 1973, s. 230-231.

Kelime ve cümlelere çeşitli duygu ve anlam inceliği veren edatlar ise dört grupta toplanmıştır:

- a)İşaret edatları : ma//me
b)Ünlem edatları : ki (belli ki), elbet ki
c)Kuvvetlendirici edatlar : çak, (çağ), a/e, ya
ç)Umumileştirici kuvvetlendirici edat : hep³¹

K.M Musayev “Karaim Dilinin Grameri” adlı kitabında edatlara özel bir bölüm ayırmıştır. Yazar edatların bağımsız anlamı olmadığını ve çeşitli anlam incelikleri oluşturduğunu kelime ve ekler arasında geçiş aşamasında bulunduğunu belirtmiş, Karaim Türkçesinde kullanılan edatları dört grupta sınıflandırmıştır:

- 1.Sual edatları : mo, mi, mö, mya,
2.Belirsiz edatlar : estse, es,
3.Sınırlayıcı edatlar : -ğına,
4.Kuvvetlendirici edatlar : je, j, ze, z, ça, ço, tsa, tse, to.³²

B.B. Badmayev Çağdaş Kalmık Türkçesinde edatları yedi grupta sınıflandırmaktadır:

- 1.Mantikî vurgulu edat : -l,
2.Sual edatları : -j, -i, -u, -ü, -b,
3.Güzeşt ve kuvvetlendirici edat :çıgn (çn),
4. Söz-cümle edatları : biz, kevtе,
5.Predikatiflik bildiren ilgi ve tahmin edatları : -v, -vgn,-ç(-çn),-th,
6.Olumsuzluk yapan edat :yga,
7. Olumluluk yapan edat : -mn.(mön).³³

³¹bk.POKROVSKAYA, L.A., Grammatika Gagauzskogo yazıka (fonetika i morfologiya), İzdatelstvo Nauka, Moskva 1964, s.283-289.

³²bk.MUSAYEV, K. M., Grammatika Karaimskogo yazıka, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1964, s.328-330.

³³bk.BADMAYEV, B.B., Grammatika Kalmıkskogo yazıka, Kal. Knijnahoye İzdatelstvo, Erita 1966, s. 104-110

Tatar dilcileri arasında ilk defa K. Nasiri edatları anlam özelliklerine göre tetkik etmiştir. Lâkin K.Nasiri de edatları öteki yardımcı kelime çeşitleri içinde işlemekte, ayrı bir kategori oluşturmamaktadır.³⁴

Tatar dil bilimcilerinden V.İ. Hangildin³⁵ ve D.G. Tumaşyeva'nın³⁶ eserlerinde de edatlara yer verildiği görülmektedir.

Çağdaş Tatar Türkçesinde edatlar beş anlam grubuna bölünmüştür.

1.Mantıkî anlam edatları,

a)Farklılaştırıcı-Sınırlayıcı Edatlar: gına/gene, mik, fekat,

b)Belirleyici-Somutlaştırıcı Edatlar,

2.Duygu edatları:

a)Olumsuzluk (inkâr) Edatları :mügel, ni,

b)Sual Edatları : mı/me, mını/mene, e,

c)Özel Duygu Edatları : elle, -dır/-der, -magae,

3.İradî Duygu Edatları : -çı/-çe, -sana/-sene, ele, inge,

4.Ekspressiv Edatlar : an, en, on, yan, ban, kın, köne, kem, nen, san, sun, son, man, men, mon, mun, müm, çun, yok, dow, otoma, çalt, şır, in, çem, hetta, da/de,

5.Emosional (duygusal) Edatlar : bim, iç, la/le, labasa/lebasa.³⁷

Bu tasnifte sıfatları pekiştirmede kullanılan eklerle edatlar aynılaştırılmıştır. Mesela: *apak* (soverenno beliy), *kapkara* (soverşenno çerniy), *kıpkızıl* (soverşenno krasniy).³⁸

S.A.Kalmıkova Nogay Türkçesinde edatları anlamlarına göre sekiz grupta sınıflandırmıştır:

1.Sual edatları : ma/me, na/ne, ba/be, şa/şe,

2.Sevk edici edatlar : şı/şi, sana/sene,

³⁴bk.NASIRI, K., *Kratkaya Tatarskaya Grammatika, İzlojenennaya.*

³⁵bk.HANGİLDİN, V.İ., *Tatar Tele Grammatikası (Pedifologiya hem Sintaksis), Kazan 1959, s.292-302.*

³⁶bk.TUMAŞYEVA, D.G., *Hazarge Tatar Edebi Tele Morfologiyası, Kazan 1964, s. 270-276*

³⁷bk.Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy yazık, *İzdatelstvo Nauka, Moskva 1969, s. 339-349*

³⁸a.g.e., s. 346

- 3.Belirsizlik edatları : dı/di, tı/ti
4.Kuvvetlendirici edat : -av,
5.Sınırlayıcı edat : ok
6.Olumluluk edatları : da/de, ta/te
7.Sevk edici, rica edici edatlar : maga/magı
8.Ekspressiv (duygu bildiren) edatlar: an, ben, kan, kun/kün kın, en san/sen sın men un yan ön.³⁹

S.A.Kalmikova da sıfatların pekiştirmelerini yapmaya yarayan ekleri edat olarak göstermiştir. Misallere dikkât edelim; *aparık* (oçen hudey), *apak* (beliy prebeliy), *apağır* (oçen tyajyolıy), *kapkara* (oçen temny), *sapsarı* (oçen jeltıy), *upuzun* (dlinny-predlinny).⁴⁰

A.İ. Grekal Hakas Türkçesinde edatları on anlam çeşidinde incelemektedir.

- 1.Sual edatları : pA, bA, mA,
2.Kuvvetlendirme edatları : taa/tee, daa/dee,
3.Sınırlayıcı edatlar : lA,nA,
4.Olumluluk (tasdik) edatları : Oh/ök,
5.Mukayese edatları :sA, zA,
6.Sevk edici, rica edici edatlar : tah/tek, dah/dek,
7.Belirsizlik edatları : tA, dA, nA,
8.Belirleyici edatlar :sah,
9.Olumsuzluk (inkâr) edatları :çoh, (net-yok) taan,

³⁹bk.KALMIKOVA, S.A., Çastısı Grammatika Nogayskogo yazıka, Karaçayevo-Çerkesskoye Ödelenniye Stavropolskogo Knijnogo İzdatelstvo, Çerkaen 1973 s.297-301.

⁴⁰a.g.e., s.301.

10.Emosional-ekspresiv edatları :ma, çe, in.⁴¹

Çağdaş Kazak Türkçesinde de edatlar üç grupta sınıflandırılmıştır:

1.Sual edatları : mA, pA, bA,

2.Kuvvetlendirici-Sınırlayıcı edatlar : -ğına, -ak, tek, DA, dı,

3.Duygu edatları : ay, ai, mıs, ğoy.⁴²

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri” adlı eserinde; Azerbaycan Türkçesinde edatların tetkik çalışmalarının XIX. yy.’dan itibaren başladığını, Azerbaycan dil bilimcilerinin 1950 yıllarına kadar edatları başka kelime sınıfları içinde gösterdiklerini; edatları ayrı bir yardımcı kelime çeşidi olarak ortaya koyan ilk bilimsel çalışmanın Prof. Dr. E. Zakir Oğlu Abdullayev’e ait olduğunu belirtmektedir. Adı geçen eserde “Azerbaycan Mektebi” adlı derginin 1958 yılında Prof. Dr. E. Z. Abdullayev’in “Müasir Azerbaycan Dilindeki Edatlar Hakkında” başlıklı makalesini yayınladığı bildirilmekte, editör kaydına atıfla 1958 yılına kadar Azerbaycan Türkçesinde edatların ayrı bir kelime çeşidi olarak yer almadığına işaret edilmektedir.⁴³

Prof. Dr. E.Z. Abdullayev Azerbaycan Türkçesindeki edatlar üzerine yazdığı ilk makalesinde, edatların ayrı bir kelime çeşidi gibi varlığını ispatlayarak beş anlam grubu tespit ediyor:

1.Kuvvetlendirici edatlar : ki, ha, ahı, lap, hatta, böyle, artık, daha,

2.Sınırlayıcı edatlar : yalnız, ancak, tek, tekce, bir birce,

3.Somutlaştırıcı edatlar :öyle, asıl, cA,

4.Sual edatları : bes, meğer, mİ, he, yani,

⁴¹bk.GREKAL, A.İ., Çastitsı Grammatika Hakasskogo yazık, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1975, s.245-253.

⁴²bk.Sovremenniy Kazakskiy yazık, İzdatelstvo Akademii Nauk Kazakskay SSR, Alma-Ata 1962. s.412-419.

⁴³bk.MEHMEDOĞLU, Prof. Dr. Alâeddin, Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri, Adapazarı 2002 (Baskıda).

5.Emir edatları :koy, gel, gör, gelsene, görüm, bak, bir, birce, di, ha, da/de, teki vs.⁴⁴

Prof. Dr. E.Z. Abdullayev aynı yıl (1958) Bakü Devlet Üniversitesi'nin açık öğretim öğrencileri için Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan edatlar hakkında "Kömekçi nitg hisseleri" (Yardımcı Kelime Çeşitleri) adlı eserini yazmıştır. Yazar adı geçen eserinde edatların ayrı bir kelime çeşidi olarak sınırlarının belirlenmesinin zor olduğuna dikkât çekerek şu açıklamaları yapıyor: "Azerbaycan dilinde öyle sözler var ki, ilk bakışta onların hangi kelime çeşidine ait olduğunu söylemek zordur. Mevcut kitaplarımızda bu hususta bilgi verilmediğinden bunların bazıları bağlaç, bazıları ünlem bir kısmı da zamir olarak adlandırılıyor. Aslında ise bunlar edattır."⁴⁵

Prof. Dr. E.Z. Abdullayev edatların hiçbir bağımsız anlama sahip olmadığını, katıldığı cümleye belirli anlam incelikleri getirerek çeşitli semantik ve gramer ilişkilerinin ifadecisi olarak kullanıldığını belirtip onları altı gruba bölüyor:

- 1.Kuvvetlendirici edatlar :ki, ha, ahı, lap, hatta, böyle, artık, daha, cA,
- 2.Sınırlayıcı edatlar :yalnız, ancak, tek, tekce, bir, birce,
- 3.Somutlaştırıcı edatlar :öyle, asıl, cA,
- 4.Sual edatları :bes, meğer, mI, ki, he, yani,
- 5.Emir edatları :koy, koyun, gel, gelin, gi, he, teki,
- 6.Tasdik (olumluluk) ve inkâr (olumsuzluk) edatları: he, beli, aha, yok, hayır, hiç.⁴⁶

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Türkolojide edatlar:

1.Sesten kelime dahil dil unsurlarını; bu arada yapım eklerini de ihata eden bir yapı içinde işlenmiştir.

2.Edatlar zarf, bağlaç ve ünlemler içinde işlenmiştir.

3.Zarf, bağlaç ve ünlemler edatlar içinde işlenmiştir.

⁴⁴bk.ABDULLAYEV, E.Z., "Müasir Azerbaycan Dilindeki Edatlar Hakkında", Azerbaycan Mektebi Dergisi No:1, 1958, s.37-44.

⁴⁵bk.ABDULLAYEV, E.Z., Kömekçi nitg hisseleri, Azerbaycan Devlet Üniversitesi neşri, Bakü 1958, s.4.

⁴⁶a.g.e.,s.4.

4.Edatlar ek ile kelime arasında geçit karakterli kelimeler olarak nitelendirilmiştir.

5.Edatlar ayrı bir kelime sınıfı olarak işlenmiştir.

6.Edatlar sözlük anlamı olmayan ve çekimlenemeyen unsurlar olarak tanımlanmıştır.

7. Türkolojide edat olarak belirlenen şekillere genel anlamda; *kuvvetlendirme, sınırlandırma, somutlaştırma, sual, emir, tasdik ve inkâr, mukayese, belirsizlik ve belirleyicilik, sevk, güzışt, duygu bildirmek, yüklemlik, bitıştiricilik ve zıddiyet, farklılaştırıcılık, güman ve şart* fonksiyonları izafe edilmiştir.

2.TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDAT KAVRAMI ÜZERİNE NAKİLLER-GÖRÜŞLER

Dil bir anlaşma vasıtasıdır. Anlaşmanın en belirgin tarafının mana olması tabii bir neticedir. Nitekim biz bu araştırmaya başladığımızda gördük ki, dilciler manalı dil unsurları (leksik birim) üzerinde daha kolay bir ortak kanaate ulaşırlarken manasız unsurlar (gramer birim) üzerinde ihtilâflar büsbütün artmıştır.

Gramer yazarları da kelime sınıfları tayininde, kelimenin en çok mana yönüyle ilgili olmuşlardır. Dil bilimcilerimizin kelime çeşitleriyle ilgili yaptıkları sınıflamalara bir göz gezdirelim:

“Anlam bakımından, kelimeler bir takım bölümlere, sınıflara ayrılırlar. Bu bölümlerin her birine kelime çeşidi, kelime sınıfı denir. Kelime çeşitleri şunlardır: İsim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem.” [Ediskun, 1999,§70].

“Türkçede sözcükler dilbilgisi bakımından sekiz çeşittir: ad, sıfat, adıl, eylem, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem.” [Gencan, 1997,§70]

“Kelimeler söz içindeki işleyişleri bakımından sekiz söz bölüğüne (parties du discours) ayrılır: Ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem, fiil.” [Banguoğlu, 2000,§123.].

Bir başka sınıflama da [Bilgegil, 1984:166];“Anlamaları tam olmadığı için ne yargıyı üzerine alabilecek, ne yargının etkisine uğrayabilecek durumda bulunabilir. Bütün

edatlar, bağlaçlar, zarflar, ünlemler, ekler bu niteliktedir ki, tamamı edat genel adı altında toplanırdı.”

“Anlamları tam olduğu halde, yargıyı üzerine alabilecek kabiliyetten mahrum durumda bulunabilir. Her kip ve zamanıyla fiiller bu çerçeveye girer.” [a.g.e., s,166].

“Hem tam bir anlama delâlet eder, hem de yargıyı üzerine alabilecek veya yargının etkisine uğrayabilecek kabiliyette bulunabilir. İsimler, sıfatlar, zamirler, isim ve sıfat fiiller böyledir. Eskiden bütün bunlar, isim genel adı altında toplanıyordu.” [a.g.e., s,167].

“Mânâ veya vazife bakımından üç çeşit kelime vardır: 1.İsimler 2.Fiiller 3.Edatlar” [Ergin, 1995:276].

Şu hâlde Türkiye Türkçesinde isim, fiil ve diğer yardımcı kelimelerle birlikte edatlardan da bahsedildiği açıktır. Gramer kitaplarında edatların meydana geliş sebepleri türünden bilgiler yok denecek kadar azdır. “Türk Dilinde Edatlar” adlı eseriyle tanınan Necmettin HACIEMİNOĞLU bu sebepleri dilin zenginleşme, mana ve ifade gücünü artırma, değişik ifade imkânlarına kavuşma ihtiyacına bağlamaktadır.⁴⁷ Edatların nasıl oluştuğunu ise; dil ustalarının dil hazinesindeki kelimelere değişik manalar ve vazifeler yüklemeleri ve bu hususî kullanışların zamanla umumîleşmesiyle izah etmektedir.⁴⁸ Belki bunlara edatların sayılarının artmasına sebep olarak; bazı isim ve fiil şekillerinin kalıplaşarak edatlaşması görüşünü ilâve edebiliriz.⁴⁹

2.1.Türkiye Türkçesinde Edat Terimi ve Kapsamı Üzerine Nakiller-Görüşler

Dil bilgisi kitaplarına baktığımızda öteki konularda olduğu gibi edat meselesinde de terim çeşitliliği ile karşılaşırız.

“ilgeç” (edat) [Gencan, 1997,§320], “takı” (postposition) [Banguoğlu, 2000,§333], “postposition, particule, preposition” [Aksan, 2000: 97], “edat” [Deny, Çev. A.Ulvi

⁴⁷bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.VII.

⁴⁸a.g.e., s,VII.

⁴⁹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dili, Bayrak Basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1995, s.339.

ELÖVE, 1941: 559], “edat” [Bilgegil, 1984: 220], “edat”[Ediskun, 1999,§ 357], “edat ve ilgeç” [Türkçe Sözlük, 1998: 670], “edat” (Alm. Partikel nachstellung; Fr. Postposition, particule; İng. postposition, particle) [Korkmaz, 1992: 51], “edat” [Ergin, 1993,§ 598], “edat” [Hacıeminoğlu, 1992:VI].

Muharrem Ergin “edat” terimini “ünlem, bağlama ve son çekim” gibi kelime çeşitlerini içine alacak biçimde kullanmaktadır [Ergin, 1993,§ 598].

Necmettin Hacıeminoğlu da “edat” ıstılahıyla “çekim”, “bağlama”, “kuvvetlendirme”, “karşılaştırma-denkleştirme”, “soru”, “çağırma-hitap”, “cevap”, “ünleme”, “gösterme”, “tekerrür” fonksiyonlarıyla ilişkilendirdiği kelimeleri kastetmektedir [Hacıeminoğlu, 1992: VI-VIII].

Jean DENY de “edat” terimiyle “ilgeçler, bağlaçlar ve ünlemleri” kastetmiştir [Deny, Çev. A.Ulvi ELÖVE, 1941: 559].

Yukarıda eserlerine atıfta bulunduğumuz diğer dil bilimcilerimizin “edat”, “ilgeç”, “takı” terimlerini kullandıkları bölümlerden bu terimlerle bağlaç ve ünlemlerin dışında bir kategoriye kastettikleri anlaşılabilir.

“Türkçe Sözlük”te “edat” ve “ilgeç” terimleri yine bu ikinci yaklaşım paralelinde değerlendirilmiştir [Türkçe Sözlük, 1998: 670].

Edat ıstılahını ünlem ve bağlaçları içine alacak biçimde kullanan gramercilerimiz Arap gramerinin etkisiyle süregelen Osmanlı gramer geleneğini devam ettirmişlerdir. Hakikaten Osmanlı gramerinde “edat” terimi bütün yardımcı kelime çeşitlerini, bu arada ekleri de kapsayacak biçimde geniş bir alanı karşılıyordu. İyelik eklerine “izafet edatları”, hâl eklerine “tasrif edatları”, yapım eklerine ise “iştikak edatları” denilmekteydi.⁵⁰

Edat terimini ünlem ve bağlaçlardan ayrı bir kategoriye karşılayan sınırlılık içinde kullanan gramercilerimizin Batı gramer tekniğini emsal aldıklarına şüphe yoktur.

⁵⁰bk.BELVİRANLI, Dr. Ali Kemâl, Osmanlıca İmlâ Rehberi II, Marifet Yayınları, İstanbul, 1980, s.55-58.

Edat konusunda yapılan tanımlara baktığımızda benzer ve farklı ifadelerle karşılaşırız. Bazı tanımlarda yardımcı kelime türlerinin özellikleri sıralanırken, diğere bazı tanımlarda edatın “ilgi kurma” fonksiyonuna indirgendiği fark ediliyor.

“İsimlerden sonra gelip, onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere takı (postposition) adını veriyoruz.” [Banguoğlu, 2000: §333].

“Edatlar, başlıbaşlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir.” [Ediskun, 1999:§357].

“Kavramlar arasında türlü anlam ilgisi kurmaya yarayan ve anlamları ancak bu görevleriyle beliren sözcüklere ilgeç denir.” [Gencan, 1997:§320].

“Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur. Hiç bir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler.” [Ergin, 1993:§598].

“Edatların mânâları yoktur, sadece gramer vazifeleri vardır. Tek başlarına bir mânâ ifade etmez, fakat diğere kelimelerle münasebet sırasında mânâlanırlar.” [Ergin, 1995:339].

“Anlamlarının eksikliği yüzünden tek başlarına bir hükme hedef olmayan veya haklarında hüküm verilemeyen, esasen nefislerdeki mahsur anlam da, takibettikleri isim soylu kelimelerden sonra meydana çıkabilen sözlere edat denir.” [Bilgegil, 1984:220].

“(…) Edatlar tek başlarına mânâları olmayıp, ancak cümledeki diğere kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan ‘alet sözler’dir, ‘vasıtalar’dır.” [Hacıeminoğlu, 1992: V].

“Dilin bütünü içinde mücerret bir unsur olarak ele alındığı takdirde ise, edatlar çekime gelmeyen ‘donmuş’ ve ‘kalıplaşmış’ sözlerdir. Böylece mahiyet itibarı ile de çekim eklerine yaklaşırlar. Bu bakımdan denilebilir ki, Türkçede edatlar isim çekim eklerinin

gördüğü vazifelerin de bir kısmını yüklenmiş, fakat onlardan daha zengin nüanslı zarurî sözlerdir.⁵¹

“Bir kelimedden sonra gelerek o kelime ile diğer öğeler arasında ilgi kuran kelime, ilgeç” [Türkçe Sözlük, 1998: 670].

“Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelime” [Korkmaz, 1992: 51].

Yapılan bu tanımlardan bazı neticeler elde etmek mümkündür. Edatların tek başlarına anlamları yoktur, sadece gramer görevleri icra ederler. O hâlde yalnız başlarına bir anlam taşıyan kelimelerin edatlardan sayılmasının yanlışlığı açıktır.

İsim ve isim cinsinden olan kelimelerden sonra gelip bu kelimelerle; kendisinden sonra gelen kelime, kelime grupları arasında anlam ilgisi kurarlar. Bu ifade edatı mutlaka isim ya da isim cinsinden bir kelimedden sonra gelme ve kendisinden sonra da kelime bulunma şartı ile sınırlıyor. Demek oluyor ki, edat cümleinin başında ve sonunda bulunamaz. Gramer kitaplarında bu sınırlar içinde gösterilebilecek tek edat çeşidi “son çekim”⁵² veya “çekim”⁵³ edatlarıdır. Öte yandan söz dizimi itibarıyla bir isimden sonra gelen edat çeşidi “çekim edatları”⁵⁴ olarak gösterilmiştir. Yapılan bir tanıma göre [Hacıeminoğlu, 1992:1]; “İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümleinin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı diyoruz.” Diğer bir tanım [Ergin, 1993:§632]: “İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yapan...” ifadelerine yer veriyor. Bu durumda gramer kitaplarımızda yapılan edat tanımları ekseriyetle çekim edatlarıyla örtüşmekte, diğer edatları dışarıda bırakmaktadır.

Edatlar diğer kelimelerle münasebetleri sırasında bir dereceye kadar anlam kazanırlar. Böylece kendi anlamları sezilebilir.

⁵¹bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.V.

⁵²bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/yayım/tanıtım, İst. 1993:§632.

⁵³bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.1.

⁵⁴bk.KARAHAN, Prof. Dr. Leylâ, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri-, Akçay Yay. 6.Baskı, Ankara 1999, s.28-29.

Türkçede edatlar isim çekim eklerinin gördüğü vazifelerin de bir kısmını yüklenirler (Çekim edatları için böyle bir hükme varıldığı açıktır.).

Edatlar dilde bulunması zarurî kelimelerdir.

Edatlar çekime gelmeyen donmuş ve kalıplaşmış kelimelerdir.

Yapılan bu edat tanımlarından çıkarabileceğimiz önemli neticelerden birisi de; bağlaçları edat sınıfından kabul eden gramercilerimizin yaptıkları tanımlar da dahil olmak üzere bağlaçlarla direkt olarak ilişkilendirilebilecek ifadeler yer verilmemiş olmasıdır (manasız unsurlar olmaları haricinde).

Haddizatında edatlar ve bağlaçlar apayrı fonksiyonları karşılayan kelimelerdir. Şu kadarla ki; kuvvetlendirme fonksiyonu esnasında bağlayıcılık, bağlama fonksiyonu esnasında da kuvvetlendirme işlevi belli belirsiz biçimde hissedilebilir.⁵⁵ Bununla birlikte kuvvetlendirici edatların temel fonksiyonu kuvvetlendirmek, bağlaçları ise bağlamaktır. Bu husus gramerimizde bağlaçlar için yapılan tanımlarda açıkça görülebilmektedir.

“Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı ve bazan da iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere bağlam (conjonction) adını veriyoruz.” [Banguoğlu, 2000:§337].

“Anlamca ilgili tümceleri, görevdeş öğeleri bağlamaya yarayan sözcüklere BAĞLAÇ denir.” [Gencan, 1997:§326].

“Cümleler, belirtme grupları ve kelimeler arasında irtibat kurmağa yarayan lâfızlara bağlaç denir.” [Bilgegil, 1984:227].

“Bağlaçlar başlıbaşlarına anlamları olmayan, fakat cümleleri ya da eş-görevli kelimeleri ya da kelime öbeklerini hem biçimce, hem de anlamca birbirine bağlayan kelimelerdir.”[Ediskun, 1999: §363].

⁵⁵bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, §364.

“Bunlar kelimededen küçük dil birliklerini, kelimeleri kelime guruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında irtibat kuran edatlardır.” [Ergin, 1993:§606].

Başka bir tanım ise [Ergin, 1995:341]; “Bunlar dil birliklerini, kelimeleri, kelime guruplarını, cümleleri şekil ve mânâ bakımından birbirine bağlayan edatlardır.” ifadelerine yer vermiştir.

“Bağlama edatları, cümleleri veya cümle içinde kelimeleri ve kelime guruplarını ya mânâ bakımından, yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlerdir.” [Hacıeminoğlu, 1992:112].

Meselenin başında da belirttiğimiz şekilde, bağlaçların fonksiyonunun “bağlama” olduğu tanımlarda özellikle belirtilmiştir. Diyebiliriz ki, gramerimizde edatlar konusunda oluşan tartışmalı durum bağlaçlar söz konusu edildiğinde geçerli değildir. Bunda bağlaçların tek bir fonksiyona -bağlama fonksiyonu- karşılık gelen yapısının önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır.

Bütün bu bilgilerle dil bilgisinde edatlarla bağlaçların birbirinden ayrı kategorilerde incelenmesi, ilmî metot bakımından da isabetli ve lüzumludur diye düşünüyoruz.

Daha önce belirttiğimiz gibi bazı kitaplarda ünlemler de “edat” genel başlığı altında ele alınmış, edat sayılmıştı.⁵⁶ Bununla birlikte aynı eserlerde yapılan edat tanımları ünlemleri ifade etmekten oldukça uzaktır. Sözünü ettiğimiz eserlerde ünlemlerin ayrıca tanımlanması da⁵⁷ yine bu sebepten zarurî bir hâl olarak ortaya çıkmıştır. Bu tanımlar:

“Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır. ” [Ergin, 1993:§599].

⁵⁶bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §598-HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.VI-VIII.

⁵⁷bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §599-HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.293.

“Bunlar her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlendir.” [Hacıeminoğlu, 1992:293].

Şimdi şu tanımları da gözden geçirelim:

“Ünlemler, bir heyecanın etkisiyle ağızımızdan çıkarak duygularımızı canlı bir biçimde anlatmaya yarayan kelimelerdir.” [Ediskun,1999: §368].

Başka bir tanımda [Gencan, 1997:§347]; “Bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acıma, şaşma... gibi duyguları anlatmaya yarayan sözcüklerdir.” şeklinde ifadeler yer verilmiştir.

“Bir duyusu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazan tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimelere ünlem (interjection) adını veriyoruz.” [Banguoğlu,, 2000:§342].

“Çeşitli duygu ve arzularımızla zaptolunamayan heyecanlarımızı yüklenen, bazan örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleinkine denk olabilen insan ses, çığlık ve sözleri...” [Bilgegil, 1984:229].

Bu tanımları daha başka kitaplardan yararlanarak adet itibarıyla çoğaltmak mümkündür. Mümkün olmayacak şey ise, ünlemleri edat saymak; başka bir söyleyişle edat tanımları içinde ünlemleri çepeçevre kuşatacak ifadeler bulmaktır.

Dil bilgisi kitaplarında edatlarla ilgili özellikleri; “aynılık”, “benzerlik” ve “farklılık” yönleriyle görmek mümkün olabilmektedir. Biz de bu özellikleri belirttiğimiz sıralamaya uygun ve mutlaka hepsine ayrı ayrı yer vererek işleyeceğiz. Zira kullanılan ifade ve üslûplar arasındaki nüanslar önemli olabilmekte, meselenin aydınlatılabilmesine katkıda bulunabilmektedir.

“Edatlar mânâları olmayan sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar.” [Ergin, 1993:§598].

“Edatlar başlıbaşına anlamları olmayan (...) kelimelerdir.”[Ediskun, 1999:§357].

“Bunlar (takılar) başlıbaşına bir kavram sahibi olmayıp, iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yararlar.” [Banguoğlu, 2000:§333].

“Nitekim bir gramer unsuru olarak da edatlar tek başlarına mânâları olmayıp...” [Hacıeminoğlu, 1992:V].

Başka bir görüş [Bilgegil, 1984:220];“Anlamlarının eksikliği yüzünden ‘tek başına bir hükme hedef olmayan’ ve haklarında hüküm verilemeyen...” ifadelerine yer veriyor.

Bütün bu ifadeler dilcilerin müşterek görüş hâlinde edatları manasız kelimeler olarak kabul ettiklerinin kesinliğini ortaya koyacak niteliktedir.

Dilcilerin üzerinde mutabakata vardıkları bir diğer özellik ise [Ergin, 1993:§598];“Mânâlı kelimelerle birlikte kullanılırken bir dereceye kadar mânâlanır, bir ifade kazanır. Böylece bir gramer vazifesi yapacak duruma gelirler. İçlerinde bir kısmı tek başına bir ifadeye sahip olabilir. Fakat bu ifadenin anlaşılabilmesi için de diğer kelime, kelime grupları ve cümlelere bağlanması lâzımdır.” biçiminde izah edilebilir.

“Anamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir.” [Ediskun,1999: §357].

“Mutlaka bir isminden sonra gelirler ve o isim sayesinde mana kazanırlar.” [Hacıeminoğlu, 1992:1].

Bu hususu diğer gramer kitapları tanım bölümlerinde yine benzer ifadeler kullanarak ortaya koymuşlardır.⁵⁸ Edatların diğer özelliklerini sıralamaya devam edelim:

“Edatlar kelime yapımına elverişli değildirler. Ancak isimleşenlerden kelime yapılabilir.” [Ergin, 1993:§598].

“Edatlardan kelime türetilemez.” [Ediskun,1999: §361].

“Edatlar çekime gelmeyen donmuş ve kalıplaşmış sözlerdir.”[Hacıeminoğlu, 1992:V].

⁵⁸bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000,§333.-BİLGEGİL Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.Baskı, İstanbul 1984, s.220.

“Edatlar birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler.” [Ergin, 1993:§598].

“Edatların bir çoğunun hiç bir öge ile doğrudan doğruya ilintisi yoktur; yalnızca başlarına, ortalarına, sonlarına geldikleri cümlelerin anlamına yardımcı olan öğelerdir.” [Ediskun,1999: §362].

“Edatlar, ulandıkları kelime ya da kelimeler ile ya sıfat, ya da zarf öbeği oluşturmuş olabilirler.” [a.g.e., §359].

“Takıların geldiği isimle birlikte teşkil ettikleri belirtme öbeğine takı öbeği (groupe postpositionnel) deriz.” [Banguoğlu, 2000:§333].

“Son çekim edatları beraber buldukları isim unsurunun sonuna gelir ve onunla birlikte edat grubu oluştururlar.” [Ergin, 1993:§632].

“İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yaparlar.” [a.g.e., §632].

“Böylece dar bir kelime sınıfı teşkil eden takılar başlıca iki kaynaktan beslenmişlerdir. Biri takı olarak kullanılan zarflardır.(...) İkinci kaynak da adı katkı alan çekim halindeki yer yön adlarıdır.” [Banguoğlu, 2000:§336].

“Bunlar işletme eki vazifesi gören edatlardır. Fonksiyonları bakımından bu edatları hal eklerine benzetebiliriz. Son çekim edatları hal eklerinin isim çekim eklerinin tamamlayıcıları, yardımcıları, vazife ortaklarıdır.” [Ergin, 1993:§632].

“Takılar şekilce kelime, işleyişçe isim çekim ekleri durumunda bulunurlar. Bu ekler gibi iki kavram arasında ilgi kurucudurlar.”[Banguoğlu, 2000:§333].

“Mâhiyet itibarı ile isim çekim eklerine yaklaşırlar. İsim çekim eklerinin gördüğü vazifelerin de bir kısmını yüklenmişlerdir.” [Hacıeminoğlu, 1992:V].

“Hal ekleriyle son çekim edatları arasındaki bu fonksiyon yakınlığı bazen aynılık hâlini alır.”[Ergin, 1993:§632].

“Çok defa da işleyişleri bir çekim ekiyle karşılanabilir.” [Banguoğlu, 2000:§333].

Bu son özelliği Ergin: “Sana (aldım)-Senin için (aldım)” örneğindeki yaklaşma (yönelme) hâl ekini “için” ile eş görevlilik yönüyle açıklıyor. Ergin’in verdiği ikinci örnekte [korkusundan (kaçtı), korkusundan dolayı (kaçtı)] uzaklaşma (ayrılma) hâl eki ile “dolayı” kelimesi eş fonksiyonludur. Yani:“+dan=dolayı” biçimindedir. Halbuki; “korkusundan kaçtı=korkusundan dolayı kaçtı” yapısının her iki tarafında “korku” kelimesi uzaklaşma (ablative) hâl eklidir. Bu durumun gözden kaçırılan bir ayrıntı olduğunu düşünüyoruz.⁵⁹

Banguoğlu ise, takılarla çekim ekleri arasındaki eş işlevlilik durumunu: “Ahmet için getirdim=Ahmet’e getirdim, Kış için sakla=Kışa sakla, Hayvan gibi saldırmış=Hayvanca saldırmış, Hesaba göre doğru=Hesapça doğru” örneklerindeki için=(+y)A; gibi, göre=+ca, +ça şeklinde açıklıyor.⁶⁰

Aynı konuyla ilişkilendirilebilecek bir diğer özellik [Bilgegil, 1984:220];“Edat olan kelimeler bulunduğu gibi edat yerine kullanılan kelimeler ve ekler de vardır.” sözleriyle izah edilmiştir.

Edatlarla hâl ekleri arasındaki bu fonksiyon benzerliğine–bazılarına göre eşitliktir-Prof. Dr. Hacıeminoğlu da katılıyor. Bir farkla ki, müstakil kelime olmamaları, ait oldukları isimlerden mutlaka ayrı yazılmaları, mana bakımından daha geniş bir hüviyet taşımaları, isme muzâf oldukları veya hâl eki aldıklarında edatlık özelliklerini kaybetmeleri⁶¹ açıklamalarını elzem görüyor.

Söz konusu edatlarla hâl ekleri arasındaki bu fonksiyon yakınlığı, eşliği Haydar Ediskun tarafından: “Dalgınlıktan unuttum=Dalgınlık sebebiyle unuttum. Birazdan gelecekler=Biraz sonra gelecekler” örneklerindeki “uzaklaşma hali=sebebiyle, sonra” şekliyle açıklanıyor.⁶²

“Son takılar zamanla sonek haline gelmektedir.” [Banguoğlu, 2000:§333].

⁵⁹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §632.

⁶⁰bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000,§333.

⁶¹bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.1.

⁶²bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi İstanbul 1999, §358.

Banguoğlu bu hususu: “El ile tutxEl-le tut” örneğini vererek somutlaştırıyor [a.g.e.,§333].

“Son çekim edatı isim unsuruna ekli veya eksiz olarak bağlanır.” [Ergin, 1993:§632].

“Takılar ilişki kurdukları addan işleyişlerine göre belli çekim halleri isterler.” [Banguoğlu, 2000:§334].

“Edatlar hal ve çoğul eki almamakta beraber, bir hal ekini takibeden yapıda olabilir.” [Bilgegil, 1984:220].

“Türkçede son çekim edatlarının hepsi menşe itibariyle bir isim veya fiil şekline dayanır.” [Ergin, 1993:§632].

“Takılar başka kelime sınıflarından alınmış ve üretilmiş kelimelerdir. Gerçekten kök olan takılar diye bir kelime topluluğu meydana getirmek güçtür.” [Banguoğlu, 2000:§336].

Dil bilgisi kitaplarından edatlarla ilgili başka özellikler tespit etmek mümkündür. Ancak bu özellikler daha çok söz diziminin konusudur. Yani edatların söz dizimindeki yeriyle alakalıdır. Konuyla ilgili ilerleyen bölümlerde bilgi vereceğimiz için burada üstünde durmuyoruz.

Baştan da belirttiğimiz gibi gramerimizde edatlar konusunda verilen özellikler benzerlik, aynılık bazen de farklılık hatta çelişkiler ortaya koyacak nitelikler taşımaktadır.

Edatların manasız dil birlikleri olduğu, mutlaka bir isim unsurundan sonra geldiği ve bu isimle kendisinden sonra gelen kelime arasında anlam ilgisi kurduğu; bu niteliklerin gramerimizde son çekim, çekim edatları bazılarında göre; kim, kime, kimden hali isteyen takılar,⁶³ diğer gramerlerde“-den artık, -den özge, -den gayrı, -den başka,”⁶⁴ ve “-den dolayı, -den başka, -den beri, -den içeri, -den önce, -den öte, -den yana, -den sonra, -e

⁶³bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000,§334.

⁶⁴bk.BİLGEGİL Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.Baskı, İstanbul 1984,S.226.

göre, -e doğru, -e kadar, -e karşı”⁶⁵ şeklinde isimlendirilen yapılardan bahsedildiğinin tartışmasız biçimde açık olduğu üzerinde daha önce de durmuştuk.

Edatlardan kelime türetilmeyeceği, çekime gelmeyen unsurlar oldukları, birlikte kullanıldıkları kelime ve kelime gruplarının anlamlarına yardımcı oldukları gramercilerin üzerinde fikir birliğine vardıkları meselelerdendir.

Müşterek kanaatin hakim olduğu diğer bir mesele de; edatların bağlı buldukları isim unsuruyla birlikte “sıfat ya da zarf öbeği”⁶⁶, “takı öbeği”⁶⁷, “edat grubu”⁶⁸, “ilgeç tümleçleri”⁶⁹ oluşturması hususudur ki, bir yönüyle söz dizimi ile ilgili saymak gerekiyor.

Gramercilerimiz edatlarla hâl ekleri arasında münasebetlerden söz etmişlerdir. Bu münasebeti fonksiyon benzerliği⁷⁰, çoğu kere de fonksiyon eşitliği⁷¹, yönüyle ortaya koymuşlardır. Sözün burasında önemli gördüğümüz bir hususu açıklamak gerekiyor. Bir hükme göre [Bilgegil, 1984:220];“Edatlar hal ve çoğul eki almamakla beraber bir hal ekini takibeden yapıda olabilir.”

Bilgegil bu ifadesiyle hâl eki almış kelimelerin edat olamayacağını kesin bir şekilde belirtmiştir. Mesela: Banguoğlu’nun takı saydığı şekiller; *üstünde, üstüne, üstünden, altına, arasında, yüzünden, katında, tarafından, başından dibine, hakkında*⁷² Bilgegil’e göre edat değildirler.

Aynı anlamı taşıyan bir diğer ifade de [Hacıeminoğlu, 1984:1]: “Hal eki aldıklarında edatlık özelliklerini kaybetmeleri (...)” şeklinde belirtiliyor. Demek ki, yukarıda sıralanan kelimeler Hacıeminoğlu’na göre de edat olma hüviyeti taşımamaktadırlar. Sadece bu husus bile edatların Türkçemizde ne büyük bir problem sahası olduğunu göstermeye kâfidir.

⁶⁵bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999: s.289-291.

⁶⁶a.g.e., §359.

⁶⁷bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000,§333.

⁶⁸bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993:632.-KARAHAN, Leylâ, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri-, Akçağ Yay. 6.Baskı, Ankara 1999: 28-29.

⁶⁹bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I-II-III, Kanaat Yayınları, İstanbul 1997,§74.

⁷⁰bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992:V.

⁷¹bk.EDİSKUN, a.g.e., §358.- BANGUOĞLU, a.g.e.,§333.-ERGİN, a.g.e.,§632.

⁷²bk.BANGUOĞLU, a.g.e.,§335.

Dil bilimcilerin hemen hepsi edatların kendisinden önceki isim unsurundan işleyişlerine göre mahdut sayıda hâl ekleri talep ettikleri görüşünde birleşmişlerdir. Bu konu bazı gramerlerde bir cümle ile ifade edilirken⁷³ bazılarında böyle bir açıklamaya gerek duyulmamış fakat verilen örneklerde durumun böyle olduğunu ortaya koyacak yapılara çokça yer verilmiştir.⁷⁴

2.2. Türkiye Türkçesinde Edat Terimiyle İlişkilendirilen Yapılar Üzerine Nakiller-Görüşler

Yukarıda, edatlara mahsus özellikleri belirttikten sonra, dil bilimcilerimizin bu özelliklerle ilişkilendirdikleri kelimelere bir göz atmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Gramer kitaplarında edat olarak kullanılan kelimelere baktığımızda benzer ve farklı kelimeler karşımıza çıkıyor.

Tahsin Banguoğlu'nun takı olarak belirlediği kelimeler; *gibi, için, ile, göre, rağmen, değin, beri, yana, içinde, kadar, üzere, aşırı, diye, olarak, içre, karşı, doğru, dek, bakarak, karşılık, dair, önce, sonra, öte, aşağı, dışarı, başka, itibaren, dolayı, üstüne, üstünde, üstünden, altına, önünde, başından, dibine, arasında, yüzünden, katında, tarafından, hakkında, yoluyla, eliyle, sırasıyla, dolayısıyla, sebebiyle, gereğince, süresince, kıyasınca, boyunca...*⁷⁵ gibi sözcüklerdir. Bu kelimeler arasında aynı köke sahip şekillerin olduğu hemen görülebilmektedir. Mesela: *karşı, karşılık; üstüne, üstünde, üstünden; dolayı, dolayısıyla* şekillerinde olduğu gibi. Ancak bu kelimelerin ayrı ayrı belirtilmesi gerektiği açıktır. Birinci şekillerle iki ve üçüncü şekiller aldıkları ekler sebebiyle, kullanışlarında karşılaşılabilecek nüanslar sebebiyle ayrılık gösterebilmektedirler.

Muharrem Ergin'in edat saydığı kelimeler, ünlem ve bağlama edatları müstesna olmak kaydıyla; *ile, için, kadar, göre, dolayı, ötürü, âit, üzere, beri, önce, evvel, sonra, geri,*

⁷³bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000, §334.- BİLGEGİL Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.Baskı, İstanbul 1984,S.220-ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dilbilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993:632.

⁷⁴bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.288-291.

⁷⁵bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000, §333.-336.

karşı, doğru, yana, taraf, başka, dair, rağmen, değin, dek, diye, ma'da, gayrı, naşi, sıra, öte, birle, bigi, tek, öndin, dapa, sarı(saru), içre, ara, içeri, dışarı, özge, nazaran, böyle kelimeleridir.⁷⁶

Ergin ayrıca; *hakkında, yüzden, yüzünden, üzerine, yandan, taraftan, tarafından, ucundan, bakıma, bakımından, yönden, yönünden, cihetle, suretle, suretiyle, veçhile, sebeple, sebebiyle, dolayısıyla* gibi kelimelerin kullanış ve bilhassa fonksiyon bakımından son çekim edatlarına yakın bir durumda bulunduğunu; bu kelimelerin çekimli şekiller olmaları itibarıyla manalarını kaybedip eklerinin klişeleştiği nispette son çekim edatlarına yaklaşır bir hâl aldıklarını belirtiyor.⁷⁷

Ergin mevcut durumlarıyla bu kelimelere son çekim edatlarına yardımcı tabirler adı verilebileceğini belirttikten sonra; *ön, arka, alt, üst, yan, sağ, sol* gibi yer ve yön isimlerinin yabancı gramerlerin tesiriyle son çekim edatı gibi gösterilmelerinin yanlışlığına işaret ediyor ve bunların son çekim edatı olmadıklarını kesin bir ifadeyle ortaya koyuyor. Yukarıda sıralanan yer ve yön bildiren kelimelerin isim sınıfından olduğunu belirtiyor.⁷⁸

Leylâ Karahan; *ile, için, kadar, göre, diye, rağmen, karşı, doğru, gibi, dolayı* vb. kelimeleri çekim edatları olarak göstermektedir.⁷⁹

Tahir Nejat Gencan ise ilgeç (edat) olarak; *gibi, kadar, sanki, için, ile, yalnız, ancak* vs. kelimeleri vermektedir.⁸⁰

Haydar Ediskun edatları birbiri içine geçmiş şekilde incelemiştir. Edat olarak belirlediği yapılardan *+den dolayı, +den başka, +den beri, +den içeri, +den öte, +den yana, +den sonra, +e göre, +e doğru, +e kadar, +e karşı*⁸¹ şekillerinin diğer gramerlerdeki edatlarla (çekim edatları) aynı kategori içinde ele alınabileceği görülmektedir. Ediskun'un edat konusunda verdiği diğer kelimelerden çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde bahsedeceğiz.

⁷⁶bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993,§646.

⁷⁷a.g.e., §646.

⁷⁸a.g.e., §646.

⁷⁹bk.KARAHAN, Prof. Dr. Leylâ, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri- Akçağ Yay. 6.Baskı, Ankara 1999, s. 28.

⁸⁰bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I-II-III, Kanaat Yayınları, İstanbul 1997,s.226-228.

⁸¹bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.289-291.

Kaya Bilgegil edatlar arasında; *keenne, gûnâ, âsâ, çü, çün, gûya, misâl, -var, -vâri, veş, mânend, kezâ, kezâlik, hâkeza, nâşi, berâyi, bâ, bi, mâ, ilâ, ber, alâ, -den maadâ, an, min, li, tâ be, -be* vs. şekillere yer vermiştir.⁸² Bu kelime ve eklerin Türk dilinin yapısına aykırı olduğu açıktır. Bununla birlikte bazılarının hâlâ konuşma ve yazı dilimizde kullanıldığı; kullanılırken çok yadırganmadığı da bir gerçektir. Bilgegil bunların dışında; *gibi, sanki, tek, kadar, için, dolayı, ile, dek, değin, +e karşı, +e doğru, +e yana, +e dair, hakkında, +e göre, üzre, +den özge, +den artık, +den gayrı, +den başka, işte* vb. kelimelere de yer vermektedir.⁸³

Necmettin Hacıeminoğlu “Türk Dilinde Edatlar” adlı eserinde edat olarak belirlediği kelimeleri bazı diyalektleri de içine alacak biçimde işlemiştir. Çekim edatları başlığı altında verdiği kelimelerin fonetik bakımdan tarihî süreç içinde değerlendirilmesi gerekir. Müellif çekim edatları olarak; *başka, gayrı, hariç, özge, ziyade, asıl, beraber, bigi, gibi, kadar, mukabil, teg, aşığa, berü, degin, evvel, gerü, içre, sonra, akruru, doğru, ilgerü, karşı, yokaru, dair, dolayı, için, ötürü, rağmen, göre, nazaran,, nisbetle, ile, birle, bile* vb. kelimeleri vermiştir.⁸⁴

Görüldüğü üzere ünlem ve bağlaçlar müstesna edat olarak belirtilen diğer dil birlikleri arasında; benzerlikler, farklılıklar ve aynılıklar mevcuttur.

Tahsin Banguoğlu’nun takı olarak aldığı; *üstünden, yüzünden, tarafından, dolayısıyla, sırasıyla, sebebiyle*⁸⁵ vb. kelimeleri Muharrem Ergin çekimli şekiller oldukları münasebetiyle edatlardan saymaz. Ergin; *hakkında, yüzünden, yüzden, üzerine, yandan, tarafından, bakıma, dolayısıyla, sebebiyle, sırasıyla* vs. kelimeleri henüz edatlaşmamış şekiller olarak görür. Bu kelimelerin ancak manalarını, kaybettikleri oranda edatlara yaklaşabildiğini; ayrıca eklerinin de klişeleşmiş olmasıyla edat görevi üstlenebileceğini belirtir.⁸⁶

⁸²bk.BİLGEGİL Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.Baskı, İstanbul 1984,s220-227.

⁸³bk.BİLGEGİL, a.g.e., 220-226.

⁸⁴bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.2-3.

⁸⁵bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000,§335.

⁸⁶bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §646.

Benzer bir yaklaşımı Kaya Bilgegil’de görüyoruz:“Asıllarına göre, ya doğrudan doğruya edat olan kelimelerden ya edat yerine kullanılan başka kelimelerden bahsedebiliriz: Kadar, gibi, sanki, için... kelimeleri aslında edat olan sözlerdir. Göre, karşı nazaran kelimeleri ise, edat yerine kullanılan sözlerdir.” [Bilgegil, 1984:220].

2.3. Türkiye Türkçesinde Edatların Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler

Dil bilgisinde edatların sınıflama çalışmalarına baktığımızda önemli farklılıklarla karşılaşırız. Bazı gramer yazarları her kelimeyi ayrı ayrı ele alıp herhangi bir tasnife gerek duymazken, bazılarının meselenin bir tek yönüyle ilgili oldukları görülebilmektedir. Öte yandan konuyu bütün boyutlarıyla işlemeyi hedef alan yaklaşımlar da söz konusudur. Kelimelerin ister tek tek fonksiyonları belirtilmiş olsun, ister belirlenen ana fonksiyonların herhangi bir biriminde gösterilmiş olsun verilen malzeme üzerinden neticeler çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Biz de gramerçilerimizin kullandıkları ifadelerin sınırlarını asla zorlamadan, asla yanlış bir mecraya yönlendirmeden, sadece verdikleri malzemeler üzerinden sonuçlara ulaşmaya gayret edeceğiz. Zira incelemelerimiz eldeki malzemenin niteliklerinin buna müsait olduğu öngörüsünü iyiden iyiye kuvvetlendirmektedir.

Belki bahsini ettiğimiz hususu bir örnekle açıklamak gerekiyor. Gramerçilerimizden bazıları edatların menşeleri, kullanılışları üzerinde herhangi bir sınıflama yapmamışlardır. Bununla birlikte edat olarak verdikleri kelimelerin isim ve fiil cinsinden oldukları açıkça görülebilmektedir. Kullanılışlarına göre kendinden önceki isimlerden belli hâl ekleri talep eden edatlara da çokça yer verdikleri tespit edilebilmektedir. Diyelim ki, ana başlıklar halinde fonksiyonlar oluşturulmamış fakat gerekli görüldüğünde bahsi geçen kelime veya kelimelerin fonksiyonları ayrıntılara inilerek verilmiş olsun. Numuneleri bir araya getirdiğinizde edatların hangi fonksiyonları karşılayabileceği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Elbette bu fonksiyonların doğruluğu veya yanlışlığı ayrıca üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bize düşen karışık bir yöntemle verilenlerden çıkan neticeyi yansıtmak olmalıdır.

Meseleyi geniş perspektiften işleyen dilcilerimiz için böyle bir tasarrufun söz konusu edilmeyeceği aşikârdır.

2.3.1. Türkiye Türkçesinde Edatların Yapı ve Menşei Bakımından Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler

Necmettin Hacıeminoğlu “Eski Türkçe” devresinden beri dilimizde mevcut olan edatları yapı menşei ve mahiyet bakımından beş guruba ayırmıştır. Fiilden türeyenler grubunda fiil köklerinden zarf fiil ekleri ile bazen de fiil ve kip çekim ekleri ile teşkil edilmiş olan edatları (göre, öte, isterse, bakalım, gitti, varsın, vb.) gösteriyor. İsimden türeyenler ise; isim kökünden umumiyetle vasıta hâl eki (uçun, gibin, birle), iyelik eki (kibi, sonı, öni), cihet eki (içre, sonra, taşra), bazen de diğer hâl ekleri ile teşkil olmuş şekiller sıralanıyor. Hacıeminoğlu yapısı ve menşei bilinmeyen, taklidî söz mahiyetinde olan-ki ünlemlerle ilişkilendirilmiştir.-edatlardan da kategoriler oluşturmuştur. Müellif; *eger, ger, hod, meger madem ki, lâkin, fakat, şayet, gıya, hatta* vb. kelimeleri “yabancı asıllı olan edatlar” sınıfında göstermektedir. Bunların Türkçeye sadece bir kelime olarak değil, gramer şekli olarak da girdikleri ait oldukları dillerin cümle yapılarını beraberinde getirip dilimizin sentaksını bozdukları ifade edilmiştir.⁸⁷

Muharrem Ergin eserinde edatların menşei ile ilgili bilgiler vermiştir: Ünlemler arasında yabancı asıllı “heyhât, âferin, hâşa” gibi kelimeler zikredilmektedir [Ergin, 1993:§600]. Seslenme edatlarından;“hû, yâ ve yâhu” [a.g.e., §601], sorma edatlarından;“acep, acaba” [a.g.e., §602] ve cevap edatlarından;“hayır” [a.g.e., §604] kelimelerinin yabancı asıllı olduklarına işaret edilmiştir.

Bağlama edatları için [Ergin, 1993:§606]: “Türkçede aslında bağlama edatı yoktu. Bağlama edatları Türkçede sonradan ve yabancı dillerin tesiri ile ortaya çıkmıştır. Onun için Türkçede kullanılan bağlama edatlarının büyük bir kısmı yabancı asıllıdır. Türkçe

⁸⁷bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992,s.VI-VII.

olanlar da bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşması ile ortaya çıkmıştır.”⁸⁸ görüşlerine yer vermektedir.

Ergin sıralama edatlarından: “ve ilâ” [Ergin, 1993:§607] denkleştirme edatlarının hepsini; “ya, veya, yahut, veyahut” [a.g.e, §608], karşılaştırma edatlarından; “ya...ya, hem...hem, kâh...kâh, bâzan...bâzan, bâzı...bâzı” [a.g.e, §609] şekillerinin yabancı asıllı oldukları bilgilerine yer vermektedir.

Muharrem Ergin, daima cümlelerin başında bulunan ve başında buldukları cümleyi kendisinden önce veya sonra gelen cümlelere bağlayan edatlar için “cümle başı edatları” isimlendirmesini kullanmaktadır. Bağlama edatlarının bir çeşidi olarak bu edatların umumiyetle yabancı asıllı oldukları belirtilmektedir.⁸⁹

Konuyla ilgili bölümlerde belirtildiğine göre [Ergin, 1993:§611]; “fakat, lâkin, ama, lîk velik, velî” kelimeleri yabancı asıllıdır. Yine “eğer, ger, şâyet” [a.g.e, §612], “gerçi, egerçi, vâkıa” [a.g.e, §613], “çünkü, çün, çü” [a.g.e, §614], “mâdemki, mâdem” [a.g.e, §615], “meğer, binaenaleyh” [a.g.e, §616], “gûya” ve “ki” birleşiklerinden bazıları; “velev ki tâ ki, illâ ki” [a.g.e, §617-618] yabancı asıllı kelimeler (edatlar) olarak belirtilmektedir.

Ergin’in tasnifine göre:“dahi, dA, ise, ki, kim, bile, değil” şekilleri de bağlama edatlarından [a.g.e., §622]. Bu edatlardan “ki”nin yabancı asıllı olduğu bilgisine yer verilmektedir [a.g.e., §626].

Muharrem Ergin’in edatların şekil ve menşinden:

1-İsim menşeli şekiller,

2-Fiil menşeli şekiller,

3-Yabancı asıllı şekiller,

biçiminde bir tasnifi kastettiğini söyleyebiliriz.

⁸⁸bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayın/tanıtım, İstanbul 1993, §606.

⁸⁹a.g.e, s.334-336.

Tahsin Banguoğlu'nun eserinde, takıların dar bir kelime sınıfı teşkil ettiği ve başlıca iki kaynaktan beslendiği, bunlardan birinin takı olarak kullanılan zarflar; ikincisinin de yer yön adları olduğu belirtiliyor [Banguoğlu, 2000:§336].

Banguoğlu'nun takı olarak saydığı kelimeler arasında yabancı asıllı olanlara da rastlamak mümkündür. Müellif alıntı kelimeleri yalnız isim tabanları olarak kabul ediyor. Ancak ek fiil ekleri ve yardımcı fiille, fiil işleyişi kazanabilirler, şeklinde bir yargı belirtiyor.⁹⁰

Tahsin Banguoğlu'nun takıları dört grupta topladığı görülüyor:

“1.Kök Olan Takılar (tek, dek, için, beri, kadar, dair, ait, rağmen),

2.İsimden Üreme Takılar (üzere, sonra, yukarı, başka, değin, yana, nispetle, önce, gibi),

3.Fiilden Üreme Takılar (göre, ile, öte, diye, karşı, dolayı, aşırı, ötürü, olarak),

4.Yer Yön Adlarından Takılar.”⁹¹

Banguoğlu yer yön adlarından takılarla ilgili olarak; yer yön çağ ilişki gösteren adların sıfat olarak başta, katkı alan olarak sonda ön ve son takı işleyişleriyle kullanılabildiğini (ev içi, saçak altı, ay başı, edep dışı), yer yön ilişkileri kurduğunu (masa üstünde, çınar altına, durum hakkında...) belirtmektedir.⁹²

Burada sözü edilen yapıların belirsiz isim tamlamaları oldukları açıkça görülmektedir.

M. Kaya Bilgegil: “Edatlar için bir sınıflama söz konusu olursa iki esası göz önünde bulundurmamız zorundayız: a)Asıllarını b)Yapılışlarını.”[Bilgegil, 1984: 220].

“Asıllarına göre ya doğrudan doğruya edat olan kelimelerden ya edat yerine kullanılan başka kelimelerden bahsedebiliriz: Kadar, gibi, sanki, için... kelimeleri, aslında edat olan sözlerdir. Göre, karşı, nazaran.. kelimeleri ise edat yerine kullanılan sözlerdir.” [a.g.e., s.220].

⁹⁰bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528 Ankara 2000,§122.

⁹¹a.g.e., §335-336.

⁹²a.g.e., §335.

“Edatlar hal ve çoğul eki almamakla beraber bir hal ekini takibeden yapıda olabilir; bu durum da sınıflandırma için hareket noktası sayılabilir: Buna göre bir edat ya basittir yahut bileşik veya birleşiktir (=terkibî veya meczî). Gibi, için, üzre...edatları basit; -e rağmen, -e kadar, -den dolayı edatları birleşiktir.”⁹³

Bu ifadeler Kaya Bilgegil’in asıllarına göre edatları:

1.Edat olan kelimeler,

2.Edat yerine kullanılabilen kelimeler olmak üzere sınıflandırdığını ortaya koymaktadır.Öte taraftan Bilgegil de-tıpkı diğer gramercilerimizde açıkça görüldüğü üzere-isim ve fiil kökünden olan veya türetilen kelimelere edatlar arasında yer vermiştir. “Gibi, tek, dolayı, ötürü, dek, değin, göre” kelimelerinin isim, isim kökünden türemiş veya fiil kökünden türemiş olduklarına şüphe yoktur. Bu kelimeler M. Kaya Bilgegil tarafından edat olarak belirtilen kelimelerden bazılarıdır.⁹⁴

Bilgegil edatlar arasında yabancı asıllı şekillere yer vermiş, hangi dilden alıntı olduklarını, fonksiyonlarını tek tek belirtmiş; ancak bu durumu sınıflama için bir esas olarak ayrıca belirtmeyi lüzumlu görmemiştir. Söz konusu kelimeleri; *keenne, gûnâ, âsâ, çü, çün, gûya, misâl, -vâr, -vâri, veş, mânend, keza, kezâlik, hâkeza, nâşi, berâyi, bâ, bi mâ, ilâ, ber, alâ, -den maadâ, an, min, li-, tâ be, -be...* şeklinde sıralayabiliriz.⁹⁵

Her ne kadar birbirinden müstakil ifadelerle belirtilmemiş olsa da Kaya Bilgegil’in edaların menşinden:

1.İsim kökü olan edatlar ve isim kökünden türemiş edatlar,

2.Fiil kökünden türemiş edatlar,

3.Yabancı asıllı edatlar,

biçiminde bir sınıflamayı kastettiğini söylemek yanlış sayılmamalıdır.

Müellifin kendi ifadelerinden edatların yapısını:

“1.Basit yapılı edatlar

2.Birleşik yapılı edatlar”

⁹³bk.BİLGEGİL Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.Baskı, İstanbul 1984, s220.

⁹⁴a.g.e., s.220-226.

⁹⁵a.g.e.,s.220-226.

diye sınıflara ayırdığı anlaşılmaktadır.

Haydar Ediskun edatlarının yapı ve menşei ile ilgili bir tasnif yapmamış, kelimeleri tek tek ele alıp işlerken menşelerine dair birtakım açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁶

Ediskun'un edat olarak nitelediği kelimelerden; “değil” [Ediskun, 1999:§360/11], “doğru” [a.g.e., §360/23], “gibi” [a.g.e., §360/32], “var” [a.g.e., §360/59], “yok” [a.g.e., §360/63] kelimelerinin Türkçe; “belki” [a.g.e., §360/6] kelimesinin Arapça “bel” ve Farsça “ki”den kalıplaşmış bir şekil; “hayır” [a.g.e., §360/36] kelimesinin ise Arapça olduğu görülüyor. Aynı biçimde; “acaba” [a.g.e., §360/2], ”şayet” [a.g.e., §360/28], “güya” [a.g.e., §360/33], “eğer” [a.g.e., §360/28] kelimeleri de Arap ve Fars dillerinden alıntıdır.

Ediskun'un gramerinde; “bile” [Ediskun, 1999, § 360/7], “öte” [a.g.e., §360/19], “göre” [a.g.e., §360/24], “diye” [a.g.e., §360/22] kelimeleri de edatlar arasında verilmiştir. Bu kelimelerin fiil köklerinden zarf-fiil ekleriyle türetildiklerine şüphe yoktur.

Haydar Ediskun emir kipindeki: “bakalım” [a.g.e., §360/4], “gel” [a.g.e., §360/29], “gitsin” [a.g.e., §360/30], “olsun” [a.g.e., §360/47] yapılarına da edatlar arasında yer verdiğini görüyoruz. Elbette bu kelimelerin kip çekimleri olarak değil, anlamsız unsurlar olarak işlendiği anlaşılıyor. Mesela: “Şuracıkta oturalım gitsin” [a.g.e., §360/30] cümlesindeki “gitsin” kelimesinin kullanılışında olduğu gibi. Müellif, görülen geçmiş zaman çekimindeki “gitti” [a.g.e., §360/31] kelimesini de edat olarak işlemiştir. Ancak bu kelimenin de tıpkı öncekiler gibi kullanıldığı görülüyor: “Bu çocuk nedense okumadı gitti.” [a.g.e., §360/31].

Ediskun'un “dA, mI” gibi eklere, “her ne kadar, hiç değilse, oldu olacak, olsun bitsin” yapılarına; “tek, için, ile, sebebiyle, üzere, işte, sanki” kelimelerine hatta “a” sesine edatlar arasında yer verdiğine de işaret etmemiz gerekiyor.⁹⁷

⁹⁶bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.285-300.

⁹⁷a.g.e., s.285-300.

Böylelikle Haydar Ediskun'un edatlar arasında:

- 1-İsim köklerinin kalıplaşmış iyelikli şekillerini,
 - 2-Fiil köklerinden zarf-fiil ekleriyle oluşmuş şekilleri ve kipleri,
 - 3-Yabancı dillerden dilimize geçmiş kelimeleri,
 - 4-Bazı ekleri, kalıplaşmış sayılabilecek unsurları,
- gösterdiğini anlayabiliyoruz..

Tahir Nejat Gencan yapı bakımından kelimeleri sınıflandırmasına paralel olarak edatları da:

- “1-Kök ve Kök Görünümlü Yalnız İlgeçler,
- 2-Türemişe Benzeyen İlgeçler,
- 3-Bileşik İlgeçler.”

biçiminde tasnif etmektedir.⁹⁸

Sözün burasında, Türkiye Türkçesinde çekim edatı terimiyle ilişkilendirilen kelimelerin az sayıda isim kökü veya kalıplaşmış iyelik şekli (tek, dek, gibi vb.), alıntı kelimeler (belki, gûya, hayır, dair, mukabil, ziyade...), fiil köklerinden zarf-fiil ekleriyle oluşmuş kelimeler (göre, öte, bile, diye...), yine yer yön, zaman, miktar, hâl isimleri yani zarflar (ileri, geri, aşağı, evvel, kadar, önce, sonra...), bu arada gramercilerimizin üzerinde ihtilafa düştükleri ve bizce de isimlerin tabii işleyişinden ibaret yapılardan (yüzünden, katından, üstüne, tarafından...) meydana gelmiş olduklarını belirtmek gerekiyor.

Bağlama edatlarının yapı ve menşei itibarıyla büyük oranda yabancı asıllı olduklarını, bunlar arasında Türkçe olanların da bulunduğu temas edelim.

Ünlem edatlarının menşei kişiye özel kullanımları (çiçek! Ali! gel!..) bir tarafa ayırarak olursak; canlıların ve tabiattaki diğer unsurların birbirleri üzerine etkileriyle husule gelen sözlük anlamı taşımaktan uzak ses taklidî kelimeler ve seslenmelerdir. Birçokları bütün dillerde ortaklık gösterebilirler. Türkiye Türkçesinde de yabancı dillerden alıntı olanlar vardır. (ya!, hu!)

⁹⁸bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yay., 4, baskı Ankara 1979, §452.

Nihayet diyebiliriz ki, ünlem edatlarının menşei tabiattaki bütün elemanların genellikle olağan dışı durumlarda çıkardıkları seslere ve seslenmelere dayanır.

2.3.2. Türkiye Türkçesinde Edatların Kullanış Bakımından Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler

Dil bilgisi kitaplarından edatların kullanım özelliklerine baktığımızda, gramercilerimizin edat terimi ile hangi yapıları kastettiklerine bağlı olarak birbirinden farklı neticelere ulaştıklarını tespit ediyoruz.

Tabiatıyla edatları sadece çekim edatlarını kapsayacak bir sınırlılık içinde mütalâa eden dilcilerimizle ünlem, bağlama ve çekim edatları genişliği içinde irdeleyen dilcilerimizin ulaştıkları sonuçların aynı olması beklenemez.

Edatların kullanışları üzerinde bazı gramer kitaplarında yeter derecede bilgi aktarıldığı, bazılarında ise hususî açıklamalarda bulunulmadığı anlaşılıyor. Edatların kullanışlarına dair özel bir bölüm tahsis etmemiş dilcilerimizin konuyla ilgili verdikleri cümlelere bakıldığında; kendiliğinden birtakım sonuçların ortaya çıkması söz konusu edilebiliyor. İhtiyatlı olmaya gayret sarf ederek bu sonuçlara yer vermeyi gerekli sayıyoruz.

Muharrem Ergin ünlem edatları için önce genel anlamda: “Bunlar umumiyetle geniş bir ifade kabiliyeti taşımakta, bazıları gerekince bir cümlelerin yerini bile tutabilmektedir. Bir kısmı bu ifade kabiliyetini ihtiva ettikleri ses unsurlarından, kendi ses yapılarından, bir kısmı ise bir arada kullanıldıkları cümlelerden alır. İfadeleri ses yapılarına dayanan, ses yapıları bir şeye delâlet edenler tek başlarına da vazife görebilir, kullanılabilir, bir şeyler ifade edebilirler. İfadeleri bir arada kullanıldıkları cümlelere dayananlar tek başlarına bir şey ifade etmez ve kullanılmazlar.”⁹⁹ açıklamalarına yer veriyor. Daha sonra ilgili alt başlıklarda tafsilatlı bilgilerle karşılaşıyoruz.

Ergin asıl ünlemler olarak nitelediği;¹⁰⁰ *âh (ah), vâh (vah), eyvâh, ay, vay, oy, of, öf, püf, tü, oh; pat, küt, çat, çut, şrak, miyav, tıs* gibi kelimelerin ifadelerinin ses yapılarına

⁹⁹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. §599.

¹⁰⁰a.g.e., s.605.

dayandığını, tek başlarına ve söz arasında başlı başına kullanıldıklarını belirtmektedir.¹⁰¹

Seslenme edatlarını da asıl ünlem edatları olarak isimlendirmekte,¹⁰² bu edatların unumiyetle seslenen, hitap edilen isimle birlikte kullanıldığını; *a beyim, ey arkadaş, ay oğul* örnekleriyle müşahhas hale getirmektedir.¹⁰³

Sorma edatlarının (hani, acaba) söz arasında başlı başına, başka kelimelere bağlanmadan kullanıldığı;¹⁰⁴ gösterme edatlarının da aynı özelliği taşıdığı,¹⁰⁵ yine cevap edatlarının (evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay) başlı başına kullanılan, tek başına ifade taşıyan, yanındaki kelimelere bağlanmayan edatlardan olduğu bilgileri sunulmaktadır.¹⁰⁶

Muharrem Ergin'in bağlama edatlarını çeşitli gruplara ayırdığını, bunların kullanışları ile ilgili açıklamalarda bulunduğunu; yer yer örneklerle açıklamalarını desteklediğini müşahede ediyoruz.

“Sıralama edatları (ve, ile, ilâ) bağladıkları iki unsurun arasına girerler: *sen ve ben, Ali ile Veli, üç ilâ beş* misallerinde olduğu gibi.” [Ergin, 1993:§607].

“Denkleştirme edatları (ya, veya, yahut, veyahut) bağladıkları iki unsurun, iki kelime, kelime grubu veya cümlenin arasına girerler: *elma veya armut, söz yahut yazı* misallerinde olduğu gibi.” [a.g.e., §608].

Karşılaştırma edatlarından *ya...ya, hem...hem, ne...ne* karşılaştırılan unsurların başında; *da...da* karşılaştırılan unsurların sonunda kullanılır, hükümlerine yer verildikten sonra; *ya sen ya ben, hem sen hem ben, ne sen ne ben, sen de ben de* örnekleriyle mesele açıklanıyor.¹⁰⁷

¹⁰¹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. §600.

¹⁰²a.g.e., §.605.

¹⁰³a.g.e., §.601.

¹⁰⁴a.g.e., §.602.

¹⁰⁵a.g.e., §.603.

¹⁰⁶a.g.e., §.603.

¹⁰⁷a.g.e., § 609.

Muharrem Ergin bağlama edatlarının bir çeşidi olarak “cümle başı edatları”ndan bahsetmekte, bu edatları muhtelif alt başlıklarda incelemektedir.¹⁰⁸ Söz konusu edatlardan bazılarını; *fakat, lakin ancak, yalnız, ama, lîk, velîk, velî, eğer, egerçi, çünkü, çün, çü, mâdem, meğer, binaenaleyh, öyle ki, kâşki, gûya, ki yoksa, hele* vb. şeklinde sıralayabiliriz.¹⁰⁹

Bu kelimelerden bir kısmının bugün kullanılmadığı (lîk, velîk, çün, çü), diğer bir kısmının ise birtakım fonetik değişikliklere uğramış olarak (egerçi<eğer ki kâşki<keşke...) dilde varlığını idame ettirdikleri görülmektedir. Yukarıdan beri sıralanan bütün kelimeler cümle başı edatları isimlendirmesinden de anlaşılacağı üzere, cümlelerin başında bulunup; başında buldukları cümleyi kendisinden önce veya sonra gelen cümlelere mana bakımından bağlayan edatlar olarak zikredilmiştir.¹¹⁰

Muharrem Ergin bağlama edatlarının diğer bir türü olarak “sona gelen edatlar” başlığı altında çeşitli şekilleri ele almıştır [Ergin, 1993:§622].

Muharrem Ergin sona gelen edatları: “dahi, da, ise, ki kim, bile değil,” şekilleriyle sınırlı tutmuştur. Bahsi geçen şekillerin kullanışları ayrıntılı biçimde işlenmiş, örnek kullanışlara yer verilmiştir.¹¹¹

Ergin “dahi” edatının kullanışı için: “Cümle içinde kelime, kelime grupları ve şart cümlelerinin sonuna gelerek (...)” açıklamalarını yaptıktan sonra; *masada muz dahi vardı* ve *gitsem dahi* örneklerini vererek meseleyi somut hale getirmektedir [a.g.e., §623].

Müellif dA edatının kullanışı içinse:“Her türlü unsurun ismin, edatın, fiilin sonuna gelebilmekte (...)” tespitini yaparak: “Ben de gidiyorum; yaparım da, üçü de gelsin, gören de görmeyen de, gitti de gelmeyiverdi, ne yaptı da kurtuldu, söyle de gelsin, hele bir geçeyim de, göreyim de, adam sen de, aptal sen de.” misallerini sıralamıştır.¹¹²

¹⁰⁸bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. § 610

¹⁰⁹a.g.e., §.611-620.

¹¹⁰a.g.e., §.610.

¹¹¹a.g.e., §.623-630.

¹¹²a.g.e., §.624.

Muharrem Ergin'in şart şekli ve edat olan "ise" olmak üzere iki ayrı "ise"den bahsettiğini görüyoruz. Edat olan ise'de hiç bir kip ve şahıs ifadesi bulunmadığı, birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin sonuna geldiği zaman değişikliğe uğramadığı (ben ise, sen ise, biz ise, siz ise gibi) ve bu durumun onun edatlığını açık biçimde gösterdiği belirtilmektedir. Şart şeklinde; "ben isem, sen isen, biz isek, siz iseniz" şekillerinin edat kullanımından farklı olduğu vurgulanmaktadır. Her iki şeklin kullanışta ekleşebilmekte olduğu, "-sA" biçiminde kullanılabildikleri dikkât çeken bir durum olarak ortaya konulmuştur.¹¹³

Tipik bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak nitelenen "ki" sonuna geldiği unsuru bir izaha ve neticeye kendisinden sonra gelen yardımcı cümle vasıtasıyla bağlama işlevini icrayla izah ediliyor. Yani "ki" edatı ilk etapta kendisinden önce ve kendisinden sonra birer cümle bulunması ve bu cümleleri bağlaması cihetiyle ele alınıyor. Ki'den önce her üç unsurun (isim, edat, fiil) bulunabileceğine işaret ediliyor.¹¹⁴

Muharrem Ergin "ki" edatının iki fiil arasındaki kullanımına atıfta bulunup: "Çalış ki geçesin, bilmem ki olur mu, görüyorum ki çalışmışsın, iyi çiğne ki karnın ağrımazın, babam dedi ki gelmesin, farz edelim ki olmadı." misalleriyle konuyu izah ediyor [Ergin, 1993,§626].

Muharrem Ergin ki'nin; "O kadar yorulduğum ki" örneğindeki yapı içinde yardımcı cümle olmadan da kullanılabileceği mealindeki ifadelerle yer vermektedir [a.g.e., §626].

Ergin, "ki" edatının iki isim unsuru arasında da kullanılabildiği, ağızlarda soru ekinde sonra da bulunabileceği; Azerî Türkçesinde "ya" edatının yerine yaygın biçimde kullanıldığı ifadeleriyle örtüşecek açıklamalarda da bulunmaktadır [a.g.e., §626].

Şimdi müellifin bu kullanışları örneklendirdiği cümlelere bir göz gezdirelim. Ki'nin yardımcı cümle olmadan kullanımına dair örneği nakletmiştik. Bu edatın isimden sonra kullanışları şu örneklerle müşahhas hale getiriliyor:

"Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir." [Ergin, 1993,§626].

¹¹³bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. § 625.

¹¹⁴a.g.e., § 626.

“Orada ki dirlik yoktur birlik de olmaz.” [a.g.e., §.626].

“Beni ki unuttun senden her şey beklenir.” [a.g.e., §.626].

“Bizden ki sakladın sende iş yoktur.” [a.g.e., §.626].

“Geç ki kalmadık korkma.” [a.g.e., §.626].

“Seninle ki karşılaştık o zaman gördüm.” [a.g.e., §.626].

“Güzel ki değil niçin seviyorsun.” [a.g.e., §.626].

“Ağacı ki kesiyordu niçin ses çıkarmadın.” [a.g.e., §.626].

“Beni ki seviyordu sen ona bak.” [a.g.e., §.626].

“Olsun bana ki bir şey yapmıyordu.” [a.g.e., §.626].

Muharrem Ergin “ki” edatının iki isim unsuru arasında kullanımını ise:“belâ ki ne belâ, kız ki ne kız, it ki ne it, hanım ki ne hanım.” örnekleriyle göstermektedir. [Ergin, 1993,§626].

“Ki” edatının ağızlardaki kullanışlarına da [Ergin, 1993,§626]; “gözlerimi yumsam mı ki, gitsek mi ki.” misalleri verilmektedir.

Nihayet “ki” edatının Azerî Türkçesinde “ya” edatı yerine kullanışlarına da [Ergin, 1993,§626]; “hasta değil ki?, geç ki kalmadık?, kar ki yağmadı?, kar yağmadı ki?” örnekleri verilmiştir.

Diğer bir husus [Ergin, 1993,§626]; “ki edatı Farsça asıllıdır. Türkçeye çok eskiden geçmiş ve Türkçeye daima yabancı kalan bir birleşik cümle sistemi sokmuştur.” biçiminde ifade edilmiştir. Şüphesiz bu son husus “ki” edatının Türkçe ile ilgisinin en mühim boyutunu teşkil etmektedir.

“kim edatı ki’nin Türkçesi olarak Osmanlıcanın sonuna kadar onunla yan yana kullanılmış, sonra yerini tamamiyle ki’ye bırakarak Türkiye Türkçesinde kullanıştan kalkmıştır. Aslında bu edat soru zamiridir. (...) Fonksiyonları ve kullanılışı ki’den farksızdır.” [Ergin, 1993,§627].

“bile dahi’nin daha kuvvetlisi olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. (...) Hem ismin, hem fiilin sonuna gelebilir: *bunu çocuk bile yapmaz, taştı bile* misallerinde olduğu gibi.” [Ergin, 1993,§628].

Muharrem Ergin “değil” edatının iki türlü kullanışı olduğu, bunlardan birinin isim fiilinin çekimli şekillerinin önünde, diğerinin ise karşılaştırılan iki unsurun arasında bulunabileceği anlamı taşıyan ifadeler kullanmakta ve bunları örneklendirmektedir.¹¹⁵

Ergin “değil” edatının isim-fiilin çekimli şekilleri önündeki kullanımına:“değildir, değilmiş” örneklerini vermektedir. [Ergin, 1993,§629].

Bu edatın karşılaştırılan iki unsur arasındaki kullanışı ise [Ergin, 1993,§629]: “Öyle değil böyle yapmalısın, elle değil ayakla oynanır.” şeklinde izaha kavuşturuluyor.

Muharrem Ergin sona gelen edatlara “ya” edatını da ilâve etmekte ve kullanımına emsaller vermektedir [a.g.e., §630].

Müellif “ya” edatının kullanışlarına: “ev ya sen ona bak, kar yağıyor ya, kar yağmıyor ya ziyanı yok, kar yağmıyor ya?, hasta değil ya olsun, hasta değil ya?” misallerini vermiştir [Ergin, 1993, §630].

Bu cümlelerde “ya” edatının hem isim, hem de fiil olan unsurlardan sonra kullanılabilirdiği görülmektedir.

Muharrem Ergin bağlama ve ünlem edatlarından başka üçüncü bir tür olarak son çekim edatlarını incelemekte, bu edatların isimlerden sonra kullanıldığını ve isimlerin çeşitli zarf hâllerini yaptıklarını belirtmektedir [a.g.e., §632].

Son çekim edatlarının kullanışları için de:“Son çekim edatları isim unsuruna ekli veya eksiz olarak bağlanırlar. Bunun gerek isim unsurunun gerek edatın cinsine bağlı bir düzeni vardır. Eğer isim unsuru bir isimse edatların bir kısmı onun yalın haliyle birleşir, bir kısmı ise onun bir çekim şekliyle, bir hal eki almış şekliyle birleşir. İsim unsuru zamir olduğu takdirde ise bütün edatlar onun muhakkak bir çekim şekliyle birleşir, yalın hâlini istemezler. Öte yandan isim unsurunun alacağı çekim eki de edatın cinsine göre

¹¹⁵bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. § 629.

değişir. Bazı edatlar datif, bazı edatlar ablatif hâliyle birleşir. İsimlerin yalın halleri ile birleşen edatlar ise zamirlerde genitif bazan da akkuzatif isterler.”¹¹⁶ açıklamaları yapılmaktadır.

Muharrem Ergin bu açıklamaları yaptıktan sonra son çekim edatlarının kullanışlarına göre bir tasnifini yapmıştır:“Öteki isimlerin yalın, zamirlerin genitif veya akkuzatif halleri ile birleşenler: ile, için, gibi, kadar, birle, bigi, tek. Bunlar isimlerle eskiden beri eksiz olarak birleşirler:taş ile, su için, dağ gibi, deve kadar misallerinde olduğu gibi.” [Ergin, 1993,§633].

Zamirlerle birleşmeleri hususunda her edat için kullanışlar ayrı ayrı verilmiştir. “ile” edatının şahıs zamirlerinin beş şahsında genitif istediği; *benimle, seninle, onunla, bizimle, sizinle* gibi. Üçüncü çokluk şahısta ise, genitifsiz birleştiği (onlarla) bilgileri yer almaktadır. Ayrıca çokluk birinci ve ikinci şahısların +lAr’lı katmerli çokluklarının genitifsiz (bizlerle, sizlerle), işaret zamirlerinin tekliklerinde genitifli (bununla, şununla), çokluklarında genitifsiz (bunlarla, şunlarla, onlarla) birleşmelerin görüldüğü ortaya konulmaktadır. Bunlardan başka “ile” edatının bir de kim zamirinde genitif istediğine (kiminle) dikkât çekilmektedir. Müellif *benle, kimle* gibi şekillerin yanlış; *ben gibi, sen gibi* şekillerin yazı dilinin kullanımından uzak olduğu görüşlerine yer vermiştir.¹¹⁷

“İçin” edatının kullanımının “ile” edatıyla aynı olduğu vurgulanmakta: “benim için, senin için, onun için, bizim için, onlar için; bizler için, sizler için; bunun için, şunun için, onun için, bunlar için, şunlar için, onlar için; kimin için” şeklinde kullanışlar tek tek gösterilmektedir [Ergin, 1993,§633].

“Gibi” edatı da şahıs zamirleriyle “ile” ve “için” edatlarında olduğu şekilde birleşir denildikten sonra işaret zamirleriyle birleşmelerinde durumun biraz daha farklı olup bu birleşmelerin genitifli de genitifsiz de olabileceği; *bunun gibi, şunun gibi, onun gibi, bunlar gibi, şunlar gibi, onlar gibi; bu gibi, şu gibi, o gibi; kimin gibi, kim gibi* kullanışları sıralanarak izah edilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁶bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. §632.

¹¹⁷a.g.e., §633.

¹¹⁸a.g.e., §633.

Muharrem Ergin “kadar” edatının kullanımının gibi ile aynı olduğuna işaret edip tıpkı “gibi” edatında olduğu şekilde tek tek kullanışları göstermiştir [Ergin, 1993:§633].

Ergin eserinde yalın hâl ile birleşen son çekim edatlarını: “ara, üzre, içre, sıra, diye” şeklinde sıralamaktadır [a.g.e., §634]. Bahsi geçen edatların kullanımını ise:“ev ara, yol üzre, gelmek üzere, su içre, ardım sıra, önü sıra, güzel diye” biçiminde belirtmiştir.” [a.g.e., §634].

Muharrem Ergin yönelme (datif) hâliyle birleşen çekim edatlarının kullanımını ise [a.g.e., §635]: “eve kadar, bana göre, bize taraf, bugüne dek.” şeklinde örneklendirmiştir.

Uzaklaşma (ablatif) hâliyle birleşen çekim edatlarının kullanımına [a.g.e., §636]; “bundan dolayı, evden yana, bizden taraf, meclisten dışarı, bundan böyle.” emsalleri verilmiştir.

Hülasa, Muharrem Ergin’in son çekim edatlarını kullanımına göre:

“1-Öteki isimlerin yalın, zamirlerin genitif veya akkuzatif halleri ile birleşenler,

2- Yalın hal ile birleşenler,

3-Datif hali ile birleşenler,

4-Ablatif hali ile birleşenler.” şeklinde bir tasnifle işlediğini görmekteyiz.¹¹⁹

Tahsin Banguoğlu takıların kullanımlarıyla ilgili olarak: “Fiiller nesne alan addan belli çekim halleri istedikleri gibi takılar da ilişki kurdukları addan işleyişlerine göre belli çekim halleri isterler. Başka bir deyimle belli bir isim halini kovarlar. Buna istem (rection) deriz. ‘Düşmana karşı’ takı öbeğinde takının istemi kime halidir. Bu öbeklenmede karşı isteyen düşmana istenen adını alır. Türkçede takıların dört türlü istemi vardır.”¹²⁰ açıklamalarını yapmıştır.

¹¹⁹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayın/tanıtım, İst. 1993 §633-636.

¹²⁰bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528, Ankara 2000, §334.

Tahsin Banguoğlu “Kim Hali İsteyen Takılar” grubunda; *deve kadar, kum gibi, çocuk için, kazma ile, dönmek üzere, deniz, aşırı, yabancı diye baba olarak* vb. şekillerden bahsetmekte; bazı durumlarda zamirlerin kimin halini alabileceğini belirtmektedir.¹²¹

Banguoğlu, “Kime Hali İsteyen Takılar” grubunda; *göre, karşı doğru, dek, değin, bakarak, rağmen, dair* vb. kelimeleri vermekte, bu kelimelerin kendilerinden önceki isimden istedikleri hâl ekine göre oluşturdukları takı öbeklerine örnek kullanışlar sıralamaktadır; *havaya göre, yağmura karşı, eve doğru, sabaha dek, bayrama değin, eskiye bakarak, buna karşılık, güçlüğe rağmen, İsveç’e dair...*¹²²

Tahsin Banguoğlu “Kimden Hali İsteyen Takılar” grubunda; *önce, beri, sonra, aşağı, itibaren, dolayı* vb. kelimeleri vermekte; oluşturdukları takı öbeklerini ise; *namazdan önce, tatilden sonra, dünden beri, bağdan öte, yoldan aşağı, bizden yana, kapıdan dışarı, pazardan başka, uzaklıktan dolayı...* şeklinde örneklendirmektedir.¹²³

Banguoğlu, “Adı Katkı Alan Takılar” grubunda ise; *ev içi, saçak altı, ay başı, edep dışı; masa üstüne, masa üstünde, masa üstünden, çınar altına, kışla önünde, köşe başından, duvar dibine, bağ arasında, yağmur yüzünden, Tanrı katında, devlet tarafından, durum hakkında; kanun yoluyla, aracı eliyle, boy sırasıyla, yolculuk dolayısıyla, yağış sebebiyle, anlaşma gereğince, bekleme süresince, deniz kıyısınca* vs. yapılardan bahsetmektedir.¹²⁴

Kısaca Tahsin Banguoğlu’nun takıları kullanım bakımından:

- “1-Kim Hali İsteyen Takılar,
- 2-Kime Hali İsteyen Takılar,
- 3-Kimden Hali İsteyen Takılar,
- 4-Adı Katkı Alan Takılar.”

olmak üzere gruplara ayırdığını belirtmemiz gerekiyor.¹²⁵

¹²¹bk. BANGUOĞLU, Tahsin, Türkün Grameri, TDK Yay. 528, Ankara 2000, §334.

¹²²a.g.e., §334.

¹²³a.g.e., §334.

¹²⁴a.g.e., §335.

¹²⁵a.g.e., §334-335.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun edatları kullanışlarına göre hususî bir tasnife tabi tutmadığını görüyoruz. Ancak bazı durumlarda edatların kullanışları ile ilgili bilgilere yer verdiği anlaşılmaktadır. Mesela çekim edatları için: “İsimlerden sonra gelerek bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekan, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı diyoruz.” [Hacıeminoğlu, 1992:1]

Bu tanıma göre müellifin çekim edatları olarak belirttiği; *başka, gayrı, hariç, özge, ziyade, asıl, beraber, gibi, kadar, mukabil, teg, değin, evvel, içre, sonra, doğru, dolay, için, ötürü, rağmen, göre, nazaran, nispetle, ile, bile* vb. şekillerin mutlak surette bir isim unsurundan sonra kullanılması söz konusudur.¹²⁶ Ayrıca bu edatların mutlaka bir isimden sonra gelmeleri ve o isim sayesinde mana kazanmaları Hacıeminoğlu tarafından da belirtilen bir durumdur.¹²⁷

“Bağlama edatları cümleleri veya cümle içinde kelimeleri ve kelime gruplarını ya mânâ bakımından yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlere dir.” [Hacıeminoğlu, 1992:112].

Bu tanıma bağlama edatlarının cümlenin başında ya da cümle içinde kelime, kelime grupları arasında kullanıldığının işareti olarak algılamak gerekmektedir. Hacıeminoğlu'nun bağlama edatlarını:

“1-Cümle başı edatları,

2-Asıl bağlama edatları,

3-Denkleştirme edatları.”

biçiminde sınıflamış olması; bu edatların cümlenin başında, bağlanılan iki unsurun veya denkleştirilen unsurların arasında kullanıldığının açık delilleridir.¹²⁸

¹²⁶bk. HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB. Yay., Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.2-3.

¹²⁷a.g.e., s.1.

¹²⁸a.g.e., s.112-113.

Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında verdiği şekillerin (dA, bile, ki vs.) cümlede isim, fiil hatta edatlardan sonra kullanılabileceğini belirtmektedir.¹²⁹

Necmettin Hacıeminoğlu “karşılaştırma-denkleştirme” edatları başlığı altında bu edatların bağlama edatları çeşitlerinden olduğunu belirtmekte, karşılaştırılan unsurlardan birini kastedenleri ama...ama, ara...ara, gâh...gâh, ha...ha, hah...hah, ister...ister, kimi...kimi, gerek...gerek, ya...ya; hepsini karşılayanları da...da, eger...eger, hem...hem, kerek...kerek (gerek); hiçbirini karşılamayanları ne...ne vb. karşılaştırılan unsurlardan birini denkleştirme suretiyle diğerinin yerine koyanları ise: ya...ya, ya...yahut, ya...veya şeklinde sıralamaktadır.¹³⁰

Soru edatları için [Hacıeminoğlu, 1992:268]:“Türkçede kelime, kelime grubu yahut cümlelerden önce veya sonra gelerek soru mefhumu ifade eden bütün sözlere soru edatı denilebilir.” tanımını yapmaktadır.

Bu ifadeye göre; soru edatları kelimelerden önce, kelime gruplarından önce, cümlelerden önce kullanılabildiği gibi; kelimelerden sonra, kelime gruplarından sonra ve cümlelerden sonra da kullanılabilmektedir.

“Çağırma-Hitap Edatları”nın isimlerden ve ünvanlardan önce kullanıldığına, taklidî söz veya kalıplaşmış gramer unsurlarından meydana geldiğine temas edilmiştir [a.g.e., s.284].

“Cevap Edatları”nın cümle içinde başka kelimelere bağlı olmadan tek başlarına bir mefhum ifade edebildikleri, dolayısıyla tek başlarına kullanılabildikleri; bazen bir cümle yerine geçebildikleri ifade edilmiştir [a.g.e., s.290].

Hacıeminoğlu edatlar arasında incelediği ünlemlerin kullanışlarına dair herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Gösterme edatlarının kullanışlarıyla ilgili bir bilgiye de rastlamıyoruz.

¹²⁹bk.HACIEMİNOĞLU, Prof.Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB. Yay, Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.218.

¹³⁰a.g.e., s.261.

Tekerrür edatları için: “Bunlar umumiyetle fiillerden önce gelerek hareketin miktar ve tekerrür sayısını tayin eden edatlardır. Gramerler bunları miktar ve tarz zarfı olarak kabul ederler. Bizce edat sayılmaları daha uygundur. Çünkü tek başlarına oldukları zaman hiçbir mânâları yoktur.”¹³¹ ifadelerine yer verilmiştir. İfadelerden de anlaşıldığı gibi, bu kelimeler fiillerden önce kullanılmakta, fiilin ifade ettiği hareketin miktarını ve tekrar sayısını göstermektedir.

Kaya Bilgegil edatların kullanışı ile ilgili olarak: “Edatlar hal ve çoğul eki almamakla beraber, bir hal ekini takibeden yapıda olabilir; bu durum da, sınıflandırma için hareket noktası sayılabilir: Buna göre, bir edat ya basittir yahut bileşik veya birleşiktir (=terkibî veya meczî). Gibi, için, üzre... edatları basit; -e rağmen, -e kadar, -den dolayı edatları birleşiktir.” açıklamalarını yaptıktan sonra edatları; “Muhtelif Edatlar” başlığı altında fonksiyonlarına göre sınıflandırmaktadır.¹³²

Edatların kullanışlarına ait bilgilerin bir sınıflandırma biçiminde değil her edata ait bölümde kullanım örnekleriyle birlikte verildiğini görmekteyiz. Biz de müellifin üslûbuna aykırı düşmeyecek şekilde bu bilgileri satır aralarından seçerek vermeye itina göstereceğiz. Bu arada artık kullanılmadığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz Arapça ve Farsça asıllı şekillerin (keenne, gûnâ, -vâr, vari, -veş, mânend, berâyi, bâ, mâ, -den, maadâ, min, an, -be vb.)kullanışlarına dair bilgileri aktarmayı lüzumlu saymadığımızı da belirtelim.

“Gibi” edatının yalın hâldeki isimlerden, genitif eki almış zamirlerden sonra kullanıldığı kaydı düşüldükten sonra: “Sen gibi âki! olan kan dökerek gün mü sürer.” örneğinde genitif (ilgi hâli) ekinin vezin zarureti sebebiyle düştüğüne işaret edilmiştir. [Bilgegil, 1984:221].

“Sanki kandır, şakağımdan akıyor. (A.Haşim)” mısraında edat olduğu belirtilen kelime (sanki) cümle başında kullanılmıştır [a.g.e., s.221].

“Tek” edatının “kadar” karşılığı olduğu “ İlgerü Kadırkan Yışka (tegi) kirü Temür Kapıgka (tegi) kondurmuş. (Kül Tigin Kitabesi). (İleride Kadırgan Ormanı’na kadar

¹³¹bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB. Yay., Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.309.

¹³²bk.BİLGEGİL, Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.baskı, İst. 1984, s.220.

geride Demirkapı'ya kadar kondurmuşlar)" örneği verilerek gösterilmiştir. "Tek" edatının Osmanlıca ve Azerî Türkçesinde "gibi" anlamıyla kullanıldığı:"Bu hasret oduna her dem yanar pervâne (tek) cânım (Âşık Paşa)" dizesi ve "Menüm (tek) hîç kim zâr ü perişan olmasın yâ Rab (Fuzûlî)" örnekleri verilerek açıklanmaktadır. Bütün örneklerde "tek" edatının isim veya isim türünden (zamir) bir kelimedenden sonra kullanıldığı görülmektedir.¹³³

Aslen Arapça olan "kadar" edatının kullanışları:

"Anne yuvası kadar sıcak bir mektepsiniz.-Buradan Kızılay'a kadar gideceksiniz.-Sabaha kadar uyuyamadım. -Edîb olur kişi sermaye-î hayâsı kadar. (Recâizâde M. Ekrem)" örneklerinde verilmiştir [Bilgegil, 1984:222]. İlk ve son cümlelerde "kadar" kelimesinin iyelik ekli bir isimden sonra, arada verilen cümlelerde ise; yaklaşma (yönelme) hâl ekli isimlerden sonra kullanıldığı anlaşılmaktadır.

"İçin" edatının; *bu, şu, o, ben, sen, o, biz, siz* zamirlerine, bu zamirlerin genitif hâlinde sonra; *bunlar, şunlar* gibi şekillerde edatın genitif ekini takibinin lüzumsuz olduğu bilgileri verilmiştir [a.g.e., s.223].

"Dolayı" edatının +DAn hâlindeki kelimeleri müteakiben kullanıldığı: "Nihal Bey'in Türk tarihine vukuf derecesini bilmemenizden dolayı böyle konuşmakta mazursunuz." cümlesiyle izah edilmektedir [a.g.e., s.223].

"Ötürü" edatının da +DAn hâlindeki kelimeleri takip eden bir kullanışa sahip olduğu belirtilmekte; "Duygularını söyleyememesinden ötürü üzgündü." cümlesi örnek verilmektedir [a.g.e., s.223].

Kaya Bilgegil "ile" edatının kullanışını:

"Mânî oluyor hâlimi takfîre hicâbım

Üzme yetişir üzme firâkınla harâbım" örneğiyle izah etmektedir [a.g.e., s.224]. Bu örnekte "ile" isimden sonra kullanılmıştır.

¹³³bk.BİLGEGİL, Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.baskı, İst. 1984, s.221.

“Dek” ve “değın” edatının anlam ve kullanılış itibarlarıyla birbirinin aynı olduğu ve (+y)A hâlindeki kelimelerden sonra kullanıldığı kaydı düşünölmektedir: “Bugüne dek, subha dek, bitinceye dek; siz gelinceye değın, geçen yıla değın, Ankara’ya değın, tan ağarıncaaya değın...” [a.g.e., s.225].

Müellifin “Yönelme edatları” başlığı altında verdiği: “-e karşı, -e doğru, -e yana, -e dair, -e göre.” edatlarının bizatihi yaklaşma hâl ekli oluşu başka bir açıklamaya gerek duyulmayacak nitelik arzeder [a.g.e., s.226].

Yine diğer edatlar başlığı altında: “-den artık, artık, -den özge, -den gayrı, -den başka” şekillerine yer verilmektedir. Bu edatlar da uzaklaşma hâl ekli yapılar olarak; mevcut yapılarıyla ablatifli şekildedir [a.g.e., s.226].

Bilgegil “işte” kelimesini de edatlar arasında göstermiş, verdiği örnekte bu kelimeyi cümle başında kullanmıştır [a.g.e., s.227].

Böylelikle Kaya Bilgegil’in edatları:

1. Yalın hâldeki isimlerden ve ilgi ekli [(+n)In] zamirlerinden sonra,
2. Cümlelerin başında (sanki, işte),
3. Birleşik olarak kabul ettiği yapıların kendinden önceki isimlerin ve zamirlerin yaklaşma [(+y)A] ve uzaklaşma (+DAn) hâl ekleriyle birlikte birleşiklik vasfını kazandığı (yazara göre) anlaşılmaktadır.

Tahir Nejat Gencan da “ilgeç”leri (edat) kullanışları bakımından sınıflamayan gramer yazarlarımızdandır. Ancak ilgeçler konusunu işlerken verdiği örnekler yazarın edatları nasıl kullandığı hakkında bir fikir edinebilmemize imkân sağlayacak özellikler taşımaktadır.

Gencan; *gibi, kadar, ile, için, sanki, dolay, üzere, yalnız, ancak* vb. kelimeleri ilgeç (edat) olarak göstermektedir [Gencan, 1997:226].

Bu kelimelerin ilgeç olarak işlendiği bölümlerden anlaşıyor ki, yazar “gibi, kadar, ile, için, ancak” kelimelerini isimlerin yalın, zamirlerin ilgi ekli şekillerinden sonra, “yalnız,

ancak” kelimelerini isimlerin yükleme (akkuzatif) hâl ekli şekillerinden sonra kullanışlarla izah etmektedir. ¹³⁴

Gencan “gibi” kelimesinin ek-fiil olarak kullanımını da yüklem olarak işlemiştir [Gencan, 1997:§321].

Haydar Ediskun da edatları kullanışları bakımından bir sınıflamaya tâbi tutmamıştır. Bununla birlikte edat olarak belirlediği şekilleri örnek cümleler vermek suretiyle açıklamıştır. ¹³⁵ Verilen örneklerden yararlanarak birtakım sonuçlara ulaşmak mümkün görülmektedir.

Genel itibarla baktığımızda edatların ya cümle başında, yahut bir kelimedenden sonra, bazen de cümle sonunda kullanıldığı görülmektedir. Hatta aynı kelimenin bu üç tür kullanıştan hepsini kapsayacak biçimde verildiği de söz konusu olmuştur. Mesela: “sanki” [Ediskun, 1999: §360/50], “hele” [a.g.e., §360/36] kelimelerinin sözünü ettiğimiz kullanışların tamamını gösterdiği, “Acaba” [a.g.e., §360/2] ve “bakalım” [a.g.e., §360/4] edatlarının hem cümle başında, hem cümle sonunda kullanışlarının verildiği görülmüyor. “Değil” [a.g.e.,§360/11] edatı ise, cümlenin başında ve isim cinsinden bir kelimedenden sonra kullanışla ele alınmıştır.

Haydar Ediskun edat olarak belirlediği; *acaba, bakalım, bilmem, değil, demek, eğer, hani, hele, her ne kadar, hiç değilse, işte, iyisi mi, nerde, oldu olacak, sanki, gûya, tek, ta, var, varsınlar, yok, yoksa* yapılarını cümlenin başında kullanmakta ve bu kullanışları örnekleriyle izah etmektedir. ¹³⁶

Ediskun’un bir soruya karşılık müspet veya menfi cevap teşkil eden; “evet” [a.g.e., §360/27], “hayır” [a.g.e., §360/36] gibi kelimelerin yanında verilen emre riayet manası taşıyan “olur” [a.g.e., §360/46], “peki” [a.g.e., §360/49] kelimelerine de edatlar arasında yer verdiğini görüyoruz.

Müellifin;*ancak, bire, da, değil, diye, kadar, hele, gibi, için, ile, ml, sanki, sade, sebebiyle, sırf, şartiyle, üzere, yani* vb. kelime ve ekleri de edatlar arasında zikrettiği;

¹³⁴bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I.II.III, Kanaat Yayınları, İstanbul 1997, s.226-228.

¹³⁵bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.285-300.

¹³⁶a.g.e., s.285-300.

bunların cümle içinde isimlerden, isim cinsinden kelimelerden (sıfat, zarf, zamir) sonra kullanıldığı; hatta yinelenen fiillerin arasında kullanışlarının verildiği görülmektedir. Öte yandan bu kelimelerin fiilimsilerden (sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil) sonra kullanışları da söz konusu edilmiş örnek cümleler verilmiştir.¹³⁷

Haydar Ediskun “diye” kelimesinin edat olarak kullanımını “Onu göreyim diye gittim.” ve “Çalışıyorsunuz diye yanınıza girmedim.” cümleleriyle izah etmektedir [Ediskun, 1999:§360/22]. Aynı kelimenin bağlaç olarak kullanımını ise;“Çalışırım diye söz verdi.” [a.g.e., §366/21] cümlesiyle örneklendirmektedir ki, kelimenin edat olarak kullanışıyla bağlaç olarak kullanışı arasında bir fark olduğu söylenemez. Bu durum edatlarla bağlaçların sınırlarının tam olarak çizilemediğinin karakteristik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Haydar Ediskun edatlar konusunda; *-den, dolayı, -den başka, -den beri, -den içeri, -den önce, -den öte, -den yana, -den sonra, -e doğru, -e göre, -e kadar, -e doğru* yapılarına da yer vermektedir. Burada sözü edilen yapıların bizatihi uzaklaşma (ayrılma) hâl ekli ve yaklaşma (yönelme) hâl ekli oluşu dikkât çekmektedir.¹³⁸ Dikkât çeken ikinci bir mesele Kaya Bilgegil’in de aşağı yukarı aynı yapıları (*-e yana, -e dair, -e göre, -den artık, -den özge, -den gayrı, -den başka...*) edatlar arasında göstermesidir.¹³⁹

Acaba, bakalım, bari, belki, bile, değil mi? gitsin, gitti, hele, mI, sanki, ya şekilleri de Haydar Ediskun’un cümlelerin sonunda kullandığı edatlardır.¹⁴⁰

Sadece çekim edatlarının kullanışlarıyla ilgili diğer bir görüş de [Deny, Çev. A.Ulvi ELÖVE, 1943:1-3]:“Çekim edatları âid oldukları isimlerin umumiyetle hâl eki almış şekliyle kullanılırlar. Her edat isim ve zamirlerle birleşirken değişik hâl ekleri ister.” ifadeleriyle izah edilmiştir.

Buraya kadar edatların kullanışlarıyla alâkalı olarak verilen bilgiler arasında çekim edatlarının da söz dizimindeki yeriyle ilgili bilgileri nakletmiş olduk. Naklettiğimiz bilgilerden çekim edatlarının cümlelerin hangi ögesiyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak

¹³⁷bk.EDİSKUN, Haydar Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.285-300.

¹³⁸a.g.e., s.285-300.

¹³⁹bk.BİLGEGİL, Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.baskı, İst. 1984, s.225-226

¹⁴⁰bk.EDİSKUN, Haydar Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.285-300.

dil bilimcilerimiz bunları yeterli görmediklerinden olacaktır ki, eserlerinde bu konuyla ilgili ayrıca bölümler açmışlardır.¹⁴¹

Hülasa; Türkiye Türkçesi gramerinde “çekim edatı”, “son çekim edatı”, “takı”, “ilgeç” terimleriyle ilişkilendirilen yapılar kullanışları bakımından:

1.Kendilerinden önce gelen isimlerden yalın (ϕ), yönelme [+ $(y)A$], uzaklaşma (+ DA_n) hâllerini talep ederler.

2.İsim çeşidinden bir kelime olan zamirlerin, ilgi [+ $(n)In$], yükleme [+ $(y)I$], yaklaşma ve uzaklaşma hâllerini takip ederler (Yükleme hâlli şekiller Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş yerini ilgi haline bırakmıştır.).

3.Kendilerinden önceki isimlerin yalın hâlleri ile birleşenler (üzere, diye vb.), diğer isimlerin yalın, zamirlerin ilgi hâli ile birleşenler (ile, için, gibi, kadar vs.); isim çeşidinden kelimelerin yaklaşma ve uzaklaşma hâlleri ile birleşenler (göre, karşı, doğru; beri, önce, sonra, içeri, başka...) ayrı ayrı kelimelerdir. Zamirlerin ilgi hâlli şekilleriyle birleşmelerde, teklik ve çokluk birinci şahıslar için ekin +*im* şekli söz konusudur. İşaret zamirlerinin çokluklarında (bunlar, şunlar, onlar) eksiz birleşmeler görülür.

4.Böylelikle isim ve isim cinsinden kelimelerden bulunma (+ DA) ve yükleme [+ $(y)I$] haricindeki bütün hâlleri talep etmek durumundadırlar.

5.Çekim edatlarının zamirlerin tabanlarından sonra şekil bakımından problemsiz görünen kullanışlar (ben gibi, sen için biz ile vs.) yazı dili açısından mahsurlu kabul edilmiştir (Bu şekiller eskiden şiirde vezin icabı kullanılmıştır.).

6.Bazı gramercilerimiz çekim edatlarının bildirme (ek-eylem) olarak kullanışlarının (gibi/göre/için/diye/-dir) yüklem olduğuna işaret etmişlerdir.

Ünlem edatları (ah, vah, of, ay, pat, ey, hey vs.) ifade edilmek istenen vakianın aciliyeti göz önünde bulundurulursa tek başlarına, çoğu kez cümlelerin başında ve cümlelerin hiçbir ögesiyle doğrudan ilişkili olmayarak kullanılırlar. Ünlem edatlarının cümlelerin sonunda

¹⁴¹bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528, Ankara 2000, §423.- EDİSKUN, Haydar Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, §471-ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İst. 1993. §676.- GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I.II.III, Kanaat Yayınları, İstanbul 1997, §74.

yahut söz aralarında kullanılması da mümkündür. Kısaca cümlede muayyen bir yeri yoktur diyebiliriz. Sorma, gösterme ve cevap edatları da çok defa bu kurala uyar.

Bağlama edatları cümlede eş görevli sözcüklerin arasında (ve, ile, veya, yahut vb.), bağladıkları unsurların başında (ya...ya, hem...hem, ne...ne), bazısı sonunda (dA...dA) kullanılırlar. Bunlardan bir kısmı (ya...ya, hem...hem, ne...ne, dA...dA) bağladıkları (karşılaştırma yoluyla) unsurların sayısına göre ikiden fazla da kullanılabilirler. Bu kullanışta üçüncülerinin sonuna “dA”nın gelmesi de mümkündür (ne elma ne ayva ne de kiraz). Bağlama edatlarının bir bölümü cümlenin başında yer alırlar (fakat, eğer, çünkü, sanki, belki...). Diğer bir kısmı ise kelimelerin, cümlelerin sonlarında kullanılırlar (ki, bile, dahi, dA vs.).

2.3.3. Türkiye Türkçesinde Edatların Fonksiyon Bakımından Sınıflandırılmaları Üzerine Nakiller-Görüşler

Gramericimizde edatların fonksiyonlarına göre sınıflandırılmalarına baktığımızda; gramercilerimizin birbirlerinden farklı neticeler ortaya koydukları, belki de edat sınıfında gösterdikleri kelimelerin farklılığı ve kelimelerin tabii olarak değişik fonksiyonlar karşılayabilme niteliği bu fonksiyon çeşitliliğine zemin hazırlamaktadır.

Edatların menşei ve kullanışları bakımından sınıflandırılmaları konularında da önemle üzerinde durduğumuz diğer bir husus; bazı dil bilimcilerimizin edatları ünlem, bağlama ve çekim edatları şeklinde çok geniş bir çerçevede, bazılarının ise; ünlem, bağlaç ve edatları ayrı ayrı kategorilerde ele almaları, fonksiyon farklılıklarını da beraberinde getiren bir durum olmuştur.

Yine bazı gramercilerimiz edatları mahdut sayıda fonksiyonlar altında incelerken, diğer bazı gramercilerimiz, fonksiyonları bakımından edatları üst başlıklar hâlinde sınıflamayıp kelimelerin cümle içindeki gramer vazifelerini tek tek belirtmeyi tercih etmişlerdir.

Öte yandan edat oldukları öne sürülen şekillere; birlikte kullanıldıkları kelimelerin manalarına göre fonksiyonlar atfedilmiş olması da üzerinde durulması gereken bir

durumdur. Mesela: “Afiyetle yiyiniz” [Ediskun, 1999, §360/43] “ile” edatının bu cümleye “hayırlı istek ilgisi” kazandırdığı, “Pirinci kilo ile satarlar” [a.g.e., §360/43] cümlesinde “ölçü ilgisi” “On lirayla birçok şey almak-Para ile satmak” yapılarında ise “bedel ilgisi”nden bahsedilmekte olduğu görülmektedir [a.g.e., §360/43].

Edatları fonksiyonlarına göre tasnif eden dil bilimcilerimizden başlamak kaydıyla konuyu irdelerken, kelimelerin fonksiyonlarını tek tek inceleyen gramercilerimizin görüşlerindeki ayrıntıları da gözden uzak tutmayacağız.

Muharrem Ergin ünlem edatlarını: “Ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları” olmak üzere beşe ayırmaktadır [Ergin, 1993,§599]. Bu tasnifte kullanılan isimlendirmelerin söz konusu edatların fonksiyonlarını belirtir bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, ünlemlerin his ve heyecanları ifade ettikleri;¹⁴² seslenme edatlarının, sadece hitap ve seslenme fonksiyonu,¹⁴³ sorma edatlarının soru fonksiyonunu karşıladıkları;¹⁴⁴ gösterme edatlarının, bir şeyi işaret yoluyla gösterme¹⁴⁵ ve cevap edatlarının fonksiyonları tasdik veya ret¹⁴⁶ olarak belirtilmektedir.

Muharrem Ergin bağlama edatlarını da muhtelif alt başlıklara ayırmaktadır. Bunlardan: “ve, ile, dahı, ilâ” şekilleri “sıralama edatları”dır [a.g.e., §607]. Sıralama edatlarının arka arkaya gelen unsurları, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri ve manası ile virgül makamında birbirine bağlayan edatlar olarak fonksiyon gördükleri belirtilmektedir. Yani bu edatların işlevi bağlamaktır.¹⁴⁷

Denkleştirme edatları: “ya, veya, yahut, veyahut” şeklinde verilmekte, birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran edatlar olarak; “bağlama” ve “karşılaştırma” fonksiyonlarını karşıladıkları zikredilmektedir.¹⁴⁸

Karşılaştırma edatlarının (ya...ya, hem...hem, ne...ne, dA...dA) fonksiyonları ise, karşılaştırılan unsurları “biri, hepsi, hiçbiri” ifadeleriyle bağlamaktır. Yani

¹⁴²bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak /basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §600.

¹⁴³a.g.e., §601.

¹⁴⁴a.g.e., §602.

¹⁴⁵a.g.e., §603.

¹⁴⁶a.g.e., §604.

¹⁴⁷a.g.e., §607.

¹⁴⁸a.g.e., §608.

karşılaştırılan unsurların biri, hepsi, hiçbiri tercihlerinin hangisinin ön plâna çıkarılacağı belirtilmesi işlevini icra ettikleri açıklanmıştır. “Ya...ya” karşılaştırılan unsurlardan birini, “hem...hem” veya “dA...dA” hepsini, “ne...ne”nin ise; hiçbirini ifade etmek için kullanıldığı açıklamalarında bulunmaktadır.¹⁴⁹

Cümle başı edatlarının başında buldukları cümleleri bazıları kendisinden sonraki cümle veya cümlelere bazıları da kendisinden önce gelen cümle veya cümlelere bağladığı ifade edilmekte ve fonksiyonları bakımından alt gruplara ayrılmaktadır.¹⁵⁰

“Fakat, lâkin, ancak, yalnız, ama (ammâ), lîk, velîk, velî.” kelimelerinin fonksiyonu “fakat” ifadesi taşımaktır [Ergin, 1993, §611].

“Eğer, ger, şâyed.” şart ifade eden veya şartı kuvvetlendiren edatlar olarak nitelenen bu kelimelerin fonksiyonu “eğer” ifadesi taşımak olarak gösterilmiştir [a.g.e., §612].

“Gerçi, egerçi, vâkıa” kelimelerinin fonksiyonunun “gerçi” ifadesi taşımak olduğu belirtilmiştir [a.g.e., §613].

“Çünkü, çün, çü” fakat ifadesi taşıdıkları [a.g.e., §614], “Mâdemki, mâdem, çün, çü, çünkü” mademki ifadesi taşıdıkları belirtilmektedir [a.g.e., §615]. “Meğer (meger), binaenaleyh, öyle ki, oysa ki, şöyle ki, nitekim, halbuki, kaldı ki, üstelik, belki, hatta, imdi, yani, mamafih, zâten zâti, bâri, kezâ hâkeza, kezâlik, kâşki, hazır.” kelimeleri netice ve izah ifadesi karşılamak fonksiyonuyla ilişkilendirilmektedir [a.g.e., §616].

“Sanki, san, âdetâ, nasıl ki, nite ki, niçe ki gûya.” benzerlik fonksiyonunu, [a.g.e., §617] “tek, yeter ki, meğer ki, velev, velev ki, tâ ki, illâ, illâ ki.” [a.g.e., §618] şarta ve dereceye bağlama fonksiyonunu; “yoksa”nın aksi halde ifadesini karşıladığı belirtilmektedir [a.g.e., §619].

“Hele” edatının cümlelerin başında veya sonunda bağlama fonksiyonuyla kullanıldığı, [a.g.e., §620] “hiç olmazsa, hiç değilse, öyleyse” gibi klişeleşmiş şekillerle de karşılaşılabileceğine temas edilmektedir [a.g.e., §621].

¹⁴⁹bk. ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak /basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §609.

¹⁵⁰a.g.e., §610.

“dahi, da(de), ise, ki, kim, bile, değil.” şekilleri sona gelen edatlar olarak isimlendirilmekte, dil birliklerinin, kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlar oldukları;“değil, ki, kim” edatlarının getirildiği kelimeyi sonraki unsurlara, diğerlerinin önceki unsurlara bağladığı açıklaması yapılmaktadır.¹⁵¹

Bunlardan “dahi”nin hem bağlama, hem kuvvetlendirme fonksiyonunu karşıladığı belirtilmekte ve bu fonksiyonların; “Masada muz dahi vardı”örneğindeki kullanıştan anlaşılabilineceğine değinilmektedir.¹⁵²

“da” edatında da bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonlarının umumiyetle bir arada bulunduğu belirtildikten sonra şu açıklamalara yer verilmiştir: “Edatın bu bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonları umumiyetle ilâve, belirtme, karşılaştırma, sıralama, izah, sonraya bırakış ve üzerinde durmama gibi ifadeler şeklinde ortaya çıkar. *Ben de gidiyorum, yaparım da*’da bir ilâve, *üçü de gelsin*’ de sadece bir belirtme, *gören de görmeyen de*’de bir karşılaştırma, *gitti de gelmeyiverdi*’de bir sıralama, *ne yaptı da kurtuldu, söyle de gelsin* gibi misallerde izah ve netice, *hele bir geçeyim de, göreyim de* gibi misallerde bir sonraya bırakış, *adam sen de, aptal sen de* gibi misallerde bir üzerinde durmama ifadesi vardır. Fakat bütün bunlar bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonları etrafında toplanırlar.”¹⁵³

“İse” edatının mukayese ve karşılaştırma ifadesi içinde bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonu karşılayan edat olduğu belirtilmektedir [Ergin, 1993,§625].

“Ki” edatının fonksiyonunun, izah ve netice ifadesi içinde bağlama ve kuvvetlendirme olduğu; bu bakımdan izah edatı adı verilebileceği ifadelerine yer verilmektedir. Edatın Azerî sahasında *ya* edatının soru ifadesiyle, fonksiyon bakımından sorma karşılayarak kullanıldığı belirtilmekte:*hasta değil ki?, geç ki kalmadık?, kar ki yağmadı?, kar yağmadı ki* misalleriyle açıklama yapılmaktadır.¹⁵⁴

¹⁵¹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak /basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §622.

¹⁵²a.g.e., §623.

¹⁵³a.g.e., §624.

¹⁵⁴a.g.e., §626.

“Kim” edatının kullanımının ve fonksiyonlarının “ki” edatından farksız olduğu, yerini ki’ye bırakarak Türkiye Türkçesinde kullanımdan kalktığı; aslında soru zamiri olduğu bilgileri aktarılmaktadır.¹⁵⁵

“Bile” edatının dahi’nin daha kuvvetlisi olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olduğu, kuvvetlendirme fonksiyonunun ön plânda, bağlama fonksiyonunun bazen hiç görünmeyebileceği ve yalnız belirtme fonksiyonuyla karşımıza çıkabileceğine temas edilmektedir.¹⁵⁶

“Değil” edatının isim fiilinin çekimli şekillerinin önüne gelerek bağlama ve kuvvetlendirme ifadesinden uzak yalnız olumsuz bir hüküm bildirme fonksiyonunun yanında bir de karşılaştırılan iki unsurun arasına gelerek sonuna geldiği unsuru ret ifadesiyle ikinciye bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak vazife gördüğü kaydı düşünülmüştür.¹⁵⁷

“Ya” edatının sona gelen bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olduğu hatta soru fonksiyonu icra edebileceği: *ev ya sen ona bak, kar yağıyor ya, kar yağmıyor ya ziyarı yok, kar yağmıyor ya?, hasta değil ya olsun, hasta değil ya?* örnekleriyle verilmiş; bağlamadan çok kuvvetlendirme fonksiyonunun ön plâna çıktığı belirtilmiştir.¹⁵⁸

Bütün bu sona gelen edatların iki fonksiyonundan (bağlama ve kuvvetlendirme), kuvvetlendirme fonksiyonunun daha belirli olduğu, ilk bakışta sonuna geldikleri unsurları kuvvetlendirmek, belirtmek, dikkâti onların üzerine çekmek için kullanılmış bir görüntü arz ettikleri, bağlama ifadesinin bir kısmında zayıf, bir kısmında ise hemen hemen belirsiz olduğu; bazılarının bazen hiç bağlama ifadesi taşımadığı bu sebeple diğer bağlama edatlarından ayrı tutularak “kuvvetlendirme edatları” adı altında toplanmalarının da mümkün olabileceği kaydedilmektedir.¹⁵⁹

Son çekim edatlarının işletme eki vazifesi gören edatlar olduğu, isimlerden sonra gelerek onların zarf hâllerini yaptıkları, fonksiyonları bakımından hâl eklerine benzetilebileceği; isim çekim eklerinin ismin belirli sayılı hâllerini karşılayabildiği, bu

¹⁵⁵bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak /basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §627.

¹⁵⁶a.g.e., §628.

¹⁵⁷a.g.e., §629.

¹⁵⁸a.g.e., §630.

¹⁵⁹a.g.e., §631.

hâller dışındaki zarf hâllerinin son çekim edatları tarafından karşılandığı; hâl ekleriyle son çekim edatları arasındaki bu fonksiyon yakınlığının bazen aynılık hâlini alabileceği belirtilmiştir.¹⁶⁰

Ergin son çekim edatlarını fonksiyonları bakımından şu alt gruplarla tasnif etmektedir:

“Vasita ve beraberlik edatları:ile, birle.” [Ergin, 1993,§637].

“Sebepl edatları :için, üzere (üzre), dolayı, ötürü(ötrü), nâşi, diye.”[a.g.e., §638].

“Benzerlik edatları :gibi, bigi, tek” [a.g.e., §639].

“Başkalık edatları :başka, özge, gayri, mâ’da.” [a.g.e., §640].

“Diğer hal edatları :göre, nazaran, dâir, âit, rağmen.” [a.g.e., §641].

“Miktar edatı :kadar” [a.g.e., §642].

“Zaman edatları :beri, önce, evvel, böyle, sonra, geri, öndin.” [a.g.e., §643].

“Yer ve yön edatları :kadar, değin, dek, karşı, doğru, dapa, yana, taraf, saru, sıra, içeri, içre, üzere, ara, öte.” [a.g.e., §644].

Necmettin Hacıeminoğlu edatları mana ve vazife bakımından tasnife tâbi tutmakta ve on ana grup tespit etmektedir. Bu gruplar:

“1.Çekim edatları,

2.Bağlama edatları,

3.Kuvvetlendirme edatları,

4.Karşılaştırma-Denkleştirme edatları,

5.Soru edatları

6.Çağırma-Hitap edatları,

7.Cevap edatları,

8.Ünlleme edatları,

9.Gösterme edatları,

¹⁶⁰bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak /basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §632.

10.Tekerrür edatları.” olarak sıralanmaktadır.¹⁶¹

Burada ana başlıklar hâlinde mezkûr edatlar çeşitli vesilelerle alt gruplara da ayrılmakta ve fonksiyonları çeşitlendirilmektedir. Mesela müellifin çekim edatlarını mana bakımından:

- “1.Başkalık, farklılık ifade edenler,
- 2.Benzerlik ve miktar bildirenler,
- 3.Mekân ve zaman ifâde edenler,
- 4.Cihet bildirenler,
- 5.Sebep ve gaye bildirenler,
- 6.Tarz ve mukayese bildirenler,
- 7.Beraberlik ve vasıta bildirenler.”

şeklinde sınıflara ayırdığını görmekteyiz.¹⁶²

Bağlama edatları mana ve vazife bakımından:

- “1.Cümle başı edatları,
- 2.Asıl bağlama edatları,
- 3.Denkleştirme edatları.”

biçiminde bir tasnifle verilmektedir.¹⁶³

Kuvvetlendirme edatları adından da anlaşılacağı üzere kuvvetlendirme fonksiyonu icra etmektedirler. Müellife göre kuvvetlendirme fonksiyonu ilâve bir fonksiyondur. Şu izahla ki: “Türkçede bağlama, seslenme, cevap, karşılaştırma vb. çeşitli edatlar cümle içinde aslî vazifelerine ilâve olarak te’kit vazifesi de görürler. Bunlar arasında mutlaka sona gelen da/de, dahı/dakı/takı, bile, ma/me, ok/ök, ki/kim, yeme/yime vb. kelimeler aslî olarak kuvvetlendirme edatlarıdır. Diğerleri ise cümle içinde değişik durumlarda ve bazan te’kit vazifesi görürler.”¹⁶⁴

¹⁶¹bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.VIII.

¹⁶²a.g.e., s.2-3.

¹⁶³a.g.e., s.112-113.

¹⁶⁴a.g.e., s.218.

Yapılan bu açıklamadan kuvvetlendirme edatlarının; bağlama, seslenme, cevap, karşılaştırma edatlarından başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

Karşılaştırma-Denkleştirme edatlarının da bağlama edatlarının bir çeşidi olduğu, karşılaştırılan unsurları mukayese suretiyle birbirine bağladıkları ifade edilmektedir [Hacıeminoğlu, 1992:261].

Prof. Dr. Hacıeminoğlu soru edatları için:“Türkçede kelime, kelime grubu yahut cümlelerden önce veya sonra gelerek soru mefhumu ifade eden bütün sözlere soru edatı denilebilir. Yalnız bunların bir kısmı soru mefhumunu tek başlarına ifade ettikleri halde bir kısmı mu/mü/mı/mi veya ne/ni edatları ile birlikte kullanılırlar.”ifadelerine yer vermektedir.¹⁶⁵

Kullanılan bu ifadelerden soru edatlarının soru fonksiyonunu karşılamaktan öte bir fonksiyonla ilişkilendirilemeyeceği ortaya çıkmaktadır.

Çağırma-Hitap edatlarının hitap hareketini bilhassa belirtmekten başka hiçbir manaları olmadığı ifade edilmiştir [Hacıeminoğlu, 1992:284].

Cevap edatlarının, cümle içinde başka kelimelere bağlı olmadan tek başlarına bir mefhum ifade edebildikleri, bazen bir cümle yerine geçebildiklerine işaret edilmiştir [Hacıeminoğlu, 1992:290].

Cevap edatları iki gruba ayrılmıştır:

“1. Tasdik ve kabul ifade edenler.

2. Red ve inkâr ifade edenler.” [a.g.e., s.290].

Kısaca bu edatların “tasdik ve kabul”,“ret ve inkâr” fonksiyonlarını karşıladığı söylenilebilir.

Ünlemlerin her türlü duygu ve heyecanı ifade ettikleri, manalı dil birliklerinin kalıplaşmak suretiyle ünlem kullanımına sahip olabileceği ifade edilmiştir [a.g.e., s.293].

¹⁶⁵bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.268.

Gösterme edatlarının tek başlarına hiçbir mana ifade etmedikleri, gösterme vazifesinin yanında kuvvetlendirme vazifesi de icra ettikleri belirtilmiştir [a.g.e., s.306].

Tekerrür edatlarının gramerlerde miktar ve tarz zarfı olarak isimlendirildikleri, tek başlarına olduklarında hiçbir mana ifade etmeme cihetiyle edat sayılmalarının daha uygun olduğu kanaatleri ibraz edilmektedir [a.g.e., s.309].

Tahsin Banguoğlu takıları fonksiyonlarına göre bir tasnife tâbi tutmamakla birlikte; “takılarda istem” konu başlığı altında fonksiyonları da belirtmektedir [Banguoğlu, 2000:387].

Banguoğlu takıların fonksiyonlarını miktar ve nitelik karşılaştırmaları yapmak; zaman, yer yön, sınır ilişkileri kurmak; sebep, sonuç, ayrıklık göstermek; kelimeler arasında ilişkiler kurmak biçiminde belirtmektedir [a.g.e., s.387].

Tahir Nejat Gencan “Benzetme İlgeçleri” başlığı altında; “gibi, kadar, sanki” kelimelerini vermekte; “gibi” edatının yalnız benzetme görevi, “kadar” edatının benzetme görevine nicelik ayırtısı da kattığı, “sanki” edatının da benzetme ilgeci olduğu ve bu benzetmenin azıcık örtülü, kapalı olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁶

“İçin” ilgecinin (edat) sonuna geldiği adlara “nedenlik, özgüleme, amaç” anlamı kattığı zikredilmektedir [Gencan, 1997, §74]. “ile” edatının “vasıtasıyla anlamlı ilgiler” kurduğu belirtilmektedir [a.g.e., §323]. “Yalnız” edatının başına geldiği söze “özgü” anlamı kattığına değinilmektedir [a.g.e., §324]. “Ancak” edatının da kelimeler arasında “özümlük ilgisi” kurduğuna yer verilmiştir [a.g.e., §325].

Hülasa; Gencan’a göre edatların fonksiyonları; “benzetme”, “nedenlik, nasıllık”, “özümlük” ilgeleridir.

¹⁶⁶bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I-II-III, Kanaat Yayınları, İst. 1997, §321.

Öte yandan müellif tarafından edatlar:“Benzetme İlgeçleri”¹⁶⁷, “Nedenlik İlgeçleri”¹⁶⁸ biçiminde tasnif edilmiştir ki, bu sınıflamanın fonksiyon bakımından yapıldığına şüphe yoktur.

J. Deny de edatları mana bakımından bir tasnife tâbi tutmaktadır:

“1.Başkalık, Farklılık İfade Edenler,

2.Benzerlik ve Miktar Bildirenler,

3.Mekân ve Zaman İfade Edenler,

4.Cihet Bildirenler,

5.Sebeup ve Gâye Bildirenler,

6.Arz ve Mukâyese Bildirenler,

7.Berâberlik ve Vâsıta Bildirenler.”¹⁶⁹

Yapılan bu sınıflamanın, Necmettin HACIEMİNOĞLU’nun çekim edatlarını mana bakımından yaptığı tasnifle hemen hemen örtüştüğü görülmektedir.¹⁷⁰ Yine bu tasnif Muharrem Ergin’in çekim edatlarını fonksiyonlarına göre yaptığı sınıflama ile çok büyük oranda benzerlikler taşımaktadır.¹⁷¹ Mezkûr gramercilerin eserlerinin neşredildiği tarihler dikkâte alındığında (ilk baskılar itibarıyla); J.Deny’nin yapmış olduğu tasnifin diğer gramerciler için bağlayıcı yahut en azından esin kaynağı olduğunu söylemek yanlış sayılmamalıdır.

M. Kaya BİLGEGİL edatları fonksiyonlarına göre tasnif etmekte, “Muhtelif Edatlar” başlığı altında edatları fonksiyonları bakımından yedi farklı grupta incelemektedir:

“1.Benzetme edatları,

2.Sebeup edatları,

3.Vasıta (instrumental) edatları,

¹⁶⁷bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yay. 4.baskı, Ankara 1979, §441.

¹⁶⁸a.g.e., §449.

¹⁶⁹bk.DENY, Jean, Türk Dili Grameri, Çev. A. Ulvi Elöve, Maarif Vakfı Yayınları, İstanbul 1943, s.1-3.

¹⁷⁰bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992,s.2-3.

¹⁷¹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §637-644.

4.İntiha edatları,

5.Yönelme edatları,

6.İlgi edatları,

7.Üstlük(=istî'la) edatları.”¹⁷²

Müellifin benzetme edatları olarak; *gibi, sanki, keenne, gûnâ, tek, kadar, âsâ, çü çün, gûya, misâl, -vâr, -vâri, -veş, mânend, keza*¹⁷³ şekillerini sıraladığını görüyoruz ki, birçoğunun bugün kullanımdan düştüğü ve Türkçenin yapısına aykırı oldukları açıktır.

Kaya Bilgegil için, *dolayı, ötürü, nâşî, berâyi*¹⁷⁴ kelimelerini sebep edatları; *ile, bâ-, bi-, mâ’*¹⁷⁵ eklerini vasıta (instrumental) edatları, *kadar, dek, değin, tâ be-, ilâ*¹⁷⁶ yapılarını ise, intiha edatları olarak vermektedir.

Bilgegil’in yönelme edatlarını *-e karşı, -e doğru, -e yana, -e rağmen*¹⁷⁷ ilgi edatlarını *-e dair, hakkında, -e göre*¹⁷⁸ ve üstlük edatlarını *üzre, ber-, alâ*¹⁷⁹ şekilleriyle ilişkilendirdiği görülmektedir.¹⁸⁰

Kaya Bilgegil “Bunların dışında kalan diğer edatlar” başlığı altında da birtakım şekillere (*-den artık, artık, -den özge, -den maadâ. –den gayrı, -den başka, işte, an, min, li-, be-*) yer vermekte ve bunların fonksiyonlarının yetinme, istisna, tembih ve işaret, başlangıç ve beyan, sebep olduğunu belirtmektedir.¹⁸¹

Haydar Ediskun edatları tek başlarına anlamları olmayan ancak cümlelere girdiklerinde çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimeler olarak nitelemektedir [Ediskun, 1999, §358].

¹⁷²bk..BİLGEGİL, Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.baskı, İstanbul, 1984, s.220-226.

¹⁷³a.g.e., s.220-223.

¹⁷⁴a.g.e., s.223.

¹⁷⁵a.g.e., s.223-224.

¹⁷⁶a.g.e., s.224-225.

¹⁷⁷a.g.e., s.225.

¹⁷⁸a.g.e., s.225-226.

¹⁷⁹a.g.e., s.226.

¹⁸⁰a.g.e., s.226-227.

¹⁸¹a.g.e., s.226-227.

Anlaşılacağı üzere müellif edatların fonksiyonlarını kelimeler arasında anlam ilgileri kurmak şeklinde açıklamakta “anlam ilgisi” ifadesini özellikle kullanmaktadır. Bu ifadeden edatların fonksiyonlarının kastedildiği anlaşılabilir. ¹⁸²

Edatların sözlük anlamı taşımayan kelimeler oldukları meselenin daha başlangıcında belirtilen bir durum olmuştur [Ediskun, 1999, §357].

Haydar Ediskun edatların fonksiyonları bakımından bir sınıflamasını yapmamıştır. Edat olarak belirlediği şekillerin kelimeler arasında meydana getirdikleri anlam ilgilerine göre ayrı ayrı izahını yapmaktadır. Bu durum tabii olarak edatların fonksiyonlarının çok çeşitlilik arz etmesi neticesini beraberinde getirmiş, edat sayısından çok daha fazla olmak üzere; fonksiyon sayıları, alabildiğine artırılmıştır. Yani diğer gramerlerde karşılaştığımız türden sınırlı sayıda fonksiyonla bir çerçeveye çizilmemiştir. ¹⁸²

Bu çeşitlenmede edat olarak gösterilen şekillerin birlikte kullanıldıkları kelimelerin sözlük manalarının da önemli bir rolü olduğu tartışılmaz gibidir. Zira fonksiyonlar belirlenirken edatın birlikte kullanıldığı kelimenin anlamının tesiriyle bir adlandırmanın yapıldığına işaret edecek bulgular mevcuttur. ¹⁸³

Haydar Ediskun’un gramerinde aynı fonksiyonu karşılayan birbirinden farklı kelimelerin de bulunması söz konusudur: “Acaba” edatının soru cümlelerine kazandırdığı anlamlardan bahsedilirken “merak ve kuşku” anlamlarına yer verilmiştir [Ediskun, 1999:285]. “Bakalım” edatının kelimeler arasındaki anlam ilgilerinden bahsedilirken de “merak”, “tereddüt ve kuşku” anlamlarından söz edilmektedir [a.g.e., s.286].

Yine “-den dolayı” [a.g.e., §360/14], “diye” [a.g.e.,360/22], “için” [a.g.e., 360/40], “sebebiyle” [a.g.e., §.360/52], “ile” [a.g.e., §.360/43] şekillerinin kelimeler arasında sebep ilgisi meydana getirdiği belirtilmektedir.

Bu şekilde birkaç örnekle sınırlı olarak karşımıza çıkan “fonksiyon müşterekliği”nin pratik bir değer taşıdığını söylemek mümkün değildir.

¹⁸²bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.285-300.

¹⁸³a.g.e., §360/43

Haydar Ediskun'un edat olarak belirlediği şekillere atfettiği fonksiyonları satır aralarından seçerek; “kararsızlık”, “istek” “taşlama”, “gözdağı”, “aşırılık”, “usanç”, “hafifseme”, “sürerlik”, “üstelik”, “şart”, “ısrar” “ayrı oluş”, “zaman ya da yer başlangıcı”, “yöneliş”, “derece”, “uzaklık”, “yön”, “tarafılık”, “bakımından”, “amaç ile sonuç”, “sebeup ile sonuç”, “karşı yönünce”, “süre”, “onaylama ve doğrulama”, “benzerlik”, “kıyaslama”, “eşitlik”, “olumsuzluk”, “gösterme”, “özüleme”, “araç”, “nitelik”, “beraberlik”, “bedel”, “ölçü”, “hayırlı istek”, “soru”, “pekiştirme”, “rica”, “hayret ya da inkâr”, “özlem”, “kabul etme”, “açıklama ya da yorumlama”, “tarz ve yol”, “karşıtlık”, “hatırlatma”... şeklinde belirtebiliriz.¹⁸⁴

Böylelikle Haydar Ediskun'un edatları diğer gramercilerden çok daha fazla sayıda fonksiyonla ilişkilendirdiği ortaya çıkmaktadır.

Edatların fonksiyonları bakımından değerlendirilmelerini incelediğimiz bölümlerden anlaşılacağı üzere gramer yazarlarının edatlara yükledikleri fonksiyonlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Bu durum sanırız ki, dil bilimcilerimizin edat olarak belirttikleri kelimelerin birbirlerinden büyük oranda farklılıklar göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Hakikaten gramercilerimizin edatları ele aldıkları bölümlerde edat oldukları belirtilen kelimeler olağan dışı bir çeşitlilik arz etmekle kalmayıp metodik bakımdan da temel farklılıklar içermektedir. Mesela “çekim” edatlarıyla ilgili verilen ve büyük oranda benzerlik hatta aynılık taşıyan kelimeler bile işletme ekli olup olmadıkları yönleriyle bazı gramerciler tarafından “edat” sayılırken, diğer bazı dil bilimciler tarafından “edat” sayılmamaktadır ki, bu konuya edatların özelliklerini ele aldığımız bölümde kısmî biçimde temas etmiştik. Meselenin izahına katkısı olacağını düşündüğümüzden dolayı bir örnek üzerinde açıklama yapmayı gerekli görüyoruz:

Tahsin Banguoğlu tarafından takı olarak gösterilen: “içinde” kelimesi [Banguoğlu, 2000, §333] Necmettin Hacıeminoğluna göre; isme muzaf olması ve çekim eki alması münasebetiyle edat değildir.¹⁸⁵ Aynı kelime M. Kaya Bilgegil tarafından da hâl eki almış olmasından dolayı edat sayılmaz.¹⁸⁶ Muharrem Ergin çekim eki almış kelimeleri

¹⁸⁴bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.285-300.

¹⁸⁵bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992,s.VI.

¹⁸⁶bk..BİLGEĞİL, Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.Baskı, İstanbul, 1984, s.220.

(hakkında, yüzden, yüzünden, yönünden vb.) “son çekim edatlarına yardımcı tabirler” olarak nitelenmekte, tam manasıyla edat saymamaktadır.¹⁸⁷ Haydar Ediskun “iç” kelimesin yön ekli şekline (-den içeri) edatlar arasında yer vermekte, hâl ekli şekli dışarda tutmaktadır.¹⁸⁸ Tahir Nejat Gencan’ın da “içinde” şekline edatlar arasında yer vermediği, edatları; *gibi, kadar, ile, için, sanki, dolayı,üzere, yalnız ve ancak* kelimeleriyle sınırlı tuttuğu görülmektedir.¹⁸⁹

Yine edat oldukları belirtilen kelimelerin bu denli çeşitlendirilmesine bir diğer sebep de ancak belli durumlarda edat vazifesi gören kelimelerin edatlardan gösterilmesidir ki, özellikle Haydar EDİSKUN’un gramerinde çok belirgin biçimde göze çarpmaktadır: “Bakalım” [Ediskun, 1999, §360/4], “Bilmem” [a.g.e., §.360/8], “Olur” [a.g.e., §.360/46], “Gel” [a.g.e., §.360/29], “Gitsin” [a.g.e., §.360/30], “Gitti” [a.g.e., §.360/31], “Oldu olacak” [a.g.e., §.360/48], “Var” [a.g.e., §.360/59].

Necmettin Hacıeminoğlu’nun aynı yapıdaki kelimeleri (gitti,varsın) belli durumlarda edat vazifesi gören kelimeler olarak değerlendirdiğini görüyoruz [Hacıeminoğlu, 1992:VIII].

Hacıeminoğlu ayrıca yazı ve konuşma dilinde bir hitaba, bir emre, ricaya, soruya tek bir kelime ile verilen bütün karşılıkların birer cevap edatı sayılacağını; *bakalım! olur! olmaz! elbette! tabii! tamam! ne münasebet! emredersiniz! baş üstüne! memnuniyetle! kabul! uygun! hemen! istemem! eh! hay hay!...* örneklerini sıralayarak belirtmekte, bunların edatlık vazifelerini geçici olarak üstlendiklerine işaret etmektedir.¹⁹⁰

Muharrem Ergin *iyi, güzel, olur, olmaz* gibi isim ve fiillerin tasdik veya ret edatı gibi kullanıldığına dikkât çekmekte,¹⁹¹ hitap için kullanılan;*arkadaş!, kardeşim! Türkân!, Yüksel!* gibi isimlerin fonksiyon bakımından seslenme edatı durumunda bulduklarını belirtmektedir.¹⁹²

¹⁸⁷bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §646.

¹⁸⁸bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, §.360/17.

¹⁸⁹bk.GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I-II-III, Kanaat Yayınları. 4.baskı, Ankara 1997, s.226-228.

¹⁹⁰bk.HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992,s.290.

¹⁹¹bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §604.

¹⁹²a.g.e., §601.

Ergin yabancı dillerin tesiriyle *ön, arka, sağ, sol, üst, alt, yan...* yer yön isimlerinin çekim edatı olarak gösterildiğini, bunların iyelik ve hâl ekleri ile kullanılan isimler olduğunu; tamlama teşkil edebildiklerini, dolayısıyla edat sayılmalarının yanlış olduğunu belirtmektedir.¹⁹³

Çekim edatları arasında: “-siz” [Deny, 1943:§881], “-ce” [a.g.e., §890], “-ra/re lâhikası” [a.g.e., §896] “-cak/-cek” [a.g.e., §906], “-ri edatı” [a.g.e., §906], “-layın/leyin” [a.g.e., s.572], “-cılayın/-cileyin” [a.g.e., s.573], “-lık/-lik” [a.g.e., s.575] eklerinin de gösterildiğini müşahede ediyoruz.

Daha evvel çeşitli vesilelerle üzerinde durduğumuz; ünlem ve bağlaçların edatlar çerçevesi içinde incelenmesini de göz önünde tuttuğumuzda, edatların çok geniş bir yelpazede sunulduğunu anlamamız kolaylaşmaktadır. Haliyle bu durum edatların fonksiyonlarının çeşitlendirilmesine en önemli dayanağı teşkil etmektedir. Bununla birlikte çekim edatlarının fonksiyonlarını konu ettiğimizde şu sonuçlara ulaşabiliyoruz:

Önceki bölümlerde edatların yapı ve menşe özelliklerinden bahsederken, çekim edatlarının umumiyetle zarflar ve bu arada fiil köklerinden zarf-fiil ekleriyle meydana gelmiş şekiller olduğundan söz etmiştik. Yine kullanım yönüyle bunların cümlede zarflık durumunda olduğuna atıfta bulunmuştuk.

Çekim edatları arasında yer verilen; vasıta ve eşitlik şekilleri (*yoluyla, eliyle, sırasıyla, önce...*), zarf-fiil şekilleri (*olarak, bakarak, göre...*) söz dizimiyle olan ilgileri bakımından aynı kapıya çıkarlar.

Gramer yazarlarımızın çekim edatı sayıp saymamakta ihtilâflı görüşler öne sürdükleri çekim eklerinin üst üste gelmesiyle oluşan yapılar (*üstünde, altında, arasında...*) ister çekim edatı, ister doğrudan doğruya isim çekimleri olarak görülsün yer bildirmektedir. Yön ekli (+ArI₂) şekiller de (*içeri, dışarı...*) yer yön bildirmektedir. Yani bunlar arasındaki fark çoğu kere şekil farkından ibaret kalmaktadır. Belki de yer bildiren tamlayıcılarla yer yön bildiren zarfları birbirinden çok ayrı görmemek gerekiyor.

Gramer kitaplarımızda çekim edatlarına izafe edilen fonksiyonları şu şekilde toplayabiliriz:

¹⁹³bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §646.

1. Benzerlik,
2. Başkalık,
3. Yer (mekân), yön(cihet),
4. Zaman,
5. Sebep ve amaç,
6. Miktar,
7. Aitlik,
8. Tarz,
9. Vasıta ve beraberlik,
10. Karşılaştırma (mukayese).

Şimdi bir de şu fonksiyonlara göz gezdirelim: *şekil, sebep, tarz, vasıta, yön, eşitlik benzerlik, miktar, derece hal, bedel, alet, karşılaştırma zaman müddet, sür'at* [Ergin, 1993,§692].

Bu son üzerinde durduğumuz zarfların birlikte kullanıldıkları fiillerin manasına göre karşıladıkları fonksiyonlardır. Çekim edatlarına yüklenen fonksiyonlar ile bunlar neredeyse örtüşmektedir.

Bağlama edatlarının fonksiyonlarını ise; belki tek kelimeyle *bağlama* olarak belirtebiliriz. Ancak bu bağlama fonksiyonu *denkleştirme, sıralama, karşılaştırma* ifadesiyle karşımıza çıkabilir. Bağlama edatlarıyla ilgili olarak *dahi, da, ise, ki bile* şekillerini bir yönüyle ötekilerden ayırmak gerekiyor ki, bu edatlar cümlelerin neresinde ve nasıl kullanılırsa kullanılsın bağlamaktan ziyade kuvvetlendirme ifadesi taşırlar.

Ünlem edatlarının fonksiyonları esas itibarla canlıların çeşitli ruh hâllerini yansıtmak, tabiattaki sesleri taklit ve seslenme ifadesini karşılamaktır.

2.4. Türkiye Türkçesinde “Edat Grubu” Terimiyle İlişkilendirilen Yapılar Üzerine Nakiller-Görüşler

Edatların kullanım bakımından sınıflandırılmalarını ele aldığımız bölümde bu konuyla ilgili bilgiler de yer almıştı. Ancak bu bilgiler daha çok çekim edatlarının kendilerinden önceki isimle olan münasebetleri üzerine bina edilmişti. Bu bölümde ise çekim

edatlarının kendilerinden önceki isimle oluşturdukları öne sürülen kelime grubunun söz dizimindeki yeri konu edilecektir.

Elbette kelime grupları da cümlede bir tek kelime gibi muamele görmek durumundadırlar. Tek tek düşünüldüğünde ise bunlar bazen aynı tür, bazen de farklı kelime çeşitlerinden bir araya getirilmiş yapılardan oluşmaktadır.

Çekim edatlarının ilişki kurdukları kelimelerle oluşturdukları söz gruplarıyla ilgili dil bilimcilerimizin muhtelif terimler kullandıklarını görüyoruz: “Edat grubu” [Ergin, 193:§676], “Takı Öbeği” (groupe postpositionnel) [Banguoğlu, 2000:§423], “İlgeç Tümleçleri” [Gencan, 1997:§74], “Edat Tümleçleri” [Ediskun, 1999:§471], “Edat grubu” [Korkmaz, 1992:51], “Edat grubu” [Karahan, 1999:28], “Edat grubu ve edat tümleci” [Türkçe Sözlük, 1998:670].

Dil bilimcilerimizin eserlerinde ve “Türkçe Sözlük”te “edat grubu” tanımlarıyla karşılaşıyoruz:

“Edat grubu bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur.” [Ergin, 1993:§676].

“Takıların geldiği isimle birlikte teşkil ettikleri belirtme öbeğine takı öbeği (groupe postpositionnel) deriz.” [Banguoğlu, 2000:§423].

“İlgeç tümleçleri -ile,için... ilgeçleriyle birleşerek yüklemi tümleyen söz öbekleridir.” [Gencan, 1997:§74].

“Cümleye çeşitli anlam ilgisi getiren yardımcı ögelere edat tümleci diyoruz.” [Ediskun, 1999:§471].

“Edat grubu: Bir isim veya isim soylu kelimedden sonra gelen edatın eklendiği kelime ile birlikte oluşturduğu grup” [Korkmaz, 1992:51].

“Edat Grubu: Bir isim unsuru ile bir çekim edatından kurulan kelime grubudur.” [Karahan, 1999:28].

“edat tümleci is.gr. Genellikle bir zarf tümleci görevinde kullanılan ve ismin edatla oluşturduğu kelime grubu, edatlı tümleş.” [Türkçe Sözlük, 1998:670].

Yapılan bu tanımlardan çıkarılacak en önemli netice; edat grubunun isim veya isim cinsinden bir kelime ile bir çekim edatından mürekkep bir yapı oluşudur. Belki Haydar Ediskun’un yaptığı tanımı bir yönüyle diğerlerinden ayrı tutmak mümkün olur. Haydar Ediskun da tıpkı diğer dil bilimcilerimiz gibi: “Edatlar ulandıkları kelime ya da kelimeler ile ya sıfat ya da zarf öbeği oluşturmuş olabilirler.”¹⁹⁴ tespitinde bulunduktan sonra: “Ancak birçoğunun da hiçbir öge ile doğrudan doğruya ilintisi yoktur; yalnızca başlarına, ortalarına, sonlarına geldikleri cümlelerin anlamlarına yardımcı olan öğelerdir. (...) cümlelerin hiçbir ögesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan bir edatı, cümle çözümlemesinde ‘ cümleye şu ya da bu anlam ilgisini getiren yardımcı bir öğedir, edat tümlecidir’ diye tanıtırız.”¹⁹⁵ açıklamalarını yapmaktadır.

Haddizatında müellifin “edat tümleçlerini” “zarf tümleçlerinden” ayrı bir kategori olarak tayin etmesinin altında yatan temel düşünce de budur. Bunu Ediskun’un şu açıklamaları gayet sarıh biçimde ortaya koymaktadır:“Dilbilgisi kitaplarımızın bir bölümü, zarf tümleçleriyle edat tümleçlerini bir isim altında incelerler. Bu yolu biz de seçebilirdik; ancak, acaba, ancak, bakalım vb. gibi öyle kelimeler var ki cümle çözümlemesinde bunları özne, nesne, yükleme ilgili ve görevli göstermeye olanak yoktur. Böyle olunca, onları cümleyi şu ya da bu anlamla tamamlayan yardımcı öğeler olarak benimsemek gerekiyor. İşte, biz bu sebeple onları zarf tümleçlerinden ayırdık ve edat tümleçleri adı altında inceledik.”¹⁹⁶

Öte yandan Haydar Ediskun’un “edat tümleçleri” konusunda verdiği edatlardan; “Sebebiyle dolayısıyla” [Ediskun, 1999:§483], “için” [a.g.e., §484], “diye” [a.g.e., §485], “Bile” [a.g.e., §476] şekilleri müstesna diğerlerinin öteki gramerlerde karşılaştığımız türden kelimeler olmayışı yani “çekim edatları”ndan olmaması esasen meseleyi ayrı bir izaha lüzum görülmeyecek biçimde ortaya koymaktadır ki, bu kelimeleri; “Acaba” [Ediskun, 1999:§472], “Ancak” [a.g.e., §473], “Bari” [a.g.e., §474], “Belki” [a.g.e., §475], “Değil” [a.g.e., §477], “Gel” [a.g.e., §478], “Evet” [a.g.e.,

¹⁹⁴bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, §359.

¹⁹⁵a.g.e., §362.

¹⁹⁶a.g.e., §363-364.

§479], “Hayır” [a.g.e., §480], “Hele” [a.g.e., §481], “Peki, olur” [a.g.e., §482] şeklinde sıralayabiliriz.

Ediskun’a göre bu kelimelerin cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmamakla birlikte edat tümleçleri olduğu ve cümlelere çeşitli anlam ilgisi getirdiği; düşünce ve duygular üzerine dikkâti çeken tamamlayıcılar olduğu kesindir.¹⁹⁷

Burada “edat tümleçleri” olarak belirtilen kelimelerin edat tümleci olarak kullanışlarına örnek cümleler verilmektedir ki, verilen örneklerde hakikaten edat tümleçlerinin cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmadığı görülebilmektedir.¹⁹⁸ “Acaba kim geldi?” [Ediskun, 1999:§472]. “Acaba sinemaya gitsek mi, otursak mı?” [a.g.e., §472] cümlelerinde “edat tümleci” olarak belirtilen “acaba” kelimesinin cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan ilintisi olmadığı gibi.

Hülasa; diğer gramercilerimiz edat grubundan, isim veya isim cinsinden kelimeler ile bir çekim edatından teşekkül bir yapıyı kastederken; Haydar Ediskun daha evvel belirttiğimiz “sebebiyle, dolayısıyla, için” [a.g.e.,s.363] kelimeleri hariç tek kelimelik bir yapıyı kastetmektedir (*Acaba, ancak, bari, belki, evet, hayır...*).

Sebebiyle, dolayısıyla ve için kelimeleri isim cinsinden bir kelimedenden sonra kullanılmakta ve bir kelime grubu oluşturur biçimde verilmektedir.¹⁹⁹

“Bile” ve “diye” kelimelerinin diğer dil bilimcilerin eserlerinde “çekim edatı” olarak gösterildiğini ayrıca Haydar Ediskun’un da bu kelimelere “edat tümleçleri” konusunda yer verdiğini belirtmiştik. Ancak görülüyor ki, Haydar Ediskun’un bu kelimelerle ilgili verdiği örnek kullanışlar da “çekim edatı” yapısından hayli uzaktır. “Babam, Ankara’ya vardı bile” [Ediskun, 1999:§476] “Sizi görelim diye geldik” [a.g.e., §485] “Bugün evde değilsiniz diye size uğramadık” [a.g.e., §485].

Başta da belirttiğimiz gibi gramerimizde “edat grubu” denildiğinde; isim ya da isim cinsinden kelimelerle bir çekim edatının oluşturduğu kelime öbeğinin anlaşılması dil bilimcilerimizin ortak kanaatleri olarak dikkât çekmektedir.

¹⁹⁷bk.EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, §363.

¹⁹⁸a.g.e., s 362-363.

¹⁹⁹a.g.e., §483-484.

Biz de edat grubunun özelliklerini bu umumi yaklaşım etrafında toplanılabilecek olanlardan başlayarak vermeye gayret edeceğiz. Ancak bu genel kabulden muhtelif cihetlere ayrılan özelliklere de yer vereceğiz.

“Edat gurubu zarf ve sıfat olarak kullanılır.” [Ediskun, 1993:§676].

“Takı öbekleri söziçinde sıfat ve zarf hükmündedirler.” [Banguoğlu,2000:§423].

“Edat grubu cümle ve kelime grupları içinde, sıfat, zarf ve isim görevi yapar.” [Karahan, 1999:29].

Leylâ Karahan bu hususu: “Keskin bir ışık, etrafımızda bir zafer borusu gibi çınlıyor. (zarf)” ve “O savaşta arslan gibi kardeşini kaybetti. (sıfat)” örnekleriyle açıklıyor.²⁰⁰

“Edat grupları cümle içinde sıfat veya zarf görevindedir.” [Korkmaz,1992:51].

Zeynep Korkmaz ise:“Yumruk kadar çocuk. Komşuya ait eşya; Kıştan beri bekliyoruz. Yemekten sonra geliriz; Herkese benzemek insan için kolay değildir; Hatır için çiğ tavuk yenir delikanlı. Sanki bütün dünya iskelet kemikleri gibi çatırdıyordu.” misalleriyle meseleye açıklık getirmektedir.²⁰¹

“Edatlar ulandıkları kelime ya da kelimeler ile ya sıfat ya da zarf öbeği oluşturmuş olabilirler.” [Ediskun, 1999:§359].

“(…) Edatların bir bölümü sıfat öbekleri, bir bölümü zarf öbekleri oluşturarak cümlelerin bir ögesiyle ilgi kurarlar. Ancak birçoğunun da hiçbir öge ile doğrudan doğruya ilintisi yoktur; yalnızca başlarına, ortalarına, sonlarına geldikleri cümlelerin anlamına yardımcı olan öğelerdir...” [a.g.e.,§362].

“Edatlar yardımıyla oluşan sıfat öbekleri cümlelerin temel ya da yardımcı öğelerinden biri olabilirler.” [a.g.e.,s.363].

“Edatlar yardımıyla oluşan zarf öbekleri, yüklemi türlü anlam ilgileriyle tamamlarlar.” [a.g.e., §363].

²⁰⁰bk.KARAHAN, Prof. Dr. Leylâ, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri-, Akçağ Yay. 6.Baskı, Ankara 1999, s.29.

²⁰¹bk.KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay. 575, Ankara 1992, s.51.

“Cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan edat tümleçleri ise, cümlelere çeşitli anlam ilgisi getiren ya da düşünce ve duygular üzerine dikkati çeken tamamlayıcılarıdır.” [a.g.e.,§363]

“Sıfat olarak yüklem ismi olurlar ve sıfattakımları teşkil ederek cümlenin ad niteliğinde her üyesinin yerini alırlar: Maşallah arslan gibisin.-Sıtmaya karşı ilaç kinindir.-‘Kitaba el basarım senden başka yarım yok’-Kapı önünde münakaşayı sevmem” [Banguoğlu, 2000:§423].

“Takı öbekleri daha çok zarf olarak kullanılırlar. Bu sıfatla da fiillere ve sıfatlara gelirler. Sıfatlarla yaptıkları üçlü sıfattakımları cümlede türlü işleyişlerde görülür: Fransızlar ‘Türk gibi kuvvetli’ derler.-Yarın bayram dolayısıyla kapalıyız.-Kanuna göre sorumlu yönetici hiç görünmedi.-Bu kapı kadar büyük tabloyu nereye asacaksın?”²⁰²

“-le yapılı tümleçler yükleme nasıllık anlamı katar: Gökle denizin birleştiği dumandan çizgiye dikkatle baktı.-Topa hızla vurdum. İş kolaylıkla başarılı.-Mektubunuzu zevkle, sevinçle okudum.-Hiddetle kalkan zararlar oturur.” [Gencan, 1997, §74]. Gencan’ın verdiği bu cümlelerdeki -kendi seçtiği terimle belirtelim.- “-le yapılı tümleçler”in zarf tümleçleri olduğu görülmektedir.

“İçin ilgeci de: Sonuna geldiği adları nedenlik, özgülleme ve amaç anlamlı tümleçler haline getirir.” denilmekte ve örnek cümleler verilmektedir. Verilen örneklerde “için” ilgeciyle kurulan tümleçler zarf tümlecidir [a.g.e., §74].

“Bu grup cümlenin kuruluşuna yüklem olarak da katılır.” [Karahan, 1999, s.29].

Yapılan bu açıklama;“Bizim perişanlığımız gönülleri toplamak içindir.” örneğiyle müşahhas hâle getirilmektedir [a.g.e.,s.29].

“Fiillere gelerek de yakından belirtilmiş yüklem olurlar: Kızlar geleneğe göre geyinmişlerdi. Sabahtan beri öksürtüyorum.” [Banguoğlu, 2000: §423].

²⁰²bk.BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528, Ankara 2000, §423.

“Bunlar yatık fiillere de gelirler: Yeğenin için ayırdığım fidanlar yeşerdi. Öğleden sonra gitmen faydasız. Kıskançlık yüzünden bozuşan nişanlılar barışmışlar. Sabaha değin dönmeyince merak ettik.” [a.g.e., §423].

“Bu grupta isim unsuru önce, son çekim edatı sonra getirilir. İsim unsuru zamir veya isim olmasına ve edatın cinsine göre(...) çeşitli hallere girer ve çeşitli çekim ekleri alır. Edat ise tabii, gurubun eksiz değişmez unsuru olarak kalır.”[Ergin, 1993: §676].

“Bu grupta isim unsuru başta, çekim edatı (ile, için, kadar, göre, diye, rağmen, karşı, doğru, gibi, dolay, vb.) sonda bulunur.” [Karahana, 1999, s.28].

“Bu grupta birleşme isim unsurunun ve edatın türüne göre ekli veya eksiz olur: yaşamak/için, senin/gibi, denize/doğru, bundan/dolay” [Karahana, 1999, s.29].

“Edat unsuru daima tek kelime hâlinedir. İsim unsuru ise tek kelime olabileceği gibi isim yerine kullanılan bir kelime grubu da olabilir.” [Ergin, 1993: §676].

Muharrem Ergin’in “edat grupları”yla ilgili bu son açıklamaları ve daha önceden yer verdiğimiz açıklamalarıyla ilgili şu misalleri verdiğini görüyoruz: *benim için, senin gibi, taş için, onun güzel hatırı için, eve doğru, yeşil gözleri ile, bıçakla (bıçak ile), Ankaradan bildirildiğine göre, sessiz akan bir su gibi, çok eski zamandan beri, tepeden tırnağa kadar silahlı bir düşmana karşı, on beş gün kalmak üzere, bundan dolay, dün geceye dâir, koşup oynamaktan başka.*²⁰³

Verilen bu örneklerde edat unsuru daima tek kelime halinde (*için, ile, gibi, doğru, göre, beri, karşı, üzere, dolay, dâir, başka*), isim unsuru ise bazen tek kelime, bazen de bir kelime grubu şeklindedir.

“Edat grubunda isim unsuru kelime grubu olabilir.” [Karahana, 1999:29].

“Bu grupta birden fazla isim unsuru bulunabilir.”[a.g.e., s.29].

“Grubun vurgusu birinci unsur üzerinde bulunur. İsim unsurunun vurgusu grubun vurgusu olur. [Ergin, 1993: §676].

²⁰³bk.ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, §676.

“Grubun vurgusu, isim unsuru üzerindedir.” [Karahan, 1999:29].

İşte, edat grubunun özelliklerini ve grubun söz dizimindeki yeriyle ilgili bilgileri dil bilimcilerimizin eserlerinden örnekleriyle birlikte aktarmış olduk. Bütün bu açıklamalardan:

1.Türkiye Türkçesinde “edat grubu” terimiyle ilişkilendirilen yapılarla ilgili farklı terimlerin kullanıldığı, ancak bu terimlerle; isim ya da isim cinsinden kelime veya kelimelerle bir çekim edatından teşekkül yapıların kastedildiği anlaşılmıştır.

2.Edat grubunu tek kelimedenden ibaret, dolayısıyla gruptan söz edilemeyecek biçim içinde işleyen gramercilerimiz de olmuştur. Benzer şekilde, genel kabulle çekim edatlarından sayılan kelimelerin çekim edatı sınırları dışında ve grup oluşturmaktan hayli ırak işlendiği de görülmektedir.

3.Türkiye Türkçesinde edat grubu ıstılahı ile adlandırılan yapılar cümle ögesi olarak zarf tümlecidirler. Bazı gramercilerimiz bunları iyelik ve hâl ekli şekilleriyle yer tamlayıcısı olarak da işlemişlerdir. Ne var ki, bunlar isimlerin normal işleyişleri içinde gösterilen yapılar olduklarından; çekim edatı ve bu münasebetle edat grubu sayılmamışlardır.

4.Bu grupta çekim edatı olarak gösterilen kelimelerin isim-fiil (ek-fiil)in geniş zaman ikinci ve üçüncü teklik şahıs ekleriyle -ki bu çekimde ek-fiil, kip eki ve şahıs eki birleşmiştir.-yüklem olarak kullanışlarına (içindir, gibisin vb.) yer veren dil bilimcilerimiz olduğu gibi, fiilimsilerden önceki kullanışlarının (Sabaha **değın dönme**yince merak ettik) da yüklem olduğuna hükmedenler vardır.

5.İsim-fiilin geniş zaman çekiminde kullanılan eklere -.ek fiil, kip eki ve şahıs ekleri -ek-fiilin geniş zaman şahıs ekleri adı da verilmiştir.

6.Bu grupta isim unsurunun önce, çekim edatının sonra geldiği, isim unsurunun çok elemanlı, çekim edatının ise, mutlaka tek kelime olacağı da zikredilmiştir.

3.TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE AYRI BİR YARDIMCI KELİME ÇEŞİDİ OLARAK EDAT

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri” adlı eserinde edatı: “Kelimelerin ve cümlelerin anlamlarını, kuvvetlendirme, somutlaştırma, sınırlandırma, olumluluk, olumsuzluk, emir, şart gösterme, soru ifadesiyle etkileyen, cümleye belirli anlam incelikleri getiren yardımcı kelime çeşidine edat denir.” ifadeleriyle tanımlamaktadır.

1. “İyi söyledin.” cümlesini “İyi **ki** söyledin.” şeklinde ifade edersek; ikinci cümlede kullanılan “ki” nin “iyi” temel kelimesinin anlamını kuvvetlendirdiği açıkça görölmektedir.
2. “Kışın girmesine az kalmıştı.” “**Daha** kışın girmesine az kalmıştı.” İkinci cümlede kullanılan “daha” kelimesi bütün cümleye ait olup anlamı kuvvetlendirmektedir.
3. “Çocuk yüzüme bakmadı.” –“Çocuk yüzüme bakmadı **bile**.” Bu cümlelerden ikincisindeki ifadenin daha kuvvetli olduğu tartışılmaz biçimde açıktır. Cümleye güç kazandıran “bile” kelimesidir.
4. “Ali bilmiyor.”-“**Yalnız** Ali bilmiyor.” İlk cümlede bilmeyenlerden herhangi birinin Ali olduğu, ikinci cümlede ise, herkesin bildiği bir şeyi salt Ali’nin bilmediği anlaşılmaktadır. Cümledeki bilmeme olgusunu “Ali” ile sınırlandıran “yalnız” kelimesidir.
5. “Bu sevdadan vazgeç.” –“**Gel**, bu sevdadan vazgeç.” İkinci cümlede kullanılan “gel” kelimesi fiil anlamını yitirmiş sadece muhatabın dikkâtini olay üzerine celp etmek için kullanılmıştır, edattır.
6. “Ben İstanbul’dan geliyorum.”-“**Evet**, ben İstanbul’dan geliyorum.” İkinci cümlede kullanılan “evet” kelimesi cümlelerin olumluğunu daha da güçlendirmektedir.
7. “Kirayı ödediniz **mi**?” Bu cümlede kullanılan “mi” cümleye soru, ifadesi kazandırmaktadır.

8. “Gözlerin yine eskisi kadar güzel.”-“Gözlerin yine **öyle** eskisi kadar güzel.” İkinci cümlede kullanılan “öyle” kelimesi ilâve anlam inceliği meydana getirmektedir.

Yukarıdaki cümlelerde kullanılan “ki, daha, bile, yalnız, gel, evet, öyle, mI” şekilleri mevzu edilen nitelikleriyle edattırlar.

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan edatları:“ki, en, daha, artık, hatta, dA, dahi, bile, öyle, asıl, yalnız, ancak, mI, işte, evet, peki, hayır, hiç, yok, -sA, gel, gelin, bak.” şeklinde tespit etmektedir.

Burada söz konusu edilen kelimeler Türkiye Türkçesinde muhtelif kategoriler (zarf, bağlaç, ünlem, sıfat vb.) içinde işlenmektedir. Hocam Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu’na göre ise bunlar edattır. Bazılarının ise hem edatlar, hem de diğer kategorilerde kullanışları mevzu edilebilir ki, üçüncü bölümde ele alınacaktır.

Edatların özelliklerini şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Tek başlarına sözlük anlamları yoktur.
2. Ait olduğu kelime ve cümleye çeşitli anlam incelikleri katarlar.
3. Tek başlarına veya cümle içinde hiçbir soruya cevap olmazlar.
4. Tek başlarına veya cümle içinde cümle ögesi olmazlar.
5. İfadenin akıcılaşmasına ve duygusal anlam inceliklerinin meydana gelmesine sebep olurlar.
6. Çeşitli gramer münasebetlerini karşılarlar.

3.1. Edatların Fonksiyon Türleri

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu’nun görüşleri doğrultusunda Türkiye Türkçesinde edatların anlam türlerini “kuvvetlendirme”, “somutlaştırma”, “sınırlandırma”, “soru”, “işaret”, “emir”, “olumluluk (tasdik)”, “olumsuzluk (inkâr)” ve “şart” olarak tespit ettik.

3.1.1. Kuvvetlendirici Edatlar

Kuvvetlendirici edatları *ki, en daha, artık, hatta, da, dahi, bile* şeklinde belirtebiliriz. Bunlar ait oldukları kelime veya cümlenin anlamlarını kuvvetlendirir ve cümleye çeşitli anlam incelikleri getirirler.

3.1.1.1. “Ki” Edatı

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'na göre *ki*'nin inkişaf seyri: “*Kim* soru zamiri-*Kim* belirsizlik zamiri-*Kim* bağlacı; *kim>kin>ki*” şeklindedir.²⁰⁴

“*Ki*” edatı isimlerden ve isim cinsinden kelimelerden sonra gelince kuvvetlendirme edatı durumundadır. Edatın kuvvetlendirme ifadesi cümle sonunda fiillerden sonra izah tasavvura bırakıldığı zaman da belirgin biçimde ortaya çıkar. İsim fiilinin (ek fiil) çekimlerinden ve fiilimsilerden sonraki kullanışları da böyledir.

“Sen *ki* sahilde gezen kızların en solgunusun.”[TDADD, 1992:535].

“Ben *ki* hiç korku duymam haykırırken yıldırım.” [a.g.e., s.551].

“Hele şimdi, bu yorgun yüzüyle, büyük hanımefendiye o kadar benziyordu *ki*...”[Safa, 2000:73].

“Sen *ki* a'sâra gömülse taşıyacaksın...Heyhât, ”[Ersoy, 1996:443].

“Sen *ki* rûhunla berâber gezer ecrâmı adın;” [a.g.e., s.443].

“Bugün *ki* biz Hak yolunda kanın döken,

Bugün *ki* biz bin kahrile hurdahaş iken” [TDADD,1992:531].

“Bu binalar *ki* Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nın yavrularıdır.” [Beyatlı, 1999:145].

“Ruhum *ki* bir engindir ufuklarda kararmış.” [a.g.e., s.531].

²⁰⁴bk.MEHMEDOĞLU, Alâeddin, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı TDK Yay., Ankara 1999, s.745-768.

“Mazî ki işte makberler mâverâsıdır.” [Ersoy, 1996:443].

“Sen ki İslâm’ı kuşatmış boğuyorken hüsran,” [a.g.e., s.443].

“O şair ki bir zaman Boğaziçi’ni iki taraf kırmızı yalılılarıyla, gür korularıyla, Türkkârî sandallarıyla, Sultan Abdülhamid’in Beylerbeyi Câmiinde cuma namazına gittiği saltanat kayığıyla gördü.” [Beyatlı, 1999:132].

“O şimdi yalnız değil ki...” [Rauf, 2000:55].

“Yer yer değil ki...” [a.g.e., s.37].

“Öyle temiz, öyle tertipli, öyle ince bir kadını ki...” [Safa, 2000:74].

“O doğuşta adamlar zaten hiç değişmez ki...” [Adıvar, 1983:55].

“Bu adamlar memlekete karanlıktan gayri ne götürebilirlerdi ki?” [Günketin, 1995:38].

“Sen ki son ehl-i salîbin kırarak savletini,” [Ersoy, 1996:443].

3.1.1.2. “En” Edatı

“En” karakteristik bir kuvvetlendirme edatıdır. Fiilin önüne gelmez. Sıfatların ve zarfların önüne gelerek ait olduğu sıfat ya da zarfın derecesini düşünülebiyecek, en üst ya da en alt derecede berkitir. Zarflardan yapılan vasıf isimlerinden (sıfat) önceki kullanışları da kuvvetlendirme bildirir.

“Velinimetine bir gün iş başında en ağır hakarete bulunmuştu.” [Güntekin, 2000:37].

“Diploma aldığım güne, en büyük ve en güzel günüm demiştim; yanılmışım.” [a.g.e., s.56].

“Bu gece en az yirmi tane içeceğim.” [a.g.e., s.59].

“Zehra’nın hususî hayatında en küçük bir leke, ahlâkında en ehemmiyetsiz bir zaaf gösterilemez.” [a.g.e., s.11].

“Buna **en** büyük delil, Münire’yi serbest bırakması.”[Adivar, 1983:31].

“Bana onu **en** çok ilgilendiren kadının kıyafeti gibi geldi.” [a.g.e., s.36].

“Bazen iyi bir eseri adamakıllı anlar ve anlatır, bazen de **en** aşağılık, mübalağalı bir romanı basit olarak okur.” [a.g.e., s.29].

“Yürürken **en** çok endamının inceliği, zarafeti ile gözüm meşgul oluyor.” [a.g.e., s.42].

“Bana aramızdaki **en** büyük engel yalnız Asım Bey’dir gibi geliyordu.” [a.g.e., s.79].

“Düşünce bakımından bile olsa bana vereceğiniz **en** küçük dostluk bana yaşamak yeteneğini verebilecektir...” [a.g.e., s.83].

“Kısaca bazen **en** basit bir cümle ile hayatını **en** gizli tarafını öyle bir anlatışı vardı ki, hatta siz ciltlerle kitap yazsanız kesin olarak anlatamazsınız.” [a.g.e., s.109].

“Sonra Alman medeniyetindeki **en** önemli noktaları seçmek ve bizim okuyuculara anlatmak lâzım.” [a.g.e., s.121].

“Bu çocukluğa **en** çok Mediha Yenge gülerdi.” [a.g.e., s.93].

“Fakat kadınların çocuk mizaçlısı **en** tehlikelisi, yahut **en** esrarlısı galiba.” [a.g.e., s.35].

“Babalığımın **en** iptidaî vazifelerini yapamıyorum ki, onlara karşı bir hak iddia etmeye yüzüm olsun.” [Güntekin, 2000:127].

“Allah’ın **en** bedava nimeti hava ile sudur...” [a.g.e., s.64].

“Bilakis, Allah’ın **en** sade bir hakikatini söylediğime kaniim.” [a.g.e., s.11].

“Zaten **en** ziyade sükûneti için seviyordu.” [a.g.e., s.8].

3.1.1.3. “Daha” Edatı

“Daha” kelimesi tek başına bir şey ifade etmez. Fiillerin önüne gelebilmekte ve zaman zarfı olarak vazife yapabilmektedir.

Sıfatlardan ve zarflardan önce geldiğinde bir mukayese ifadesi içinde kuvvetlendirme fonksiyonu icra eder. İfadenin mevcut anlamını en az bir üst derecede olmak kaydıyla kuvvetlendirmesi söz konusudur. Bu haliyle bir kuvvetlendirme edatı durumundadır. Öte yandan bu kelimenin, özellikle cümlelerin başında bütün cümlelerin anlamını kuvvetlendirdiği görüşü hocam tarafından söz konusu edilmiş, bizim de bu kelimeyi edatlar arasında gösterişimize başlıca dayanağı teşkil etmiştir.

“**Daha** çok sarhoş, ve şüpheli kadınlarla münasebette.” [Adıvar, 1983:207].

“**Daha** iyi ya...” [a.g.e., s.199].

“**Daha** iki saat önce, içinde ölü yatan temizlenmemiş bir yatağa onu soktular.” [Karay, 1999:19].

“**Daha** sonra nasıl oldu anlayamadı, ensesine inen bir yumruğun etkisiyle yere kapandı.” [a.g.e., s.146].

“**Daha** pek küçük yaştan beri, karşımdakini dinlediğim halde içimden başka şeyler düşünmeyi, zihnimi iki dikkâtle çalıştırmayı öğrenmiştim. ...” [Safa, 2000:18].

“Çünkü biraz **daha** ileride, denizin dükkânsız, şamatasız kıyılara çarptığı sessiz, hülyalı yollarda birinin kollarına girmiş, saçları kurdelâlı, omuzları atkılı genç...”[Karay, 1999:19].

“Keşke **daha** önce biriyle bir haber gönderselerdi, hazırlanırlardı.” [a.g.e., s.67].

“ O zaman uykularını harap eden düşüncelerle karar vermiş, onu kozahanedan alarak **daha** kolay, **daha** temiz havalı bir işe, iplikhaneye, koymuştu.” [a.g.e., s.133].

“**Daha** o zaman millî mîmarîmizin ne kadar güzel olduğunu en ziyade şehâdet eden parça, 1770 de üçüncü Mustafa tarafından daha iyi yapmak belâheteyle tamamıyla yıktırılmış olan Fâtih Camii'nin nasılsa bırakılmış olan harem kısmıdır.” [Beyatlı, 1999:27].

Daha kışın girmesine az kalmıştı.

“**Daha** korkunç ve karışık hayallere dalıyordum.” [Safa, 2000:12].

“Türk devleti **daha** o zaman İstanbul’un karşısında İznik’de kurulmuş bulunuyordu.” [Beyatlı, 1999:16].

“**Daha** geçen yıl dar redingotu sırtında; uyuşukluk üzerine nutuklar veren Agah Bey şimdi bu hoş kokulu havayı ciğerine kadar çektikten sonra yenleri sıvalı bol entarisi içinde rahat rahat geriniyor, yeni atılmış minderin üzerine yaslanıp ‘gel keyfim gel!’ Diye söyleniyordu.” [Karay, 1999:48].

“Sarıova’ya geleli **daha** üç saat olmadığı halde softalığın bu kasabaya ne büyük bir kudretle hakim olduğunu anlamıştı.” [Güntekin, 1995:49].

“Tamir edersek **daha** uzun zaman bu garip milletin başına dert olup kalırlar, dedi.” [a.g.e., s.59].

“İlk senelerde küçük taş hücrelerini en büyük İstanbul camilerinin avizelerinde **daha** fazla şaşaa ile aydınlatan ışıklar sönmüştü.” [a.g.e., s.36].

3.1.1.4. “Artık” Edatı

Artık kelimesinin isim ve isim cinsinden (sıfat, zarf) kelime olarak işlenilmesi bugüne kadar karşılaşılan bir durum olmuştur. Kelimenin özellikle cümlenin başında kullanıldığı durumlarda bütün cümlenin anlamını kuvvetlendirme işlevini karşılaması,- belki de bir ilk olarak-hocam tarafından konu edilmektedir. Şimdi bu kelimenin cümle başındaki kullanışlarını örneklendirelim:

“**Artık**, aklına hep Şinasi geliyordu.” [Safa, 2000:20].

“**Artık** kelimelerle hiçbir şey düşünmüyordu.” [a.g.e., s.27].

“**Artık** anlıyordu ki, Şinasi’yi göreceği gelmişti.” [a.g.e., s.59].

“**Artık** sana iyiyi kötüyü anlatacak değilim.” [a.g.e., s.78].

“**Artık** onunla daha açıkça konuşmak cesaretini kendinde buluyordu.” [a.g.e., s.84].

“**Artık** şu veya bu meseleyi düşünmüyordu.” [a.g.e., s.89].

“Artık refah, para, eğlence herşey...” [a.g.e., s.99].

“Artık Macit’i düşünmüyor ve ruhunun neresine gizlendiğini anlamadığı bir çeşmeden içine zehir doluyordu.” [a.g.e., s.107].

“Artık mafsalı da feda edeceğiz...”[Safa, 2000:9].

“Artık mendili de bulmuş olduğum için azabımı örtecek herhangi bir hareket bahanesinden de mahrumdum.” [a.g.e., s.30].

“Artık sesimi idare edemiyordum.” [a.g.e., s.30].

“Artık Nüzhet havaî konuşmak zorunda kaldı.” [a.g.e., s.30].

“Artık onu dinleyemez oldum.” [a.g.e., s.35].

“Artık büyük kapıya bakmaktan utanç ve korku duyuyordum.” [a.g.e., s.84].

“Artık hiçbir şey tahmin etmiyor, hiçbir şey beklemiyordum.” [a.g.e., s.84].

“Artık koyunlarla dağda gezmekte bir zevk bulamayacaktı.” [Güntekin, 1995:37].

“Artık kasabasının güneşini eskisi gibi pek parlak, topraklarını eskisi kadar taze görmüyordu.” [a.g.e., s.37].

“Artık büyük ve kati bir ruh sukûnetiyle kendini mesleğine verebilir, hiçbir fedakârlıktan çekinmezdi.” [a.g.e., s.44].

“Artık görülecek şey kalmadığı için çarşı caddesine doğru akmaya başlayan kalabalığa onlar da karıştılar.” [a.g.e., s.77].

“Artık yaramazlık faslı nihayet buldu.” [a.g.e., s.104].

3.1.1.5. “Hatta” Edatı

“Hatta” kelimesinin cümle başındaki kullanışı bağlayıcılık fonksiyonundan çok kuvvetlendirme fonksiyonunu karşılamaktadır. Esasen, bu ve benzer kelimelerin cümle

başında kullanışlarının söz konusu cümleyi kendinden önceki cümleye bağlaması itibarı bir durum gibi gözükmetedir. Zira paragraf içindeki cümlelerin hepsi birbiriyle ilgilidir. Biri diğerinin sebep, sonuç bazen açıklayıcısı durumundadır. Lâkin şekil açısından müstakil cümlelerdir. Kelimenin cümle başındaki kullanışlarını emsallerle gösterelim:

“**Hatta** güpegündüz iki delikanlının kapıyı zorlayıp içeri girdiklerini ileri sürenler vardı.” [Karay, 1999:32].

“**Hatta** geçen akşam babasını gönderip çağırtacaktı.” [a.g.e., s.68].

“**Hatta** Rumeli göçmenleri yeşil parmaklıklarını da sökmüşlerdi.” [a.g.e., s.110].

“**Hatta** bir sabah pek erken, karanlık odada, onun neş’esinden, şakalarından pek çok hoşlanarak, şımararak kendisini zorla öptürmüştü.” [a.g.e., s.133].

“**Hatta** evinde de yoktu çiftliğe gitmişti.” [a.g.e., s.138].

“**Hatta** onun ayağına karpuz kabuğu koymalı; o zaman iş âlâ, insan ölünceye kadar geçinir, gider...” [a.g.e.,s.152].

“**Hatta** bazen senden güzel bulduğum kadınlarla karşılaştığımda, onlara bakıyorum da, kendi kendime hiç birini senin kadar, senin gibi sevemeyeceğime yemin ediyorum.”[Rauf, 2000:39].

“**Hatta** mutluluklarının hep aynı devam etmesi onları bezdirmese bile bezginliğe götüren bir duygu içinde tutmakta idi; bu kendisine yeterli bir ders oluyordu.” [a.g.e., s.47].

“**Hatta** havalar iyi olsa da, aklına geldikçe midesi bulanıyordu.” [a.g.e.,s.107].

“**Hatta** birkaç gece için gelmek bile istiyordu.” [a.g.e.,s.111].

“**Hatta** ona bile, benliğini kuşkuya bırakmaktaki alışkanlık ve kuşkuya olan eğilimiyle, Suad için bile kendi kendisine ‘sakın...’ diyordu.” [a.g.e.,s.122].

“Hatta dün Necip yanlarındaki yalının iskelesine sandalla çıkarken görmüştü.”
[a.g.e.,s.122].

3.1.1.6. “dA, dahi, bile” Edatları

Burada söz konusu *da*, *dahi*, *bile* edatları kuvvetlendirme fonksiyonları en belirgin edatlardır. Bağlama ifadeleri oldukça zayıf görünmektedir. Bu münasebetle bağlama edatlarından ayrı tutulmuş, terminolojide “kuvvetlendirme edatları” adıyla nitelendirilmişlerdir. Yani bunlar Muharrem Ergin’e göre kuvvetlendirme edatları; hem eski, hem yeni şekilleri (dA, dahi/dakı/takı, bile, mA) Necmettin Hacıeminoğlu’na göre aslı olarak kuvvetlendirme edatlarıdır.²⁰⁵ Hocam Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu şifahî ifadelerinde “dA” edatının iştirak bildiren fonksiyonla kullanımını bağlaç, fiilimsiler ve fiiller arasında yahut fiillerden sonraki kullanışlarını kuvvetlendirme edatı olarak nitelemektedir. Kuvvetlendirme yönleri ağır basan bu edatların örneklerine göz atalım:

“Gara kiraz dibinde/ Gavli garaz bağladık/ Ayrılıp **da** giderken/ İkimiz de ağladık.”[Elçin, 1990:92].

“Galeden eniş mi olur /Ham demir gümüş mi olur/ Önceden söz verip **de** /Sonradan dönüş mi olur” [a.g.e.,s.93].

“Gız sana demedim mi/ Çıkma o ağaşlara/ Düşer **da** geberiyusun/ Yazuk olur şaşlara”
[a.g.e.,s.98].

“Ak taşı galdır **da** gel/ Yılanı öldür **de** gel/ Madem bende gözün var/ Keseni doldur **da** gel” [a.g.e.,s.20].

“Bir gayık yelken açtı **da**/ Bir daha var açacak/ Bizim köyden gız gaçtı **da** /Bir daha var gacacak” [a.g.e.,s.55].

²⁰⁵ bk. ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993, s.336-344- HACIEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992, s.218.

“Ördek suya dal **da** gel /Yârden haber al **da** gel /Eğer o yar gelmezse/ Tut kolundan al **da** gel” [a.g.e.,s.145].

“Bekledim **de** gelmedin./ Hiç mi beni sevmedin...”(şarkı)

“Gitti **de** gitti./ Sevdiğim gitti./ En güzel günlerimi/ En güzel yıllarımı/Çaldı **da** gitti.
[(şarkı) O.Gencebay]

Gitti **de** gelmedi yavrum/ Buna ne çare (Türkü)

Gidip **de** gelmemek var, dönüp **de** bulmamak var.

“Ben ağzımı açamayacak bir halde idim ve dinlemekte **de** güçlük çekerek susuyordum.”[Safa, 2000:23].

“Hastalığımдан bahsolunuyordu **da** ‘Bizim bir doktor Ragıp var, bir kerede ona göster’ dedi.” [a.g.e.,s.24].

“Tamamiyle iyi olacaksın **da** öyle gideceksin.” [a.g.e.,s.57].

“Nasıl olup **da** ben bu kadına kendimi bağladım.” [Adivar, 1983:47]

“Fakat sen resimden dönüp **de** çay içersen?” [a.g.e.,s.66].

“Bu akşam izin ver **de** hastanın yanında kalsın.” [a.g.e.,s.70].

Misallerde görüldüğü üzere *da* edatı cümleden çıkarılırsa cümledeki kuvvetlendirme ifadesinin eksilmesi dışında bir arıza meydana gelmemektedir. Bu husus *da*'nın kuvvetlendirme edatı olduğuna açık bir işarettir. *Dahi* edatı ise; *da*'nın kuvvetlendirme derecesine müsavi, belki ondan biraz daha kuvvetli bir ifadeyi karşılamaktadır. Bu sebeple çoğu kereler birbirlerin yerine kullanılabilir ve ifadede bir aksaklık husule gelmez. *Bile* edatı *da* ve *dahi*'nin kuvvetlendirme fonksiyonuyla kullanıldığı yerlerde; kuvvetlendirme ifadesini daha da artırarak kullanılabilir. Bu hâliyle tam bir kuvvetlendirme edatıdır. Bağlama fonksiyonunun olmadığı söylenilebilir. Şu misallerde mesele açıklığa kavuşmaktadır:

“Öyle ki her türlü kardeş kavgalarını aile kinlerini söndüren yabancı düşman karşısında **bile** artık birleşemez.” [Güntekin, 1995:16].

“Bu şüphe, öyle bir şeydi ki, bir kere zihne uğraması **bile** insanı müebbeden cehennem ateşleri içinde yakabilirdi.” [a.g.e.,s.30].

“Büyük mezarlığın bir köşesindeki kulübesinde-henüz ölmemiş bir evliya heybeti içinde münzevi ve vahşi yaşayan-ermişlerden Örfi Dedeye zaman zaman kasabayı dehşet ve heyecan içinde titreten meşhur rüyalarını **bile** o gösterir.” [a.g.e.,s.64].

“Şahin Efendi, onların en küçük bir kabahatlerine **bile** göz yumuyor.” [a.g.e.,s.92].

“Hatta mektepteki muallimlerden bir kısmı **bile** bu adamdan şikayetçi idi.” [a.g.e.,s.110].

“Böyle bir şeyi akla getirmek **bile** doğru değil...” [a.g.e.,s.134].

“En cahil ve en akılsızları **bile** aptala tahammül edemezler.” [a.g.e.,s.133].

“Adamcağızla kavga **bile** ettik...” [a.g.e.,s.161].

“Bak bizim o kuzu gibi Rasim **bile** ne hale geldi?” [a.g.e.,s.207].

“Halbuki memleket bugün bir tek adamını **bile** boşuna feda etmemek mecburiyetinde... diye şikayet ediyordu.” [a.g.e.,s.216].

“Evet, on iki yaşına **bile** girmemiş bir çocuk ki yetmiş beş kuruş gibi bir para için hırsız kılavuzluğu etti...” [Güntekin, 2000:23].

“Artık ölmekten **bile** korkmuyordu.” [a.g.e.,s.95].

“Kocam olduğu için her cevrine tahammül ederdim, memuriyetten **bile** çıkarsalar boynuma torba takar, dilenir, onu aç bırakmazdım.” [a.g.e.,s.95].

“Pekâlâ... Bize göre çok **bile**...” [a.g.e.,s.96].

“Ben ağzımı açmaya **bile** tenezzül etmezdim ya...” [a.g.e.,s.102].

“Başka vakit selam vermeye **bile** tereddüt edeceğim ne insanlara yüz suyu döktüm.” [a.g.e.,s.109].

“Eskiden başkalarının bana hakaret etmesine değil, acılarına **bile** tahammül edemezdim.” [a.g.e.,s.110].

“Bugün değilse **bile** yarın bana hak vereceksin.” [a.g.e.,s.114].

“Karıma, kaynanama acı bir söz **bile** söylemeye niyetim yoktu.” [a.g.e.,s.135].

“Hatta ertesi sabah cenazesini **bile** ta uzaktan takibe mecbur oldum.” [a.g.e.,s.140].

“Şinasi, Neriman’a söylediği sözlerin onda bu akşam daha az alâka uyandırdığını anladıkça yükselen ve yorulan sesiyle cevabını **bile** alamadığı şeyler soruyordu.” [Safa, 2000:7].

“Kapıyı açan Gülter, Şinasi içeri girdikten sonra **bile**, hâlâ başını uzatıp dışarıya bakıyor, gülüyordu.” [a.g.e.,s.13].

“Tramvayla bir saat **bile** sürmeyen bu mesafe, Neriman’a Efgan yolu kadar uzun görünürdü.” [a.g.e.,s.29].

“Çünkü onlar daima uyanık, uyurken **bile** uyanık...” [a.g.e.,s.47].

“Bir kopçanın **bile** kendine göre bir yeri vardı ve hiç değişmezdi bu...” [a.g.e.,s.75].

“Her şeyi itiraf etmeyi **bile** düşündü.” [a.g.e.,s.85].

“Bir sinemaya **bile** gitmeyecek miyim?” [a.g.e.,s.87].

“Neriman o anda **bile** anladığını zannetmişti.” [a.g.e.,s.87].

“Hatta tramvay meselesini **bile** açmadım.” [a.g.e.,s.96].

“Kelimesini **bile** ağzına alır almaz bütün gizli ve örtülü duygularının birden keşfedileceğini sanarak ürküyordu.” [a.g.e.,s.106].

3.1.2. Somutlaştırıcı Edatlar

Somitlaştırıcı edatları yine hocamın görüşleri doğrultusunda *öyle* ve *asıl* kelimeleri olarak işlemeyi uygun gördük. Bu kelimeler ait olduğu cümle ya da kelimenin anlamlarına ilâve bir somutlaştırma ifadesi kazandırmaktadır. Yine bu kelimelerin Türkiye Türkçesinde cümlede kullanıldıkları yerlere göre çeşitli kelime sınıflarıyla (sıfat, zarf) ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak bunların öteki sıfatlara ve zarflara göre anlamlarının daha bir eksik olduğu da dikkât çekmektedir. Bu cihetle edat olarak işlenmeleri söz konusu edildi.

3.1.2.1. “Öyle” Edatı

“Ellerin yine *öyle* eskisi kadar güzel.”[Bâkiler, 2001:140].

“*Öyle* dudak büküp hor gözle bakma.”[(Şarkı) Bekir Mutlu].

“Ama alacakları her ne kadar pahada ağır ise de yükte *öyle* pek hafif değildi.” [Seyfettin, 1992:79].

“Siyah, şahane gözlerinin yüksek bakışından, soylu davranışlarından, gururlu suskunluğundan, düzgün sözlerinden onun *öyle* sıradan bir adem olmadığı belli idi.” [a.g.e.,s.29].

3.1.2.2. “Asıl”Edatı

“Hele ben buranın *asıl* sabahını severim.” [Rauf, 2000:49].

“*Asıl* o zaman aç kalırsız işte ...” [a.g.e.,s.60].

“O *asıl* sabahları seviyordu, oturdukları odanın üstünde yatıyorlardı.” [a.g.e.,s.76].

“*Asıl* akıl ermeyen bir şey varsa, bu kadar dikkâte rağmen şu etlerin aşçılık başarısıyla böyle simsiyah olmasıdır.” [a.g.e.,s.79].

“Bir kadının ne olduğunu anlayanlar için **asıl** zavallı erkeklerdir.” [a.g.e.,s.79].

“Sanırım **asıl** durgun havalarda...” [a.g.e.,s.99].

“**Asıl** o izah midemi bulandırdı ya...” [Güntekin, 2000:26].

“Ben, **asıl** bugün dünyaya geldim.” [a.g.e.,s.57].

“Mamafih, beni **asıl** öldüren şey, kızımın da onlar gibi düşünmesiydi.” [a.g.e.,s.138].

3.1.3. Sınırlayıcı Edatlar

Sınırlayıcı edatlar *yalnız* ve *ancak* kelimeleridir. Bu kelimeler ait oldukları cümle ya da kelimenin anlamını *sadece*, *tek*, *salt* anlamlarıyla sınırlandırmaktadır.

3.1.3.1. “Yalnız” Edatı

“**Yalnız** meslek hayatımda değil, hususî hayatımda daima namuslu kalacağım.” [Güntekin, 2000:57].

“Ben zannediyorum ki, ömürlerimizin teknesini istediğimiz sahile çekmek için **yalnız** onun dümenini ele almak kâfidir...” [a.g.e.,s.68].

“Bunu **yalnız** sen bilmiyorsun; anlamıyorsun...” [a.g.e.,s.114].

“Demek hilekârlığı, ahlaksızlığı **yalnız** ablasına öğretmekle kalmıyorlar, onu da terbiye çağına girmiş addediyorlar.” [a.g.e.,s.128].

“**Yalnız** daireden atın, kafi...” [a.g.e.,s.134].

“**Yalnız** şu muhakkak ki insan ne de olsa tamamıyla değişmiyor.” [a.g.e.,s.134].

“Fikrimce **yalnız** doğruluk hastalığı, bir hak ve hakikat meselesi etrafında toplanmak kabiliyeti, bir cemiyeti mesut etmeğe kafi gelemez.” [a.g.e.,s.12].

“Fakat **yalnız** işlerden bahsettiler.” [a.g.e.,s.32].

“Fakat **yalnız** bir emre karşı iteat göstermezler.” [Seyfettin, 1997:20].

“Vardı ama **yalnız** göğsünde...” [a.g.e.,s.10].

“**Yalnız** aldıkları komutla, yapacakları şeyi bilirlerdi.” [a.g.e.,s.7].

“Düşman galiba burasını **yalnız** müdafaa için yapmış, çünkü hem kapısı çok dar, hem de bir meydana doğru açılmıyor.” [a.g.e.,s.21].

“İsteddiği **yalnız** bir iman selâmetiydi.” [a.g.e.,s.31].

“Hemen **yalnız** komutan ile kapı halkından ibaret gibiydi.” [a.g.e.,s.34].

“Fakat harp **yalnız** cesaret miydi?” [a.g.e.,s.35].

“**Yalnız** anam var.” [a.g.e.,s.69].

“**Yalnız** bu kadar değil.” [a.g.e.,s.70].

3.1.3.2. “Ancak” Edatı

“Fen ve meslek beni **ancak** çok iyi bildiğimiz şeyler hakkında hüküm vermeye alıştırdı.” [Güntekin, 2000:120].

“Bu kabahati **ancak** ölüm temizleyebilirdi.” [Seyfettin, 1997:35].

“Bu ihtilâftan sonra Şahin Efendi’nin Sarıova’da tutunabilmesi **ancak** hocalar himayesine sığınması şartıyla kabil olacaktı.” [Güntekin, 1995:87].

“Fakat bu, **ancak** bir dereceye kadar mümkündü.” [a.g.e.,s.88].

“En yakın kasabaya **ancak** iki üç günde gidilebilirdi.” [Seyfettin, 1997:17].

“**Ancak** odanın büyük çizgilerini görebiliyorum.” [Güntekin, 1995:94].

“Bu meslek, bundan sonra **ancak** temiz vicdanlı ve yeni fikirli insanlar içindir.” [a.g.e.,s.222].

“Halbuki toz duman içinde yaklaşanlar **ancak** beş on gaziydi.” [Seyfettin, 1997:47].

“Pürüzün **ancak** bu yolda temizlenmesinde inat ediyorlardı.”[Karay,1999:64].

“O benim milletimin yıldızıdır parlayacak;/O benimdir, o benim milletimindir **ancak!**”[Ersoy:1946:33].

“Ruhumun senden, ilâhî, şudur **ancak** emeli: /Değmesin ma’bedimin göğsüne nâ-mahrem eli;” [a.g.e.,s.34].

“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak.../Alçak bir ölüm varsa eminim, budur **ancak.**” [a.g.e.,s.230].

“Gür hisli gür îmanlı beyinler, coşar **ancak,**

Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!” [a.g.e.,s.455].

“Şimdi iki taraf da kapışacaklarını pek iyi anladıkları halde **ancak** uzaktan uzağa birbirine bakarak ilgisiz görünmeye çalışıyorlar, çamurlar ortasında sanki, her zamanki gibi, ümitsiz, ümitsiz dolaşıyorlardı.”[Karay, 1999:91].

“Bâhar olmuş, çemenler, lâleler, güller bütün bitmiş;

Gülüm bir sensin **ancak** bitmeyen hâlâ şu topraktan.”[Ersoy, 1996:500].

“Sen ki Kevser dağıtan Haydar’a kulsun **ancak.**” [a.g.e.,s.509].

“Tevâzuun da olur nisâbı haddini bil!

-Benimse **ancak** odur bildiğim.” [a.g.e.,s.519].

3.1.4. Soru Edatı

Soru edatı *mi* gerek isimlerden, gerekse fiillerden sonra gelerek cümleye soru anlamı katmaktadır. Edatın Türkiye Türkçesinde *zaman* ifadesini karşılar biçimde kullanılması da söz konusudur (Annen geldi mi pazara gideceğiz.). Yine“Kafesteki kuşlar hâlâ yaşıyor mu?” şeklindeki bir soruya “Kafesteki kuşlar yaşamaz olur mu?” biçiminde verilen cevapta *kuvvetlendirme* ifadesi; “Böyle havada şemsiyesiz dolaşılır mı?” cümlesinde *şaşkınlık* ifadesi karşıladığı söylenilebilir. Öte yandan kullanım yerine göre *ihtimal* yahut *kesinlik* gibi ifadeler de karşılayabilir (Ahmet gelir mi gelir.). Benzer şekilde “Çocuk çalışıyor mu çalışıyor.” cümlesinde bir *küçümseme* ifadesinden bahsedilebilir. Ancak bunlar çoğu kez cümlelerin vurgulanma biçimine göre atfedilebilecek fonksiyonlardır. Yani aynı cümleyi iki ayrı vurgu ile söylediğinizde birinde *kesinlik*, diğerinde *ihtimal* veya *hafifseme* ifadesiyle irtibat kurulabileceği de açıktır.

“Dünyada yataktan daha acı verici mezar var mı?” [Seyfettin, 1997:14].

“Sahi mi söylüyorsun beyim?” [a.g.e.,s.20].

“Bir gelen mi var?” [a.g.e.,s.31].

“Siz gelmeden ben başlayayım mı beyim?” [a.g.e.,s.61].

“Erkekler mi olmasa kadınlar fena olurdu, kadınlar mı olmasa erkeklerin hali yaman olurdu?” [a.g.e.,s.101].

“Kalmış mı öyle yer şimdi?”[Güntekin, 1995:11].

“Koşmaca ve kaydırak oynamak, çamurlara tozlara yuvarlanmak size yakışır mı?” [a.g.e.,s.92].

“Bu kadının acaba biraz aklından mı zoru vardı?” [a.g.e.,s.132].

“-Hastalığın fenalaşıyor mu?”[Safa, 2000:24].

“-Rüyada ben var mıyım?” [a.g.e.,s.58].

“Bana bu kuvvet kendimden **mi** geliyordu?” [a.g.e.,s.59].

“O dârlümualliminli genç yok **mu**?” [a.g.e.,s.85].

“-Ne o, Emine, gezmeğe **mi** çıktın kız!”[Karay, 1999:27].

“Ne o, dedi, hastane hoşuna **mı** gittiydi?” [a.g.e.,s.27].

“-Bu memleketten **misin**?” [a.g.e.,s.26].

“-Başka kimse yok **mu** burada?” [a.g.e.,s.22].

“-Nasıl, artık iyileştin **mi**?” [a.g.e.,s.22].

“-Emine’ye takılıyor **musun**?” [a.g.e.,s.21].

“-Sahi ne oldu Emine’ye hâla yatıyor **mu**?” [a.g.e.,s.20].

“-Söylesene be!... Sen **misin**?” [a.g.e.,s.14].

“-Emine sen **misin**?... Yatak Emine!... “ [a.g.e.,s.14].

“İlahî! Bir hatâ ettimse, elvermez **mi** hüsrânım?” [Ersoy, 1996:494].

3.1.5. İşaret Edatı

İşaret edatı *işte* kelimesidir. Herhangi bir nesneyi işaret etmek için kullanıldığı gibi; sözün sonuna gelindiğine işaret etmek için de kullanılabilir. İşaret edilen hususun bir ruh hâli yahut mücerret bir kavram olması da mümkündür. Yöneltilen soruya tek kelimelik (*işte*) bir cevap teşkil edebilir. Fakat her durumda bir işaret (gösterme) ifadesi söz konusudur.

“İşte İstanbul’u alan bu top.” [Seyfettin, 1997:65].

“Geçen kuşatmada, bir gün, yine *işte* buracıkta oturmuş, yoldaşlarla söyleşiyorduk.” [a.g.e.,s.9].

“En büyük gerçek işte gözünün önünden ayrılmayan, şu kendi boğuk hayalidi.” [a.g.e.,s.32].

“İşte arkadaşlarının hali!” [a.g.e.,s.76].

“-İşte düğmeyi bu tarafa çevireceksin.” [Seyfettin, 1992:65].

“Yere bir çul attılar ve ona:‘İşte yat’ dediler.” [Karay, 1999:155].

“İşte, aşağı yukarı yetmiş yıl var ki, Yayçe yine onlarda ...” [Seyfettin, 1997:8].

“İşte atımdan indim.” [a.g.e.,s.12].

“İşte bu mukaddes alev onu daha pek genç iken en namlı kumandanların sırasına yükseltmişti.” [a.g.e.,s.16].

“İşte biz kalenin içindeyiz...” [a.g.e.,s.24].

“İşte buna kendileri bir misaldi!” [a.g.e.,s.26].

“İşte hatırlıyordu; kendi siyah at üstünde, dar, çalılık bir yoldan giderken önüne bir yılan çıkmıştı.” [a.g.e.,s.34].

“İşte o hayırlı tabire inanmış, Mirza’nın kendini aldatmak için ileri sürdüğü iki alayını görünce, sabrını, kararını, aklını, muhakemesini kaybederek üzerlerine atılmıştı.” [a.g.e.,s.34].

“İşte kâhyanın getirdiği mektupla Ali Paşa da, teklifini kabul ediyordu.” [a.g.e.,s.59].

“İçinden ‘Dipsiz bir laf işte...’ dedi.” [a.g.e.,s.72].

“Dört senedir işte, köyüne yeni geliyor...” [a.g.e.,s.79].

“İşte ibret al da sakın bir daha kocandan ayrı bir yere gitmek isteme...” [a.g.e.,s.81].

“Dünya, birkaç hafta içinde, işte bu kadar tanınmayacak derecede değişmişti.” [a.g.e.,s.83].

“İşte vîrân memleket! Her yer delik, her yer deşik!” [Ersoy,1996:239].

“-Al işte istediğin: Türbe, taş, konak, karakol...” [a.g.e.,s.257].

“Göründü işte sütunlar, kırık dökük yer yer, Göründü yerlere bîtab düşmüş âbideler;” [a.g.e.,s.482].

“İşte bak, dirseğe geldin, göreyim şimdi, Mola!” [a.g.e.,s.508].

“Devlet batacak! İşte bu öldürdü şebâbı;” [a.g.e.,s.467].

3.1.6. Emir Edatları

Türkiye Türkçesinde özellikle emir kipi şeklinde olan yapılar; tabii yapılarındaki hareket anlamından uzak kullanışlarla da dikkât çekmektedirler. İşte bu kullanışlardaki şekli manasız unsurlar olarak ele alıp edatlar içinde incelemek isabetli bir yaklaşım olsa gerektir. Elbette bu kelimelerin, geçici fonksiyonla edat olarak kullanışları söz konusu edilebilir. Yoksa kelimeyi ait olduğu kategorinin dışında bir yere taşımak gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Edat olarak kullanıldığında dikkâti bir noktaya sevk etmek, sözün etki derecesini artırmak, bazen söze samimi ve müşfik bir ifade değeri katmak, bazen de umursamazlık gibi tavırları şerh etmek gibi anlam incelikleri husule getirirler. Yine bu kullanım sadece emir kipinde olan yapılarla sınırlı değildir.

“Uslanmadı gitti gör o divane desünler;” [Hacıeminoğlu, 1992:VIII].

“Varsın gönül aşkınla harâb olsun efendim.” [a.g.e.,s.VIII].

Hacıeminoğlu'nun “Divan Şiiri”nden seçtiği bu örneklerde “gitti” ve “varsın” kelimeleri fiil anlamının dışında edat olarak kullanılmışlardır.

“Okuyuver gitsin!” [Ediskun, 1999:292].

“Şuracıkta oturalım gitsin!” [a.g.e.,s.292].

“Bak yürürken de zahmet çekiyorsun.” [Safa, 2000:38].

Gel bu sevdadan vazgeç.

Bak şimdi gözüme girdin.

Gel bu konuyu açma.

Varsın beni tanımasın.

Gel inadı bırak.

Bak kardeşim seni sevdiğimi bilirsin.

3.1.7. Olumluluk (tasdik) Edatları

Türkiye Türkçesinde; yöneltilen soruya tek kelimelik olumlu bir cevap teşkil eden yapılar olumluluk edatıdır. Soruya karşılık olan cevap tek kelimedenden ibaret olabildiği gibi; bir olumluluk edatıyla başlayan ve yöneltilen sorudaki unsurlardan bir kısmını ya da hepsini ihtiva eden yapıda da olabilir. Yine sorunun muhatabı olumlu bir cevap edatından sonra dilediği unsurları kullanarak açıklama yapma inisiyatifine de sahiptir.

Öte yandan soru olmadan cümleye olumluluk edatlarıyla başlanması da sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durumda olumluluk edatıyla başlayan cümle soru cümlesidir ve müspet bir cevap talep etmek için bu yola başvurulmuştur. Soru olmadan cümleye olumluluk edatıyla başlanmasının diğer gerekçeleri ise; olumluluğun daha başlangıçta şerhi, içe ya da dışa dönük bir telkin gibi sebeplerdir ki, bunların tamamı olumluluk (tasdik) edatları dairesinde ele alınabilirler.

3.1.7.1. “Evet” Edatı

Evet kelimesi aslî olarak olumluluk edatıdır. Edatın kullanışlarını örneklendirelim:

“-İstanbul’a yeni mi geldiniz? –**Evet...**” [Safa, 1993:12].

“-Yoruldu mu? –**Evet.**” [a.g.e.,s.30].

“-Behiç’ten mi? –**Evet.**” [a.g.e.,s.178].

“-Baba, Kâmuran Hanım çok mu hasta? –Evet” [Adivar, 1983:68]

“Evet, konuşmadı.” [Seyfettin,1997:9].

“Evet, hiç bir kurtuluş yoktu.” [a.g.e.,s.32].

“Evet, değişmek gerekli değil miydi?” [Rauf, 2000:46].

“Evet, artık biraz yapmacık olmalıydı.” [a.g.e.,s.47].

“Evet, uğraşmak gerekiyordu.” [a.g.e.,s.48].

“Evet, burada geçici olarak oturduğunu bildiğin için sana öyle geliyor.” [a.g.e.,s.50].

“Evet, dedi, lâıyk olan mutlu olur; ya da Geothe'nin dediği gibi, lâıyk olan kazanır ve kazanamayan lâıyk değildir.” [a.g.e.,s.62].

“Evet, fakat yalnızca bu değil, hele kalk da bak; ne güzellik, ne güzellik....” [a.g.e.,s.76].

“Evet, aralarındaki fark sadece o zamanki aç, sefil çömeze mukabil şimdi, eli ekmek tutmuş bir mektep mezunu devletin aylıklı ve itibarlı bir muallim efendisi olmasından ibaret değildi.” [Güntekin,1995:13].

“Evet, asırlardan beri devam edip giden felaketslere bir nihayet vermek için insanlara hakikati öğretmekten iyi çare ve vasıta bulunamaz.” [a.g.e.,s.42].

“Evet, bunu biliriken tam surette mesut olmama imkân var mı?” [a.g.e.,s.44].

“Evet, dilimin, duygularımın hakikat haline gelmiş olması benim için bir dereceye kadar başka insanlarda yaşamaya devam etmek sayılmaz mı?” [a.g.e.,s.44].

“Evet, son medrese vakası Şahin Efendinin tehlikeli bir kuvvet olduğunu Hafız Eyüp'e göstermişti.” [a.g.e.,s.88].

“Evet, belli ki bu kadın saf bir İstanbulluydu; Sarıovalıların bu tabii harekete ne mânalar vereceklerini idrak edemiyordu.” [a.g.e.,s.132].

“-Evet...Belki...” [a.g.e.,s.151].

“-Evet, ortada onu itham edecek hiçbir delil yok.” [a.g.e.,s.164].

“-Evet, bu iddia benim de midemi bulandırıyor.” [a.g.e.,s.164].

“Evet, bugün tesadüfen beraber de bulunsalardı bu netice hasil olmayacak mı?” [a.g.e.,s.192].

3.1.7.2. “Peki” Edatı

Peki de aslî olumluluk (tasdik) edatıdır. Söylenilen söz ya da verilen emrin tasdik edildiğini ifade eder. Söylenilen sözün bu şekilde onaylanmasından sonra konuyla ilgili soru sormak için *peki* ile başlayan ve arkasından izah isteyen soru cümlelerinde de kullanılmaktadır.

“-Peki...söylerim.” [Safa, 2000:58].

“-Peki kızım... dedi, öyle olsun.” [a.g.e.,s.79].

“-Peki, Molla, peki, senin elinde İstanbul gibi yer olduktan sonra elini öpenle becayiş ettirir, hatta, istersen üç beş lira peştemaliye de alabilirsin...” [Güntekin, 1995:10].

“-Peki ama bu adama neden bu kadar çullanıyolar, dedi onu yok yere mahkûm etmekle ellerine ne geçecek?” [a.g.e.,s.164].

“-Peki, tekkeyi ne yapıyorsun?” [a.g.e.,s.212].

“-Peki... Sen söyle... Ne düşünüyordun?” [Safa, 2000:30].

“-Peki, Nurefşan... Sen o şamdanı bırak.” [a.g.e.,s.49].

“-Peki... Geliyorum” [a.g.e.,s.51].

“-Peki ama bunları bana niçin söylüyorsun?” [a.g.e.,s.52].

“O kadar kaba, işinden bıkmış, sinirli bir soruşu vardı ki, nefretimi sesimin perdesiyle hissettirerek ‘peki’ dedim.” [a.g.e.,s.101].

“**Peki, peki, dur.. Korkma!...Az mı? ...Peki... Ha!... Dur, dur... Hımm... Pekâlâ...**” [a.g.e.,s.103].

“**Peki, evleneceğim ama bana sizin gibi kendiniz gibi birini bulunuz.**” [Rauf, 2000:119].

“**Peki, buna dayanabilmek için insan ne olmalıydı?**” [a.g.e.,s.155].

“-Haydi anahtarını alalım./-**Peki, ama...**” [Seyfettin, 1992:72].

“-Ben de bir bakayım. Sen yemeği hazırla. Şimdi gelirim./-**Peki...**” [a.g.e.,s.84].

3.1.8. Olumsuzluk (inkâr) Edatları

Olumluluk edatlarıyla ilgili olarak yaptığımız açıklamalar olumsuzluk (inkâr) edatları için de umumiyetle geçerlilik taşır. Şöyle ki, Türkiye Türkçesinde; soru cümlelerine tek kelimeyle karşılık olabilen yapılar olumsuzluk edatlarıdır. Yine burada da cümle bir olumsuzluk edatıyla başladıktan sonra; olumsuz yargılı olmak üzere açıklamalar yapılabilmektedir. Kişinin kendine telkin için yahut olumsuzluğu en başta belirtme kaygısıyla veya olumsuz cümlelerdeki olumsuzluğu daha da kuvvetlendirmek maksadıyla cümleye bir olumsuzluk (inkâr) edatıyla başlanıldığı da görülebilmektedir. Neticede bunların hepsi olumsuzluk (inkâr) ifadesini karşılarlar.

3.1.8.1. “Hayır” Edatı

“-Yok mu?/-**Hayır?**” [Safa, 1993:10].

“-Sonra resmini falan görmedin mi?/-**Hayır.**” [a.g.e., s.17].

“Süreyya hem yemek alıyor, hem de Necib’e bakarak devam ediyordu: ‘Ne? cinnet mi?’ Suad başını sallayarak, ‘**Hayır kabahatlar... haksızlıklar...**’ dedi.” [Rauf,2000:79].

“**Hayır** baba...Ehemmiyetsiz münakaşalar...” [Safa, 2000:80].

“-**Hayır, hayır** hacet yok.” [Güntekin, 2000:134].

“Şüphesiz ki **hayır**, işin daha acınacak tarafı şu ki bu doktorlar, esasen böyle bir şey yapacak adamlar değillerdi.” [Güntekin,1995:125].

“**Hayır**... Hak mutlaka muzaffer olur.” [a.g.e.,s.162].

“-Kuzum bir şeye mi darıldın?/-**Hayır!**” [Safa, 2000:44].

“Ciddi bir muhakeme yapar gibi sustuktan sonra, cevap verdim:-**Hayır!**” [a.g.e.,s.65].

“Nüzhet’e bunları anlatacak mıyım?**Hayır!**” [a.g.e.,s.64].

“-**Hayır** Yenge! Bir genç kızın isteği şeylerin bu binde biri bile değildir.” [a.g.e.,s.60].

“Şüphemi artıran zayıf bir inkâr ile cevap verdi: /-Yo ...**Hayır**....” [a.g.e.,s.79].

“-**Hayır**, hayır... Korkuyorum.” [a.g.e.,s.98].

“-Bir şey mi düşünüyorsun, birini mi düşünüyorsun?/-**Hayır**, bilmiyorum.” [a.g.e.,s.98].

“**Hayır**, öyle olamazdı; buraya geleliden beri üç ay içinde böyle yapmak, bu sefil eğilime boyun eğivermekten başka bir şey değildi.” [Rauf, 2000:128].

“-**Hayır**, hayır, artık zaten her şey bitti...” [a.g.e.,s.188].

“**Hayır** bu ilgisizlik nefret olamazdı.” [a.g.e.,s.198].

3.1.8.2. “Hiç” Edatı

Sorulara olumsuz ya da örtülü bir cevap verilmek istenildiğinde tek kelimeyle (hiç), bazen de kendisinden sonra başka unsurlarla birlikte kullanılır. Cümlelerde “hiç” edatından sonra açıklama türünden ifadeler de bulunabilir. Mevcut yapısıyla olumsuz yargılı cümlelerde olumsuzluğu kuvvetlendirir. Söyleyeni tarafından; doğruluğuna şüphe bulunmayan, dolayısıyla herhangi bir cevap beklemeden devam edilen ifadelerin başında da kullanılır.

“-Ne gülüyorsun, Gülter!/-**Hiç**, küçük hanım.” [Safa, 2000:73].

“-Hayrola...Sen neredeydin?/ -Hiç... Mektepte...” [Güntekin, 1995:201}.

“-Sen sahi benden dört yaş küçüksün ve çocuksun. Nasıl isbat edeyim sana?

-Hiç... bana bak, yüzüme.” [Safa, 2000:53].

“-Hiç... akrabalarımın biri hastalandı da... onu ziyaretten dönüyorum.” [Güntekin, 1995:138].

“-Hiç! dedi, yani bünyevi bir hastalık...” [Safa, 2000:61].

“-Ne var, ne yok? Söyle bakalım! dedi.

-Hiç Gospodin” [Seyfettin, 1993:18].

“-Ne okuyordunuz efendim?/ -Hiç oğlum, ne okurum ben?” [Safa, 2000:73].

3.1.8.3. “Yok”Edatı

Sorulan soruya olumsuz bir cevap vermek söz konusu olduğunda *hayır* anlamında cümlelerin başında kullanılır. Bu kullanım biçimiyle olumsuzluk (inkâr) edatıdır.

“-Yok efendimiz yok.” [Güntekin, 1995:10].

“-Yok, öyle söyleme.” [a.g.e.,s.141].

“-Yok, ben bu heyeti hakime meselesinde senin kadar bedbin değilim...” [a.g.e.,s.163].

“-Yok, ben kimseyi darıltmaya razı değilim. Sen işi bana bırak!” [Rauf, 2000:67].

“-Yok, sen bir kere Hacer’e de söyle öyleistediği vakit gelsin... söyleyeceksin değil mi?” [a.g.e.,s.81].

“-Yok Süreyya, her halde bu savunulacak kadar önemli bir şey değil; bana öyle geliyor ki, evli olsam da sigaram yakılsa...” [Safa, 2000:81].

“-Yok korkmayın, korkmayın; ilk İstanbul’a gittiğim zaman Süreyya’ya bir mantar yelek alacağım.” [a.g.e.,s.141].

“-Yok, yok asıl suçlu benim ...sen iyisin, iyisin Süreyya...” [a.g.e.,s.286].

“-Yok, ben fedâkârlık düzeyine çıkan şeylerden söz etmiyorum.” [Rauf, 2000:82].

“-Yok... Herşeyi fransman yapmalı, değil mi ama canım.” [Safa,2000:64].

“-Yok efendim, hani şu bir gece bir bora çıkar da...” [a.g.e.,s.109].

3.1.9. Şart Edatı

Şart edatı (-sA) hareketin icrasında şartlık ifadesi oluşturur. Zaman ve kip eklerine ilâve kullanışlarla; zaman ve kip eklerinin hikâye ve rivayetinden sonraki kullanışlar şart edatıdır. İsim ve isim cinsinden kelimelerden sonraki kullanışlar da böyledir.

“-Kim aldıysa söylesin, şart olsun gebertirim.” [Seyfettin, 1992:23].

“-Ah şart olsun, biriniz hapşırırsa...” [a.g.e.,s.24].

“-Ölünceye kadar böyle hiç durmadan çalışırsa, daha bir çok bin gaziye kırılmaz kılıçlar, kalkanlar, parçalanmayan çelik yatağanlar, zırhlar, keskin ağır saldırımlar yapacaktı.” [a.g.e.,s.29].

“-Öldükten sonra dirileceğime nasıl inanıyorsam, elli yıl tutsaklıktan sonra da ülkeme kavuşacağıma öyle inanırım!” [a.g.e.,s.48].

“-Şehit olursam bunu üzerime örtün.” [a.g.e.,s.52].

“-Ya otağı suya kaptırdılarsa...” [a.g.e.,s.62].

“-Kim oturursa yılına erkek çocuğu dünyaya gelir.” [a.g.e.,s.71].

“-Kim silahını sakladıysa gidip biri haber veriyordu.” [a.g.e.,s.92].

“-Kim kımıldarsa vururum!” [a.g.e.,s.92].

“İhsan Efendi'nin sağlığını bildiriyorsa iyi...”[Safa, 1993:159].

“-Vesveseli bir adamsan ölüme kadar düşün.” [a.g.e.,s.161].

“Beni dinlemeye tenezzül edersen, emin ol ki zararlı çıkmayacaksın ve yemin ederim, yalnız seni düşünerek söylüyorum.” [a.g.e.,s.170].

“Doğrusu, Behiç de tevkif edilirse hayatının tarihini bitirmiş bir adam olacak.” [a.g.e.,s.208].

“Yaş otuz yediyi geçince, bilhassa bizim gibi zevki zor, heyecan kabiliyeti azalmışsa, sadece kılık kıyafet hatta yüz bir şey ifade etmiyor.” [Adıvar,1983:37].

“-Ne istiyorsanız açık söyleyin Madam, buradan şimdi hemen gideyim mi?” [a.g.e.,s.153].

“Feridun Hikmet'i görmek benim için tehlike ise ben onu takdir edecek yaştayım, öğüt ve baskı istemiyorum, dedi.” [a.g.e.,s.154].

“-Fakat Kâmuran evlenmediyse emin olun...kabahat kardeşinde değil.” [a.g.e.,s.155].

“Eğer bugün olduğu yerden insan denilen kuklaların oyununu seyrediyorsa her halde babasının kalbini yakan acıyı olduğu gibi anlayacak bir olgunluğa ermiştir.” [a.g.e.,s.160].

“Garb'ın âfakını sarmışsa çelik zırhlı duvar;

Benim îman dolu göğsüm gibi serhaddim var.”[Ersoy, 1996:33].

“Elimde bir koca değnek, onunla yoklayarak,

Önüm adaysa basıp, yok denizse atlayarak,” [a.g.e.,s.57].

“Söz anladım ki uzun, hem de pek uzun sürecek;

Benimse vardı o gün pek çok işlerim görecektir,” [a.g.e.,s.58].

“Biçâre gidip haymelerin hepsine sormuş;

Bir taş bile görmüşse hemen oğluna yormuş.” [a.g.e.,s.92].

“Bereket versin ateş koydu demin komşu kadın...

Üşüyorsan eşiver mangalı, eş eş de ısın.” [a.g.e.,s.96].

“Zavallının işi pek çok zaman bulup gelemmez;

Gidip de söylememişsen ne haldesin bilemez.” [a.g.e.,s.126].

“Görmez mi o halkı rahma şâyân?

Sultansa da taş değil ya: İnsân!” [a.g.e.,s.137].

“İnanmadınsa değildir tereddüdün sırası;

Uzun lakırdıya hâcet ne? İşte mosturası:” [a.g.e.,s.144].

“-Sekizli, onlu, ne çektinse ver de orayı tut” [a.g.e.,s.145].

“Ne saygı var, ne hayâ var. Eğer bizim işimiz

Bu kaltabanlara kalmışsa vay benim başıma!” [a.g.e.,s.149].

“Hak ne verdiyse yiyip hoş geçinin bir arada” [a.g.e.,s.154].

“Sözü bir parça uzattımsa da, oğlum affet!..” [a.g.e.,s.156].

“Ondan da alınmıyorsa ibret,

Yok bir daha almak ihtimâli!” [a.g.e.,s.160].

“Evet, çıban, ki yatan duymuyorsa dehşetini,

Dönün de arkadakinden sorun fecâatini;” [a.g.e.,s.164].

3.2. Edatların Başka Kelime Çeşitleri ile İlişkisi

Türkiye Türkçesinde yardımcı ve temel kelime çeşitleri ile ekler kullanıldıkları yerler itibarlarıyla değişik fonksiyonları karşılayabilmektedirler. Kelime sınıfları arasındaki çizgi oldukça esneklerdir. Bahis konusu bu esnek yapı edatları için de geçerlidir.

3.2.1. Fiil ve Edat Olarak Kullanılanlar

Türkiye Türkçesinde özellikle emir kipi şekliyle karşımıza çıkan kelimeler edat gibi de vazife üstlenebilmektedirler. Edat gibi kullanıldıklarında muhatabın dikkâtini belirli bir

noktaya yönlendirmek, söyleyeceği sözün etki derecesini artırmak gibi anlam incelikleri meydana getirirler. Aşağıda bunların örnekleri sıralanmıştır:

Gel, bu sevdadan vazgeç. (edat)

İşini bitirince hemen eve **gel**. (emir kipi)

Bak, şimdi gözüme girdin. (edat)

Bahçedeki yapraklara **bak**. (emir kipi)

Gel, bu meseleyi fazla karıştırma. (edat)

Gel, inadı bırak. (edat)

Varsın, beni tanımasın. (edat)

Gelin, sözüme kulak asın. (edat)

Çocuğu odasına koyup yanıma **gelin**.(emir kipi)

“**Bak** yürürken de zahmet çekiyorsun.”(edat) [Safa, 2000:38]

3.2.2. Zamir ve Edat Olarak Kullanılanlar

Öyle kelimesi Türkiye Türkçesinde sıfat, zarf, ünlem olarak işlenmiştir. Hocam Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'na göre bu kelimenin zamir olarak kullanışı söz konusudur. *Böyle* kelimesi için de aynı durum geçerlidir. Sanırız ki, kelimelerin kalıplaşmamış şekillerinde *bu* ve *o* zamirlerinin bulunması hocamın tavrında etkili olmuştur. Öte yandan bizim henüz vakıf olmadığımız bir bilginin hocamda mevcut olması son derece tabiidir.

“Demeyiniz bu da kim? /**Öyle** diyor ki, içim, /Candan âşinanızım.” [OKAY, 1988:43].

“Kiraz koydum sepete/Yar oturur tepede/**Öyle** bir yar sevdim ki, /Şan verir memlekete” [Elçin, 1990:132].

“O anda **öyle** bir şey oldu ki şaşık.” [OKAY, 1988:141].

“Çıkan kazaya kadar hiç düşünmediği bu şey ondan sonra beynine **öyle** yerleşiyor ki, o da tıpkısını yapıyor.”[a.g.e., s.162].

“**Öyle**” kelimesinin edat olarak kullanımına ise hocam şu örneği göstermektedir.

“Ellerin yine **öyle** eskisi kadar güzel.” [Bâkiler, 2001:140].

3.2.3. Zarf ve Edat Olarak Kullanılanlar

Önceleri biz bu bölümde *daha*, *artık*, *öyle* vb. kelimelerin de konu edileceğini düşünmüştük. Zira bu ve benzer kelimeler Türkiye Türkçesinde zarf olarak işlenmekteydi. Sayın hocam Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu bunları edat olarak nitelemektedir.

3.2.3.1. “Yalnız” Kelimesinin Zarf Olarak Kullanılışı

Yalnız kelimesi fiilin önünde zarflık görevi yapar. Mesela:

Koca köşkte **yalnız** yaşıyordu.

Bugünlerde **yalnız** dolaşıyorsun.

Sahilde **yalnız** gezerdi.

Sevincini **yalnız** yaşardı.

Yüz kiloluk çuvalı **yalnız** taşıyordu.

3.2.3.2. “Yalnız” Kelimesinin Edat Olarak Kullanılışı

“**Yalnız** borçları kalıyorsa onları tabî vereceğim.”[Güntekin, 2000:49].

“**Yalnız** meslek hayatımda değil, hususî hayatımda da daima namuslu kalacağım.” [a.g.e., s.57].

“**Yalnız** iki tanesi ağzını kapadığı zaman üst dudağını hafifçe şişirecek derecede büyüktü.”[a.g.e., s.17].

“Fikrimce **yalnız** doğruluk hastalığı, bir hak ve hakikat meselesi etrafında toplanmak kabiliyeti bir cemiyeti mesut etmeye kâfi gelmez.” [a.g.e., s.12].

3.2.4. Bağlaç, Edat ve Ek Olarak Kullanılanlar

Bu bölümde incelenen kelimeler bağlaç, edat ve ek kategorilerinin üçünü birden gösterir nitelik taşıyacaktır.

3.2.4.1. Ki'nin Bağlaç, Edat ve Ek Olarak Kullanılışları

3.2.4.1.1. Ki'nin Bağımlılık Bağlacı Olarak Kullanılışı

Türkiye Türkçesinde bağımlı birleşik cümle yapısındaki yardımcı cümle, temel cümleye *ki* bağımlılık bağlacıyla bağlanır.

“Öyle fena acıyor **ki**, gözlerimden yaş gelecek.” [Safa, 1993:36].

“O zaman genç kız öğrendi **ki**, bu Salih ve Belma iki kardeşdir.” [a.g.e., s.43].

“Öyle görülüyor **ki**, dilimizin sağlam bir gramerinin önemli bir ihtiyaç haline geldiği anlaşılmıştır.”[TDADD, 1998:332].

“Düşününüz **ki**, mel'un başka bir adam namına sahte ilmühaber tanzim ettiriyor.” [Safa, 1993:95].

“Sen dersin **ki**, böyle olduğunu bilmiyordum.” [a.g.e., s.97].

3.2.4.1.2. Ki'nin Kuvvetlendirici Edat Olarak Kullanılışı

Ait olduğu kelime ve cümlelerin anlamını kuvvetlendirir ve cümleye belirli anlam inceliği getirir. Aşağıda bu kullanışı örneklerle gösteriyoruz:

“Ruhum ki, bir engindir ufuklarda kararmış.” [TDADD,1992: 535].

“Bu binalar ki, Üsküdar’da Selimiye Kışlası’nın yavrularıdır.” [Beyatlı. 1999:145].

“Sen ki sahilde gezen kızların en solgunusun.”[TDADD,1992: 535].

“ Ben ki hiç korku duymam haykırırken yıldırım.” [a.g.e., s.551].

3.2.4.1.3. Ki'nin Ek Olarak Kullanılışları

Ki belirli durumlarda yapım eki olarak da kullanılmaktadır.

3.2.4.1.3.1. Ki'nin Zamirden Zamir Yapan Ek Olarak Kullanılışı

Ki eki ilgi hâl ekli şahıs zamirlerinden sonra gelirse zamirden zamir yapan aitlik eki kullanışıyla söz konusu edilir: *senin+ki*, *benim+ki*, *onun+ki*, *bizim+ki* vb.

3.2.4.1.3.2. Ki'nin Zarftan Sıfat Yapan Ek Olarak Kullanılışı

Ki eki zarflardan sonra kendisinden sonra da isim bulunması şartıyla zarftan sıfat yapan ek durumundadır: *önce+ki* (gün) *evvel+ki* (gece), *demin+ki* (söz), *sonra+ki* (ev) vs.

3.2.4.1.3.3. Ki'nin Fiilden İsim Yapan Ek Olarak Kullanılışı

Ki eki fiil köklerinden sonra gelerek, fiilden isim yapma eki kullanışıyla karşımıza çıkar: *iç-ki*, *kes-ki*, *tep-ki*. Ekin bu kullanışı işlek değildir.

3.2.4.2. **da'nın Bağlaç ve Edat, +DA'nın Ek Olarak Kullanılışları**

3.2.4.2.1. **da'nın Bağımsızlık Bağlacı Olarak Kullanılışı**

da bağımsızlık bağlacı olarak kullanıldığında iştirak bildirir.

“Ben **de** onların arasındaydım ve onların arasında büyüğüm **de** yoktu.”[Safa, 2000:7].

“Karanlık **da** buna yardım ediyordu.” [a.g.e., s.18].

“O gece **de** yatakta bunu kuvvetle hissettim.”[a.g.e., s.26].

“Ben **de** onu çok severdim.” [a.g.e., s.20].

“Nüzhet **de** bana söylüyordu.”[a.g.e., s.48].

“ Aman sen **de** Mediha'ya dönme.” [Adivar, 1983:31].

3.2.4.2.2. **da'nın Kuvvetlendirici Edat Olarak Kullanılışı**

“Gara kiraz dibinde/Gavli garaz bağladık./Ayrılıp **da** giderken /İkimiz **de** ağladık” [Elçin, 1990:92].

“Galeden eniş mi olur/Ham demir gümüş mi olur/Önceden söz verip **de**/Sonradan dönüş mi olur” [a.g.e., s.93].

“Gız sana demedim mi/Çıkma o ağaşlara/Düşer **da** geberuysun/Yazuk oluk şaşlara” [a.g.e., s.98].

“Ak taşı galdır **da** gel /Yılanı öldür **de** gel /Madem bende gözün var /Keseni doldur **da** gel” [a.g.e., s.20].

“Bir gayık yelken açtı **da** /Bir daha var açacak /Bizim köyden gız gaçtı **da** /Bir daha var gaçacak” [a.g.e., s.55].

“Ördek suya dal **da** gel/Yarden haber al **da** gel /Eğer o yar gelmezse /Tut kolundan al **da** gel” [Elçin, 1990:145].

“Bekledim **de** gelmedin.” (Şarkı)

3.2.4.2.3. + DA'nın Ek Olarak Kullanılışları

Türkiye Türkçesinde +DA'nın çekim ve yapım eki olarak kullanılışları vardır.

3.2.4.2.3.1. + DA'nın Hâl Eki Olarak Kullanılışı

“Ya aynalı dolapta, ya şezlongun üzerindedir.” [Safa, 1993:21].

“Simsiyah karanlıkta hiç cevap gelmedi.” [a.g.e.s.182].

“Bütün o yollarda kaybolmak da mümkündü.” [a.g.e., s.182].

“Yolda biraz gecikmişlerdi.” [Güntekin, 2000:15].

“-Kasabada ikinci bir Zehra yok ki...” [a.g.e., s.18].

“Dünyada evlatlarını mesut görmekten başka bir arzusu yoktu..” [Güntekin, 2000:35].

“Zehra, evden hiç eksik olmayan misafir çocuklarıyla yukarı sofada oynardı.” [Güntekin, 2000:34].

“Ensesinde sıcak bir nefes...” [a.g.e., s.39].

“Zehra dakikada ölecek gibi olmuştu.” [a.g.e., s.42].

“Mektepte onu yetim biliyorlardı.” [a.g.e., s.42].

“Anadolu'da sönük bir vilayete gönderilen bir arkadaşıyla beraber gitmişti..”[a.g.e., s.43].

3.2.4.2.3.2. + DA'nın İsimden Fiil Yapan Ek Olarak Kullanılışı

Asıl isimlerden sonra yapım eki olarak sınırlı sayıda kullanışı söz konusudur: is+te- (iz+de), ün+de(çağırma)

Ses taklidî kelimelerde (onomatope) yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir: şırl+da, fısıll+da, ışıl+da-, vızıl+da-, fındır+de-, tıkr+da- vb.

3.2.4.3. İse (-sA)'nin Bağlaç, Edat ve Ek Olarak Kullanılışları

İse (-sA) hem bağlaç, hem edat, hem de ek olarak kullanılır.

3.2.4.3.1. İse'nin Karşılaştırma Yapan Bağlaç Olarak Kullanılışı

İse karşılaştırma bağlacı kullanılış yerine göre diğer karşılaştırma bağlaçlarından ayrılır. Diğer karşılaştırma bağlaçları eş görevli ögeler ve cümleler arasında kullanıldıkları halde; ise bağlacı ikinci cümlenin öznesinden sonra kullanılmaktadır. Mesela:

“Kızları birer sınıf arayla okullarına gidiyorlardı. Oğlu ise ancak seneye gidebilecekti.” [TDAÖS,1998:429].

Yoksulluk insanı çileden çıkartır, zenginlik ise şımartır.

Ay dünyanın uydusudur. Dünya ise güneşin çevresinde döner.

Oğlanlar analarına düşkün olur. Kızlar ise babalarının dizinin dibinden ayrılmazlar.

3.2.4.3.2. İse(-sA)'nin Şart Edatı Olarak Kullanılışları

İse (-sA)'nin şart edatı olarak kullanılışları; edatın zaman ve kip eklerine ilâvesi, zaman ve kip eklerinin hikâye ve rivayetlerine ilâvesi ve isim-fiil olarak kullanılışlarıyla ilgilidir.

3.2.4.3.2.1. İse(-sA)'nin Zaman ve Kip Eklerine İlâve Olarak Kullanılışı

İse (-sA) zaman ve kip eklerine ilâve olarak kullanıldığında; hareketin icrasında belirli şartlık ifadesi oluşturmasının yanında, anlam incelikleri de meydana getirmektedir.

Mesela:

dol-du-y-sa+m

dol-muş-sa+n

dol-malı-y-sa

dol-ar-sa+k

dol-/gel-/koş-/yürü-/yaz-/Iyor- sA+lar

dol-/gel-/koş-/yürü-/yaz-/(-I/A)r- sA+k

dol-/gel-/koş-/yürü-/yaz-/(-y)AcAk-sA+n

“Şimdi babama söylersem, Hasan da duyacak, belki beni bağışlayacaktı.” [Seyfettin, 1992:11].

“Kim aldıysa söylesin, şart olsun gebertirim.” [a.g.e., s.23].

“Öldükten sonra dirileceğime nasıl inanıyorsam, elli yıl tutsaklıktan sonra da ülkeme kavuşacağıma öyle inanırım.” [a.g.e., s.48].

3.2.4.3.2.2. İse(-sA)'nin Zaman ve Kip Eklerinin Hikâye ve Rivayetinden Sonra Kullanılışı

İse (-sA) zaman ve kip eklerinin hikâye ve rivayetinden sonra kullanılınca; hareketin icrasında belirli şartlık ifadesi meydana getirmekte ve anlam incelikleri oluşturmaktadır.

Mesela:

gel-ecek-ti-y-se

gel-miş-ti-y-se+n

koş-muş-muş-sa+lar

git-meli-y-miş-se+k

3.2.4.3.2.3. İse(-sA)'nin İsim-Fiil Olarak Kullanılışı

İse (-sA) isimlerden ve isim cinsinden olan kelimelerden sonra kullanıldığında şartlık ifadesi ve anlam inceliği meydana getirmektedir. Mesela: çorap-sa, güzel-se, ben-se, mendil-se, beş-se.

3.2.4.3.3. İse(-sA)'nin Şart Kipi Eki Olarak Kullanılışı

Fiil kök ve gövdelerine şart eki (-sA)'nin ilâvesiyle oluşmaktadır: gör-se+m, al-sa+m, tut-sa+n, sür-se+k; görüş-se+m, dövüş-se+ler, silin-se+k, sürün-se+k vb.

“-Ah genç olsam...” [Seyfettin, 1992:85].

“Elini biraz kaldırırsa (...)” [a.g.e., s.85].

“Bir gemim olsa gözümü kapar, Kabataş'ın önüne demir atarım diye düşünürdü.” [a.g.e., s.49].

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkolojide edatlar; ses, ek, kelime gibi dil unsurlarını; bu arada yapım eklerini de içine alacak bir genişlikte işlenmiştir.

Türkolojide edatların zarf, bağlaç ve ünlemler içinde işlendiği; bazen de zarf, bağlaç ve ünlemlerin edat genel başlığı altında ele alındığı tespit edilmiştir. Edatların ayrı bir kelime sınıfı olarak işlenmesi de söz konusudur.

Türkolojide edatlar, sözlük anlamı olmayan, çekimlenemeyen; ek ile kelime arasında geçit karakterli unsurlar olarak tanımlanmışlardır.

Türkolojide edat olarak belirlenen şekillere genel anlamda; *kuvvetlendirme, sınırlandırma, somutlaştırma, sual, emir, tasdik ve inkâr, mukayese, belirsizlik ve belirleyicilik, sevk, güzeşt, duygu bildirmek, yüklemlik, bitişiricilik ve zıddiyet, farklılaştırıcılık, gûman ve şart* fonksiyonları izafe edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde *edat, ilgeç, takı*, terimleriyle genellikle çekim edatları kastedilmiştir. Bazı dil bilimcilerimiz ise; ünlem ve bağlaçları (sıralama, karşılaştırma-denkleştirme, cümle başı, kuvvetlendirme) edat genel adı altında toplamaktadırlar.

Gerek gramer yazarlarımızın, gerekse öteki dil bilimcilerimizin eserlerinde edatlar; tek başlarına manaları olmayan, gramer görevli unsurlar olarak tanımlanmışlardır. Bu tanımlar çoğunlukla çekim edatlarıyla alâkalıdır. Yine bu tanımlarda edatların çekimsiz elemanlar oldukları genel kabuldür. Bu eserlerin önemli bir kısmında edatlarla hâl ekleri arasında fonksiyon benzerliğinden ve fonksiyon eşliğinden bahsedilmiştir ki, bu hükmün çekim edatları göz önünde bulundurularak verildiğine kuşku yoktur.

Türkiye Türkçesinde edat terimiyle ilişkilendirilen yapılar arasında benzerlik ve aynılıklar, bunun yanında göz ardı edilemeyecek oranda farklılıklar vardır. Bu ayrılıklar sadece edat olarak belirlenen şekillerin niceliğiyle ilgili kalmayıp; metodik bakımdan (iyelik ve hâl ekli olup olmamaları cihetiyle) da tartışmalı bir durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan edat olarak belirlenen şekiller arasında Türk dilinin yapısına aykırı şekiller (*keenne, gûnâ, âsâ, -vâri...*) de mevcuttur.

Yine çekim edatları arasında, *+sIz*, *+Ilk*, *+cI2lAyI2n*, *+cAk* vb. eklerin de dahil edildiği olmuştur. Ancak bugün itibarıyla bunlar ait oldukları kategorilerde işlenmektedir.

Bağlama edatları olarak belirlenen şekiller arasında mühim bir farklılık göze çarpmaz.

Ünlem edatlarının ise; sadece ses taklidî kelimeler ve seslenmelerle sınırlandırılıp sınırlandırılmaması ilişkisiyle, nicelik ve nitelik yönünden çeşitliliği söz konusudur.

Bazı dilcilerimiz Türkiye Türkçesindeki edatları herhangi bir tasnife gerek duymaksızın karışık bir sistemle işlemişlerdir. Bunun yanında gerek yapı ve menşe, gerek kullanım, gerekse fonksiyon bakımından sınıflandırmalar yapılarak konunun incelendiği de görülür.

Türkiye Türkçesinde çekim edatlarıyla ilişkilendirilen kelimeler yapı ve menşe itibarıyla; az sayıda isim kökü veya kalıplaşmış iyelik şekli, fiil köklerinden zarf-fiil ekleriyle oluşmuş şekiller, yer yön, zaman, miktar hâl zarfları ile alıntı kelimelerden oluşur. İsimlerin tabii işleyişlerinden ibaret yapıların çekim edatlarından gösterilmesi de söz konusudur. Ancak bu, genel kabulden ayrılır.

Bağlama edatları; yapı ve menşe itibarıyla büyük oranda alıntı kelimelerden oluşur. Türkçe olanlar; *ile*, *dahi*, *da*, *ne...ne*, *ister...ister* vb. şekillerdir.

Ünlem edatlarının menşefi; tabiattaki bütün elemanların genellikle olağan dışı durumlarda çıkardıkları seslere ve seslenmelere dayanır. Ünlemlerin çoğu, dillerde ortak kelimelerdir. Türkiye Türkçesine başka dillerden geçmiş ünlemler mevcuttur.

Gramer yazarlarımız ve öteki dil bilimcilerimizin eserlerinde *çekim edatı*, *son çekim edatı*, *takı*, *ilgeç* terimleriyle ilişkilendirilen yapılar kullanışları bakımından; kendilerinden önce gelen isimlerden yalın, yönelme, uzaklaşma ve zamirlerden ilgi, yükleme, yaklaşma ve uzaklaşma hâllerini talep ederler. Yine bu konuda; zamirlerin yükleme hâl ekli şekilleriyle birleşmelerinin Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşüp, yerini ilgi hâl ekli şekillere bıraktığını belirtmek gerekiyor. Çekim edatlarının zamirlerin eksiz şekilleriyle birleşmeleri yazı dili açısından arızî bir durum olarak ortaya konmuştur.

Ünlem edatlarının cümlede muayyen bir yeri yoktur. Çoğu kez yaşanan hâlin keyfiyetine göre cümlenin başında, bazen söz aralarında veya cümlenin sonunda kullanılırlar.

Bağlama edatları, cümlede eş görevli sözcüklerin arasında, bağladıkları unsurların başında, sonunda veya cümlenin başında-dolayısıyla-cümlelerin aralarında kullanılırlar. Bunların bir kısmı bağladıkları unsurların sayısına göre ikiden fazla da kullanılabilirler. Bu kullanışta üçüncü kelimenin sonunda *da* 'nın gelmesi de mümkündür.

Gramer kitaplarımızda ve dil bilimle ilgili öteki eserlerde çekim edatlarına atfedilen fonksiyonlar; *benzerlik, başkalık, yer yön, karşılaştırma, vasıta ve beraberlik, aitlik, tarz, zaman, sebep ve amaç, miktar, yer* bildirmek şeklinde toplanabilir ki, bu fonksiyonlarla zarfların birlikte kullanıldıkları fiillerin manasına göre karşıladıkları fonksiyonlar neredeyse örtüşmektedir. Zira, dil bilimcilerimizin çekim edatı sayıp saymamakta ihtilâflı görüşler öne sürdükleri çekim eklerinin üst üste gelmesiyle oluşan yapılar müstesna diğerlerinin çoğu zarf ya da cümlede zarflık bildiren şekillerdir.

Bağlama edatlarının fonksiyonunu belki tek kelimeyle *bağlama* olarak belirtmek mümkündür. Bu fonksiyon *sıralama, denkleştirme karşılaştırma* ifadeleriyle karşımıza çıkabilir. Bu hususta *dahi, da, ise, ki, bile* şekillerini bir yönüyle diğerlerinden ayırmak gerekiyor ki, bunlar bağlamaktan ziyade kuvvetlendirme fonksiyonunu karşılamaktadırlar.

Ünlem edatlarının fonksiyonları ise; umumiyetle canlıların olağanüstü durumlardaki ruh hâllerini yansıtmak, tabiattaki sesleri taklit ve seslenme ifadesini karşılamaktır.

Türkiye Türkçesinde genellikle *edat grubu* terimiyle ilişkilendirilen yapılarla alâkalı birbirinden farklı terimlerin kullanıldığı, ancak bu terimlerle kastedilen grubun; isim ya da isim cinsinden kelime veya kelimelerle bir çekim edatından mürekkep unsurlar olduğu görülmektedir.

Edat grubu (edat tümleçleri) içinde tek kelimedenden ibaret yapıları cümlenin başında, bazen en sonda kullanışlarla işleyenler de olmuştur. Tabii bunlar cümlede bir isim unsurundan sonra da kullanılmamışlardır.

Türkiye Türkçesinde edat grubu ıstılahıyla adlandırılan yapılar cümle ögesi olarak genellikle zarf tümleçleridirler. Bazı dil bilimcilerimiz çekim eklerinin üst üste gelmesiyle oluşan şekilleri tabîî olarak yer tamlayıcısı göstermişlerdir. Ne var ki, bunlar isimlerin normal işleyişleri içinde gösterilebilecek yapılar olduklarından; çekim edatları ve bu münasebetle edat grubu sayılmamışlardır. Elbette yer yön zarfları cümlede yer tamlayıcısı olabilmektedir. Yer yön bildiren kelimelerle yer bildiren kelimeler arasında fonksiyon bakımından mühim bir yakınlığın olduğu açıktır.

Bu grupta çekim edatı olarak gösterilen kelimelerin *isim fiil* (ek-fiil)in geniş zaman ikinci ve üçüncü teklik şahıs ekleriyle -ki bu çekimde ek-fiil, kip eki ve şahıs eki birleşmiştir.- yüklem olarak kullanışlarına yer verenler olduğu gibi; fiilimsilerden önce kullanışlarının da yüklem olduğuna işaret edenler olmuştur.

Edat grubunda isim unsurunun önce, çekim edatının sonra geldiği; isim unsurunun çok elemanlı olabileceği, çekim edatının ise, mutlaka tek kelime olacağı da zikredilmiştir.

Hocam Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU'nun orijinal fikirleri de bu tez üzerinden işlenmiş, bu görüşlere göre; Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan edatlar: *ki, en, daha, artık, hatta, da, dahi, bile, öyle, asıl, yalnız, ancak, mı, işte, evet, peki, hayır, hiç, yok, gel, gelin, bak, -sa* biçiminde ortaya konulmuştur.

Burada söz edilen şekillerin özellikleri; tek başlarına sözlük (leksik) anlamları olmama, ait oldukları cümlelere muhtelif anlam incelikleri katma, tek başlarına yahut cümle içinde hiçbir soruya cevap olmama, cümle ögesi olmama gibi cihetlerle ele alınmıştır.

Yine bu şekillerin karşıladıkları fonksiyonlara göre türleri: *kuvvetlendirme, somutlaştırma, sınırlandırma, soru, işaret, emir, olumluluk (tasdik), olumsuzluk (inkâr)* ve *şart* biçiminde ortaya konulmuş; bunların edat olarak kullanışları örnek cümlelerle ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

Türkiye Türkçesinde edat olarak tespit edilen bu şekillerin öteki kelime çeşitleriyle ilişkisi konu edilmiş, kategoriler ve bu kategorilerde ele alınacak şekiller tespit edilip konu örneklendirmeler üzerinden izaha çalışılmıştır.

Ayrıca; *da, dahi, ki, bile, mi, -Dir, -sa* şekillerinin hem isimlerden, hem fiillerden, hem de edatlardan sonra kullanılabildikleri dikkât çekmiştir.

Bağlaç ve ünlemlerin genelde olduğu üzere edatların dışında ve birbirlerinden de ayrı kategorilerde işlenmesinin ilmî metot bakımından isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçede kelime sınıfları arasındaki çizgi oldukça esnektir. Çok kere kelimenin kullanıldığı yapı içindeki pozisyonu, hangi kelime sınıfına dahil edileceğinde belirleyici olur. Bahis konusu esnek yapı edatlar için de söz konusudur. Belki de bunu dilin tekâmülüyle ilgili görmek gerekir.

KAYNAKÇA

(i) Tek Yazarlı Kitaplar

ABDULLAYEV, E.Z., K m k i nitg hisseleri, Azerbaycan Devlet  niversitesi neşri, Bak  1958

ADIVAR, Halide Edip, Son Eseri-Yolpalas Cinayeti, Atlas Kitabevi, İstanbul 1983.

AKSAN, Prof. Dr. Doğan, Her Y nt yle Dil Ana  izgileriyle Dilbilim, TDK Yay., Ankara 2000.

ARHANGELSK Y, Al., Grammatika norodno-tatarskogo yazıka, Orenburg 1894.

BADMAYEV, B.B., Grammatika Kalmıkskogo yazıka, Kal. Knijnahoye  zdatelstvo, Erita 1966.

B K LER, Yavuz Bülent, Harman, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay. 528, Ankara 2000.

BASKAKOV, N.A., Karakalpakskiy yazık II. (fonetika i morfologiya,  ast I),  zdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1952.

BELV RANLI, Dr. Ali Kemâl, Osmanlıca  ml  Rehberi II, Marifet Yayınları, İstanbul 1980.

BEYATLI, Yahya Kemal, Az z İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1999.

B LGEĞİL, Prof. Dr. M. Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.baskı, İstanbul 1984.

DENY, Jean, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi),  ev. A.Ulvi ELÖVE, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

DENY, Jean, Türk Dili Grameri,  ev. A.Ulvi ELÖVE, Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1943.

DIRENKOVA, N.P., Grammatika oyrotskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1940.

DIRENKOVA, N.P., Grammatika Şorskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1941.

DMİTRİYEV, N.K., Grammatika başkirkского yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1948.

DMİTRİYEV, N.K., Grammatika kumıkskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1940.

DOBİAŞ, A., Opit semasologii Çastey Reçi i ih form.

EDİSKUN, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

ELÇİN, Prof. Dr. Şükrü, Türkiye Türkçesinde Maniler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 115. seri IV. sayı: A.32, Ankara 1990.

ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1993.

ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dili, Bayrak/basım/yayım/tanıtım, İstanbul 1995.

ERSOY, Mehmet Âkif, Safahat, MEB Yay. 2801., Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 774, Türk Edebiyatı Dizisi 6, İstanbul 1996.

GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi I-II-III, Kanaat Yayınları, İstanbul 1997.

GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yay. 4. Baskı, Ankara 1979.

GORDLEVSKİY, V.A., Grammatika Turetskogo yazıka, (Morfologiya i sintaksis) İzd. İnştituta vostokovedeniya Moskva 1928; izbranniye soçineniya II., Moskva 1961.

GREKAL, A.İ., Çastitsı Grammatika Hakasskogo yazıka, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1975.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, Acımak, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş., İstanbul 2000.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, Yeşil Gece, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995.

HACİEMİNOĞLU, Prof. Dr. Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB. Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi 193, İstanbul 1992.

HANGİLDİN, V.İ., Tatar Tele Grammatikası (Pedifologiya hem Sintaksis), Kazan 1959.

HOLDERMAN, P., Turetskaya grammatika, Moskva 1777.

KALMIKOVA, S.A., Çastitsı Grammatika Nogayskogo yazıka, Karaçayevo-Çerkesskoye Ötdelenniye Stavropolskogo Knijnogo İzdatelstvo, Çerkaen 1973.

KARAHAN, Prof. Dr. Leylâ, Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-, Akçağ Yay. 6.Baskı, Ankara 1999.

KARAY, Refik Halid, Memleket Hikayeleri, Çev. Ender KARAY, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A. Ş., İstanbul 1999.

KAZIM-BEY, M.A., Obşşaya grammatika turetsko-tatarskogo yazıka, btoroye izdaniye, Kazan 1846.

KONONOV, A. N., Grammatika Sovremennogo uzbekskogo yazıka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1960.

KONONOV, A.N., Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, Moskva Leningrad 1956.

KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay. 575, Ankara 1992.

Mahmut al-Kaşgarî, Divanü Lügât-it Türk, Çev.Besim ATALAY, C.1, Ankara 1939-1941.

MAKAROV, T., Tatarskaya grammatika kavkazskogo, nareçiya, Tiflis 1848.

MEHMEDOĞLU, Alâeddin, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyan Yay., Adapazarı 2001.

MEHMEDOĞLU, Alâeddin, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi” 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı TDK Yay., Ankara 1999, s.745-768.

MEHMEDOĞLU, Prof. Dr. Alâeddin, Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri, Adapazarı 2002 (Yayınlanmamış).

MUSAYEV, K. M., Grammatika Karaimskogo yazıka, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1964.

NASIRİ, K., Kratkaya Tatarskaya Grammatika, İzlojenennaya.

OKAY, M. Orhan, Necip Fazıl Kısakürek, Şule Yay., İstanbul 1998.

POKROVSKAYA, L.A., Grammatika Gagauzskogo yazıka (fonetika i morfologiya), İzdatelstvo Nauka, Moskva 1964.

RAUF, Mehmet, Eylül, Çev. Kemal BEK, Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul 2000.

SAFA, Peyami, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2000.

SAFA, Peyami, Fatih-Harbiye, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2000.

SAFA, Peyami, Sözde Kızlar, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1993.

SEYFETTİN, Ömer, Başını Vermeyen Şehit, Serhat Yayınları A.Ş., İstanbul 1997.

SEYFETTİN, Ömer, Kaşığı, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1992.

SEYFETTİN, Ömer, Perili Köşk, Bilim Ve Kültür Yayınları Ltd. Şti. Özgün Matbacılık San. Tic. ve A. Ş., Ankara 1993.

TERENTYEV, M., Grammatiki turetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya, Sank Peperburg Tipografiya İmperatorskaya Akademii, Nauk 1875.

TUMAŞYEVA, D.G., Hazarge Tatar Edebi Tele Morfologiyası, Kazan 1964.

(ii) İki Yazarlı Kitaplar

ABDURRAHMANOV, G., Ş. ŞÜKÜROV, Uzbek Tilining tarihi grammatikasi (Mofologiya ve Sintaksis), Ukutyvçi Naşriyeti, Taşkent 1973.

(iv) Yazar Adı Olmayan Kitaplar

Grammatika altayskogo yazıka, Kazan 1869.

Hozirgi zamon uzbek tili (leksikologiya, fonetika, grafika, orfografiya, morfologiya), Uzbekistan SSR Fenler Akademisi Naşriyeti, Taşkent 1957.

Sovremennyy Tatarskiy Literaturniy yazık, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1969.

Sovremennyy Kazakskiy yazık, İzdatelstvo Akademii Nauk Kazakskay SSR, Alma-Ata 1962.

Türkçe Sözlük, C. I-II, TDK Yay. 9.Baskı, Ankara 1998.

(v) Süreli Yayınlar

ABDULLAYEV, E.Z., “Müasir Azerbaycan Dilindeki Edatlar Hakkında”, Azerbaycan Mektebi Dergisi No:1, 1958.

TDK Türk Dili Aylık Dil Dergisi 562, Ekim 1998.

TDK Türk Dili Aylık Dil Dergisi IV, 481-482 Ocak-Şubat 1992.

TDK Türk Dili Aylık Dil Dergisi Özel Sayısı 53-54-55, 598 Ekim 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet PUL 1967 senesinde Giresun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu vilâyete bağlı Yağlıdere'de bitirdi. 1985'te Ondokuzmayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni bölümünde yüksek öğrenime başladı. 1987 yılında bu okuldan kendi isteğiyle ayrıldı. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Giresun Eğitim Yüksek Okulu'na girdi. 1989'da adı geçen okuldan mezun oldu. 1996'da Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği bölümünde lisans tamamladı. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Hâlen tez savunması merhalesindedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.